

T.C.
İZMİR KÂTİP ÇELEBİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

İZMİR VE ÇEVRESİNDE MELÂMÎLİK

Yüksek Lisans Tezi

FATMA NUR YOLDAŞ

İZMİR-2022

**T.C.
İZMİR KÂTİP ÇELEBİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

İZMİR VE ÇEVRESİNDE MELÂMÎLİK

Yüksek Lisans Tezi

FATMA NUR YOLDAŞ

DANIŞMAN: DOÇ. DR. HAMİDE ULUPINAR

İZMİR-2022

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum "İzmir ve Çevresinde Melâmîlik" adlı çalışmanın, tarafımdan, akademik kurallara ve etik değere uygun olarak yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

20/06/2022

Fatma Nur YOLDAŞ

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

İZMİR VE ÇEVRESİNDE MELÂMÎLİK

Fatma Nur YOLDAŞ

İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

Bu çalışma İzmir ve çevresindeki melâmîlik anlayışını, İzmir'deki günümüz şahsiyetlerini ve günümüz ile ilk iki dönem melâmet düşüncesinin benzer ve farklı yönlerini araştırmayı amaçlamaktadır.

Melâmîlik, iyi davranışları açıklamaktan ziyade, kötü davranışları ortadan kaldırmayı ifade etmektedir. Melâmetin düşünce tarzının temelinde riya, kendini beğenme ve kibir gibi kötü hasletlerden sakınma bulunmaktadır.

Bu özellikleri ile melâmîler halleri, davranışları, sözleri ve anlayışlarıyla dış görünüşlerinden iç halleri belli olmayan bir zümredir. Toplum içerisinde kılık-kıyafet ve görünüşle ayırt edinmemeyi anlayışlarının esası olarak belirlemişlerdir.

Melâmîlik üç dönemde ele alınan bir anlayış/meşrep/tarikattır. İlk dönem melâmîliği Nişâbur'da yaşayan Hamdûn Kassâr ve arkadaşlarının oluşturduğu Melâmiyye-i Kassâriyye, ikinci dönem Hacı Bayrâm-ı Velî'nin halifelerinden Dede Ömer Sikkînî ile oluşan Melâmiyye-i Bayrâmiyye, üçüncü dönem ise Seyyid Muhammed Nûru'l-Arabî ile başlayıp günümüzde de devam eden Melâmiyye-i Nûriyye'dir.

Horasan'da ortaya çıkan oradan Anadolu'ya ve Balkanlar'a yayılan melâmîlik, Seyyid Muhammed Nûru'l-Arabî'nin halifeleri vasıtasıyla İzmir ve çevresinde yaygınlık göstermiştir. İzmir'de silsilelerini Muhammed Nûru'l-Arabî'ye ulaştıran iki farklı grup bulunmaktadır. İzmir ve çevresindeki melâmîler ilk iki dönemde olduğu gibi nefis tezkiyesi, nefsinin görmeme, sohbet şeyhi-mürîd/mürşîd-mürîd ilişkisi, zikir, sohbetlere katılma ve tevhid inancı üzerinde durmuşlardır.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Melâmet, Horasan, Balkanlar, İzmir.

ABSTRACT

Master's Thesis

Malamatiyya in And Around İzmir

Fatma Nur YOLDAŞ

İzmir Kâtip Çelebi University

Graduate School of Social Sciences

Department of Basic Islamic Sciences

This study aims to research the understanding of melâmet in İzmir and its surroundings, today's melâmî personalities in İzmir, and similar and different aspects of today's and the first two periods' melâmet thought.

Melâmî culture expresses the elimination of bad behavior rather than explaining the good. The basis of melâmet is the avoidance of bad traits such as hypocrisy, self-conceit, and arrogance.

With these characteristics, the melâmîs are a group whose inner states cannot be known from their outer appearances with their attitudes, behaviors, words, and thoughts. As the basis of their understanding, they have determined not to be distinguished by their dressings and appearance in society.

Melâmî culture is an understanding/discretion/tariqa that is dealt with in three periods. The first period was Melâmiyye-i Kassâriyye, which was formed by Hamdun Kassar and his friends who used to live in Nishapur, the second-period Melâmiyye-i Bayrâmiyye, which was formed by Dede Ömer Sikkînî, one of the caliphs of Hacı Bayram-ı Veli, and the third period, Melâmiyye-i Nûriyye, which continues today, began with Muhammed Nûru'l-Arabi.

Melâmî culture, which emerged in Khorasan and spread from there to Anatolia and the Balkans, became widespread in and around İzmir through the caliphs of Seyyid Muhammed Nuru'l-Arabi. There are two different groups in İzmir whose lineage reaches Muhammed Nuru'l-Arabi. As in the first two periods, the melâmîs in İzmir and its surroundings focused on self-purification, denying one's ego, the teacher-

student/murshid-disciple relationship, dhikr, participating in religious conversations, and belief in tawhid.

Keywords: Sufism, Malamatiyya, Khorasan, Balkans, Izmir.

İÇİNDEKİLER

YEMİN METNİ	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR	ix
ÖNSÖZ.....	x
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM	5
MELÂMET KAVRAMI ve MELÂMÎLİĞİN TARİHİ.....	5
1.1. MELÂMET KAVRAMI	5
1.1.1. Kelime ve İstılah Anlamı	5
1.1.2. Melâmet Kelimesinin Geçtiği Ayetler.....	8
1.1.3. Melâmet Kelimesinin Geçtiği Hadisler	10
1.2. MELÂMÎLİĞİN TARİHİ	13
1.2.1. BİRİNCİ DÖNEM MELÂMÎLİĞİ	14
1.2.2. İKİNCİ DÖNEM MELÂMÎLİĞİ.....	21
1.2.3. ÜÇÜNCÜ DÖNEM MELÂMÎLİĞİ VE MUHAMMED NÛRU'L-ARABÎ....	31
1.2.4. BALKANLARDA MELÂMÎLİK.....	39
İKİNCİ BÖLÜM.....	44
İZMİR VE ÇEVRESİNDE MELÂMÎLİK	44
2.1. BİRİNCİ GRUP	44
2.1.1 Hacı Salih Rif'at Efendi	45
2.1.2 Hacı Ali Rahmi Efendi	45
2.1.3 Hasan Fehmi Tezdoğan.....	46
2.1.4 Ahmet Kumanlıoğlu	46

2.1.5	Hüseyin Sabri Soyyiğit.....	47
2.1.6	Hafız Ahmet Soyyiğit.....	50
2.1.7	Hasan Fehmi Kumanlıoğlu.....	51
2.1.8.	Kemal Aydın	52
2.2.	İKİNCİ GRUP	53
2.2.1.	Hacı Maksut Efendi.....	54
2.2.2.	Hasan Lütfi Şuşud	54
2.2.3.	Mahmut Sadettin Bilginer	55
2.2.4.	Bozkurt Yılmaz Dalay.....	55
2.2.5.	Davud Yılmaz	55
2.2.6.	Şaban Görhan	56
2.2.7.	Ümit Bulut.....	57
	ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	58
	İZMİR'DE MELÂMET DÜŞÜNCEİ	58
3.1.	Melâmet.....	58
3.2.	Şeyh/Kutub	63
3.3.	Zikir-Sohbet	66
3.4.	Nefis	73
3.5.	Tevhid-Vahdet-i Vücûd.....	77
	SONUÇ	83
	KAYNAKÇA	87

KISALTMALAR

- c.** : Cilt
DİA : Diyanet İslam Ansiklopedisi
h. : Hicri
haz. : Hazırlayan
Hz. : Hazret
v. : Vefat tarihi
s. : Sayfa
s.a.v. : Sallallâhu aleyhi ve sellem
trc. : Tercüme eden
vb. : Ve benzeri

ÖN SÖZ

Tasavvuf, İslami hayatın ve kültürümüzün bir parçasını oluşturmaktadır. Müslüman toplumlar İslam'ı anlatmak için bazen farklı şehirlere göç etmiş, bazen öğrenci/mürid yetiştirmiş, bazen de cihat yoluyla seferler düzenlemişlerdir. Bu hususta Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşmasında Horasan erenlerinin büyük bir önemi bulunmaktadır.

Horasan, melâmet anlayışının ortaya çıktığı bir bölgedir. Bu anlayış başlangıçta Horasan erenleri vasıtasıyla Anadolu'ya gelmiş olsa da zamanla bu erenler, farklı ülkelere ve şehirlere giderek bu anlayışı o bölgelere götürmüşlerdir. İzmir ve çevresine de melâmîlik düşüncesi Horasan'dan Balkanlar'a kadar giden mutasavvıflar aracılığıyla getirilmiştir. Melâmîlik, nefsin kınanmasını, Hak ile beraber olmayı, her an zikretmeyi barındırmaktadır.

Bu çalışmayı genel bir melâmet anlayışını zikretmekten ziyade İzmir'de varlığını sürdüren melâmet düşüncesinin bu bölgeye nasıl geldiği, İzmir ve çevresinde yayılışı, bu süreçte etkili olan şahsiyetler, bu anlayışın genel melâmet düşüncesi ile benzerlik ve farklılıklarını ortaya koymak suretiyle ele aldık.

Çalışmamız bir giriş, üç ana bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Giriş kısmında araştırmanın konusu, amacı, yöntemi ve kaynakları hakkında bilgi verilmiştir. Birinci bölümde melâmet kavramı ele alınarak kavramsal ve ıstılahi anlamları, melâmet kelimesinin kökü olan levm teriminden türeyen ayet ve hadislere değinilmiş sonrasında melâmîliğin tarihsel gelişimi ele alınmış, her dönemin önemli bazı şahsiyetleri, Balkanlar'da melâmîlik hakkında bilgi verilerek üçüncü devre melâmîliğinin son dönem önemli isimleri zikredilmiş ve bu şahıslar hakkında açıklama yapılmıştır. İkinci bölümde ise İzmir'deki melâmî gruplar araştırılmış ve iki grup tespit edilmiştir. Tespit edilen grupların silsilesinin Seyyid Muhammed Nûru'l-Arabî'ye olan silsilesi zikredilerek bu şahıslar ve günümüz temsilcileri hakkında bilgiler verilmiştir. Üçüncü bölümde ise İzmir'deki grupların düşünceleri beş başlık altında toplanmış, bu düşünceler zikredilmeden önce ilk ve ikinci dönem melâmîliğinin bu konudaki düşüncelerine yer verilerek üçüncü devre melâmîliğinin düşünceleri hakkında bilgi verilmiş ve üç dönem arasında karşılaştırma yapılmıştır.

Bu çalışmanın her aşamasında teşviklerini ve desteklerini esirgemeyen, danışman hocam Sayın Doç. Dr. Hamide Ulupınar'a, öte yandan çalışmanın son halini alması ve sonuçlanmasında vakitlerini ayırarak kıymetli tavsiyelerde bulunan Doç. Dr. Süleyman Gökbulut ve Dr. Öğr. Üyesi Halil İbrahim şenavcu'ya şükranlarımı sunarım. Ayrıca alışmamızda yardımlarını esirgemeyen Hasan Fehmi Kumanlıoğlu'na ve fedakarlıklarından dolayı kıymetli aileme teşekkür ederim.

Gayret bizden, tevfik Allah'tandır.

Fatma Nur YOLDAş

İzmir-2022

GİRİŞ

A. ARAŞTIRMANIN KONUSU, AMACI, YÖNTEMİ VE KAYNAKLARI

a) Araştırmanın Konusu

Hicri I.-II. yüzyıllarda zâhidler ve âbidler, Hz. Peygamber'i ve ashabı örnek olarak onlar gibi yaşamaya özen göstermişlerdir. Zühdün bireysel olarak yaşandığı bu dönemde zâhidler tarafından bazı mektepler ortaya konulmuştur. Bu mekteplerden biri olan Horasan mektebi, III. asırda Nîşâbur mektebinin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Bu mektep, zaman içerisinde dervişlere has kıyafetlerin, tekke-zaviye adıyla bazı mekanların bina edilmesi ve dini hayatın yaşanmasında zâhire olan önemin artarak bâtına olan önemin azalmasına karşı tepkisel bir hareket olan melâmet düşüncesini ortaya koymuştur.

Anadolu'da dini hayatın oluşmasında büyük bir öneme sahip olan Horasan sûfliğinin belirgin özelliklerinden olan melâmet, kınamak, ayıplamak gibi anlamlara gelmektedir. Melâmet, halkın rızasını talep etmeyi terk ederek, kınayanın kınamasına aldırış göstermeden Allah'ın istekleri doğrultusunda yaşamayı ifade etmektedir ve bu düşünce zamanla tüm tarikatları etkileyen bir neş'e haline gelmiştir.

Çalışmamızın konusunu Horasan'da ortaya çıkan oradan Anadolu'ya ve Balkanlar'a yayılan melâmet yolunun İzmir'e gelişi, İzmir ve çevresindeki faaliyetleri ve bazı düşünceleri oluşturmaktadır. Ayrıca üçüncü dönem melâmîliğinin, birinci ve ikinci dönem melâmîlik anlayışlarından benzerlik ve farklılıklarının ortaya konulması da çalışmamızın konusudur.

b) Araştırmanın Amacı

Türklerin İslamiyet’i seçmesinde büyük bir önemi bulunan Horasan mektebinde melâmet fikri öne çıkmaktadır. Bu düşünce zâhire önem vermeyi bırakıp öze ehemmiyet vermiş, pek çok tarikatta bir neş’e olarak ortaya çıkmış hem bir meşrebin hem de tarikatın adı olmuştur.

Çalışmamızın amacını İzmir ve çevresindeki melâmet düşüncesi, kültürü, bu anlayışın İzmir ve çevresine nasıl geldiği oluşturmaktadır.

c) Araştırmanın Yöntemi

Çalışmamızda öncelikle literatür taraması ve değerlendirme yaparak kullanmamız gereken eserleri belirledik. İzmir ve çevresinde melâmîliğin konu edinileceği bu çalışmada literatür tarama, açıklama, tahlil ve mülakat metotlarını kullandık.

İlk dönemden başlayarak üçüncü devre melâmîliğinin yer aldığı klasik kaynaklardan günümüze kadar yapılmış çalışmaları inceledik. Tarihsel kronoloji hakkında bilgi verdikten sonra Balkanlar’daki melâmet yapısı hakkında bilgi vererek melâmîliğin İzmir’e gelişini zikrettik ve önemli isimler hakkında bilgi verdik. İzmir’deki melâmî gruplar hakkında saha çalışması yaparak görüşebildiğimiz kişilerle mülakat gerçekleştirdik ve melâmet hakkındaki düşünceleri hususunda bilgi aldık.

d) Araştırmanın Kaynakları

- Risâletü’l-Melâmetiyye

Bu çalışmada melâmîlik hakkında kaleme alınmış ilk kaynak olan Sülemî’nin *Risâletü’l-Melâmetiyye* adlı eserinden melâmîliğin ilkelerini ortaya koyma, melâmet tanımlarına ve melâmîlerin özelliklerine ulaşma bakımından yararlanılmıştır. Eser melâmîlik hakkında yazılmış ilk eser olması, ilk melâmetîlerden aktarılan rivayetleri içermesi hasebiyle önemlidir. Bu eser, Ömer Rıza Doğrul tarafından Türkçe’ye çevrilerek neşredilmiştir (İslam Tarihinde İlk Melâmet, İstanbul, 1950).

- **Tomâr-ı Turuk-i Âliyye (Melamilik)**

Sâdık Vicdânî'nin *Tomâr-ı Turuk-ı Âliyye* adlı eserinin birinci bölümü melâmîlik hakkında bilgiler vermektedir. Bu eserden melâmîliğin tarihi ve gelişimi hakkında bilgi verilirken yararlanılmıştır.

- **Melâmîlik ve Melâmîler**

20. yüzyılda kaleme alınmış olan Abdülbâki Gölpinarlı'nın *Melâmîlik ve Melâmîler* adlı eserinde birinci, ikinci ve üçüncü dönem melâmîliği, şahsiyetleri hakkında yazılmış kapsamlı bir eserdir. Çalışmamızın birinci bölümünde Bayramî Melâmîleri ve Muhammed Nûru'l-Arabî'nin halifeleri hakkında bilgi vermesi yönüyle bu eserden istifade ettik.

- **Bir Tasavvuf Okulu Olarak Melâmetîlik**

Melâmet hakkında yazılmış bir doktora tezi olan Ali Bolat'ın *Bir Tasavvuf Okulu Olarak Melâmetîlik* adlı eserinde melâmetîliğin doğuşunda etkili olan şahsiyetler, melâmîliğin ilkeleri, diğer tarikatlarla olan ilişkisi hakkında bilgi verilmiştir. Çalışmamızın giriş kısmında ve birinci bölümünde bu eserden çoğu defa yararlandık.

- **İzmir'de Tasavvuf Kültürü**

Mehmet Demirci'nin yazmış olduğu *İzmir'de Tasavvuf Kültürü* adlı eserde de İzmir'deki melâmîlik hakkında bilgi verilmiş olsa da verilen bilgi dört sayfaya sınırlandırılmış, İzmir'deki grup hakkında bilgi verilmemiş, tek bir isimden (Hasan Fehmi Kumanlıoğlu) bahsedilmiştir.

- **Muhammed Nûru'l-Arabî Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri**

Muhammed Nûru'l-Arabî hakkında yazılmış olan Ali Bolat'ın *Muhammed Nûru'l-Arabî Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri* ile Hasan Fehmi Kumanlıoğlu'nun *Hız. Pir Seyyid Muhammed Nûr el-Melâmî el-Arabî Hayatı, Şahsiyeti ve Bazı Tasavvufî Görüşleri* adlı eserlerinden Muhammed Nûru'l-Arabî'nin hayatı ve görüşleri hakkında bilgi alabilmek adına istifade ettik.

- **Hüseyin Sabri Soyyiğit Divanı ve Akl-ı Selime Hitap**

Hüseyin Sabri Soyyiğit'in kaleme aldığı *Hüseyin Sabri Soyyiğit Divanı ve Akl-ı Selime Hitap* adlı eserlerden günümüz melâmet düşüncesi hakkında yararlanılmıştır.

Divan'da kendisinin ilahileri bulunmaktadır. *Akl-ı Selime Hitap* adlı eserinde ise kendisinin nitelendirmiş olduğu başlıklarla okuyucularına öğütler vermektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

MELÂMET KAVRAMI ve MELÂMÎLİĞİN TARİHİ

1.1. MELÂMET KAVRAMI

1.1.1. Kelime ve İstilah Anlamı

Melâmet (ملامة) kelimesi Arapça “لوم” kökünden türeyen bir kelimedir. Sözlükte kınamak,¹ ayıplamak,² korkmak,³ azarlamak,⁴ serzenişte bulunmak,⁵ kötüleme ve karalama⁶ anlamlarına gelmektedir.

İstilahta yaygın olan tarifi ise “Yaptığı iyilikleri gösteriş olur endişesi ile gizlemek, yaptığı kötülükleri ve hataları ise ortaya koymaya çalışmamak.” şeklindedir.⁷

Tasavvufta melâmet, selameti terk etmeyi ve kınayanların kınamasından çekinmeden doğru yol üzere ilerlemeyi ifade etmektedir.⁸ Genellikle melâmet, nefsi dizginlemek, kınamak, itham etmek, sürekli bir özeleştiride bulunmak şeklinde anlaşılabilir.⁹ Melâmî bâtınlarında olanı açığa vurmayan, ihlâsın kemalini

¹ Ebu'l Fazl Cemâlüddin Muhammed b. El-Ensârî İbn Manzûr, *Lisanu'l-Arab*, thk. Abdullah Ali el-Kebîr-Muhammed Ahmed Hasbullah-Hâşim Muhammed eş-Şazeli, Dâru'l-Ma'arif, s. 4100; Halil b. Ahmed el-Ferâhîdî, *Kitabu'l-Ayn*, thk. Mehdi el-Mahzûmî-İbrahim es-Sâmerrâî, Mektebetü'l-Hilal, Beyrut, 2007, c. 8, s. 343; Râgıb İsfahânî, *el-Müfredât Elfâzu'l-Kur'an*, thk. Safvan Adnan Dâvûdî, Daru's-Şâmiyye, Beyrut, s. 751; Muhammed b. Yakub Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, Daru'l-Hadîs, Kahire 2013, s. 1496; İsmail b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sihah Tâcu'l-Luğa ve Sihahu'l-Arabiyye*, Daru'l-Hadîs, Kahire 2011, s.1054.

² Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, s. 1496;

³ Halil b. Ahmed, *Kitabu'l-Ayn*, s. 343; İbn Manzûr, *Lisanu'l-Arab*, s. 4100.

⁴ Cevherî, *es-Sihah*, s. 1054; Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, Dersaadet 1317, s. 1248.

⁵ Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, s. 1248.

⁶ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1977, s. 355.

⁷ Mustafa Kara, “Melâmetiyye”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, sy. 1-4, İstanbul, 1987, s. 561.

⁸ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 355-356.

⁹ Dilaver Gürer, *Düşünce ve Kültürde Tasavvuf*, İstanbul 2014, s. 94.

gerçekleştirmeye çalışan, ilimleri ve iradesi Hakk'ın iradesi ve ilmine muhalif olmayan, sebeplere sarılmayan kimsedir.¹⁰

Hücvîri'ye göre melâmet, Hak dostlarının meşrebidir. Melâmette kabul alametleri mevcuttur. Çünkü melâmette kurb, yani Allah'a yakınlık alameti bulunmaktadır. Melâmetîler halk tarafından reddedilmiş olmaktan sevinç duyarlarken, başkaları halkın yanında makbul olmaktan hoşlanırlar.¹¹

Melâmet kavramı bir terim, bir kavram ve bir tasavvuf anlayışı olarak kullanılmaktadır. Bu tasavvuf anlayışını benimseyen kimselere ilk dönemde melâmî/melâmetî denilirken, bu akıma da melâmetî/melâmetiyye kelimeleri kullanılmıştır. Osmanlı dönemine geldiğinde ise bu gruba mensup kişilere melâmî, tarikatlarına ise Melâmiyye adı verilmiştir.¹²

Hamdûn el-Kassâr melâmîliği, "Halk için süslenmeyi, fiil ve ahlak bakımından halkın rızasını talep etmeyi terk etme ve kınayanın kınamasının Allah'ın senden istediği şeylerden seni alıkoymamasıdır."¹³ şeklinde tanımlamış ve "Melâmet selameti terk etmektir"¹⁴ demiştir.

Abdullah bin Mübarek'e melâmet hakkında sorulduğunda, onların zâhirde halka gösterecekleri bir işaret, bâtınlarında Hakk'a karşı iddiada bulunacakları bir davanın olmadığını söylemiştir.¹⁵

Melâmetîler hakkında onları tanımlayacak bazı ifadeler kullanılmıştır. Bu ifadeler şu şekildedir:

Melâmî: ibadetini, takvasını, zühdünü, ilmini veya halini açığa vurmamakla sorumlu olan, ihlâstan ziyade zıddı olan riyâdan bahseden, faziletleri ifade etmek yerine kötülükleri zemmeden, nefsin arzularına karşı gelmekle meşgul olan kimsedir.¹⁶

¹⁰ Seyyid Şerif Cürcânî, *Ta'rifat Tasavvuf Istılahları*, trc. Abdülaziz Mecdi Tolun, İstanbul 2021, s. 84.

¹¹ Hücvîri, Ebû'l-Hasen Alî b. Osmân b. Ebî Alî el-Cüllâbî, *Keşfü'l-Mahcûb*, haz. Süleyman Uludağ, İstanbul 2018, s. 122.

¹² Nihat Azamat, "Melâmet", *DİA*, Ankara 2004, c. 29, s. 24-25.

¹³ Sülemî, *er-Risâletü'l-Melâmetiyye (Ebû'l-Alâ Afîfî, el-Melâmetiyye ve's-Sûfiyye ve Ehlü'l-Fütüvve içinde)*, Dâru İhyâi Kütübi'l-Arabiyye Yay., 1364/1945, s. 90; Hamide Ulupınar, "İlk Dönem Melâmetî Şeyhlerinden Hamdûn Kassâr'ın Tasavvuf Anlayışı", *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi*, 2017, c. XVII, sayı: 1, s. 71.

¹⁴ Hücvîri, *Keşfü'l-Mahcûb*, s. 125.

¹⁵ Sülemî, *er-Risâletü'l-Melâmetiyye*, s. 90.

¹⁶ Ebû'l-Alâ Afîfî, *el-Melâmetiyye ve's-Sûfiyye ve Ehlü'l-Fütüvve*, Dâru İhyâi Kütübi'l-Arabiyye Yay., 1364/1945, s. 13.

Ebû Hafs el-Haddâd melâmîleri şöyle tarif etmiştir: Melâmet ehli, sırlarını saklamak ve vakitlerini korumak bakımından Hak ile beraberdirler. Onlar, Allah'a yaklaşmak üzere yaptıkları her ibadet sebebiyle kendilerini kınarlar. Halka karşı bütün kötülüklerini gösterirlerken bütün güzelliklerini gizlerler. Halk onların dış görünüşlerine bakarak onları kınar. Onlar da iç yüzlerini bildikleri için kendi nefislerini kınama ile meşgul olurlar.¹⁷

Bazı kimseler ise melâmetîliği şu şekilde tanımlamışlardır: “Melâmîlik, iyiliği belli etmemek ve kötülüğü gizlememektir.”¹⁸

Ebû Hafs şöyle ifade etmektedir: Nefisleri kendilerinde tehlike oluşturmaması bakımından melâmet ehlinin müridlerinde değişkenlik söz konusudur. Nefislerinden ortaya çıkan şeyler, makamlarını etkilemez. Çünkü zâhirleri açık, hakikatleri gizlidir.¹⁹

Ebû Hafs'a, “size melâmet ismi verilmiş bu nedir?” diye sorulduğunda şu cevabı vermiştir: “Melâmetîler, vakitlerini koruma ve sırlarına riayet etme bakımından Hak ile beraberdirler. Onlar, kurb ve kulluk bakımından açıklamış oldukları şeyler için kendilerini kınarlar. Halka hatalarını gösterirler ve iyiliklerini gizlerler. Öyle ki halk zâhirleri sebebiyle onları kınar, onlar ise bâtınlarını bildikleri için kendilerini kınarlar.”²⁰ demiştir. Sühreverdî ise melâmîyi, ihlâsı tanımış ve ona tutunmuş kimse olarak tanımlamakta, ihlâsın melâmetînin hâli olduğunu ifade etmektedir.²¹ Yine Sühreverdî, melâmet ehli kimselerin sahip oldukları hâl ve amellerin gizlenmesini, bunların ortaya çıkması hususunda suç işleyen kimselerin suçunun ortaya çıkmasından korktuğu gibi korktuğunu ve melâmetînin ihlâsı her şeyin üstünde tuttuğunu belirtmektedir.²²

Bazılarına melâmetîlerin hâli sorulunca, onlar şöyle demişlerdir: “Öyle kimselerdir ki, Allah onların sırlarını korur ve zâhirlerini örtterek sırlarını kapatır. Onlar halk açısından halk ile beraberdirler. Çarşılarda ve kazanç sağlamada onlardan ayrılmazlar. Hakikat ve dostluk bakımından Allah (c.c) ile beraberdirler.”²³

¹⁷ Afîfî, *el-Melâmetiyye*, s. 16.

¹⁸ Afîfî, *el-Melâmetiyye*, s. 16.

¹⁹ Sülemî, *er-Risâletü'l-Melâmetiyye*, s. 88.

²⁰ Sülemî, *er-Risâletü'l-Melâmetiyye*, s. 89.

²¹ Afîfî, *el-Melâmetiyye*, s. 22.

²² Sühreverdî, Ebû Hafs Şihâbüddîn Ömer, *Avârifü'l-Maârif*, trc. Dilaver Selvi, İstanbul 2021, s. 108.

²³ Sülemî, *er-Risâletü'l-Melâmetiyye*, s. 91.

Sülemî ise melâmetînin vasıflarını şu şekilde ifade etmiştir: Melâmetînin bâtınında davası, zâhirinde ise riyâsı bulunmamaktadır. Onlar kendilerine hizmet olunmasını ve yüceltmeyi istemezler. İnsanların ayıpları ile meşgul olmayı terk ederler ve nefislerinin ayıpları ile meşgul olurlar.²⁴

Yapılan melâmet tanımlarından anlaşılacağı üzere kelimenin literal anlamı korunarak, iddia sahibi olmama, riyâdan sakınma, şöhretten uzak durma, nefsi itham ederek onun ayıpları ile meşgul olma, amelleri görmeme anlamlarını içermektedir.²⁵

1.1.2. Melâmet Kelimesinin Geçtiği Ayetler

Melâmet kelimesi “لوم” (le-ve-me) kökünden türeyen bir kavram olmakla birlikte kınama, ayıplama gibi anlamlara gelmektedir. Bu mektep ismini Kur’an’da levm kelimesinin de geçtiği iki ayete dayandırmaktadır. Bu ayetler Maide suresi 54. ayet ile Kıyamet suresi 2. ayettir.²⁶ Bu iki ayet dışında Kur’an’da levm teriminin bulunduğu yedi ayet bulunmaktadır. Ayetlerdeki ifadeler şu şekildedir:

Maide suresi 54. ayet:

أَعْرَٰةَ الْمُؤْمِنِينَ عَلَىٰ آذِلَّةٍ وَيُحِبُّونَهُ يُحِبُّهُمْ بَقَوْمٍ اللَّهُ يَأْتِي فَسَوْفَ دِينِهِ عَن مِّنْكُمْ يَزِيدَ مَن أَمَّنَا الَّذِينَ أُيُّهَا يَا عَلِيمٌ وَاسِعٌ وَاللَّهُ يَشَاءُ مَن يُؤْتِيهِ اللَّهُ فَضْلًا ذَلِكَ لِأَنَّهُ لَوْمَةٌ يَخَافُونَ وَلَا اللَّهُ سَبِيلٌ فِي يَجَاهِدُونَ الْكَافِرِينَ عَلَىٰ

Ey iman edenler! Sizden kim dininden dönerse Allah öyle bir kavim getirecektir ki Allah onları sever, onlar da Allah’ı severler; müminlere karşı alçak gönüllü, kâfirlere karşı şerefli dirler; Allah yolunda cihat ederler ve kınayanın kınamasından korkmazlar. Bu Allah’ın lütfudur. Onu dilediğine verir. Allah, her şeyi bilir.

Kıyamet suresi 2. ayet:

وَلَا أُقْسِمُ بِالنَّفْسِ اللَّوَّامَةِ

Kendini kınayan nefse yemin ederim.

İçinde “levm” kökünün geçtiği bazı ayetler ise şu şekildedir:

²⁴ Afîfî, *el-Melâmetiyye*, s. 28.

²⁵ Ali Bolat, *Bir Tasavvuf Okulu Olarak Melâmetilik*, İstanbul 2011, s. 15-16.

²⁶ Bolat, *Melâmetilik*, s. 17.

وَقَالَ الشَّيْطَانُ لَمَّا قُضِيَ الْأَمْرُ إِنَّ اللَّهَ وَعَدَكُمْ وَعَدَ الْحَقُّ وَوَعَدْتُمْ فَأَخْلَفْتُمْ وَمَا كَانَ لِي عَلَيْكُمْ مِنْ سُلْطَانٍ إِلَّا أَنْ دَعَوْتُكُمْ فَاسْتَجَبْتُمْ لِي فَلَا تَلْمُزُونِي وَلَوْلَا أَنْفُسُكُمْ مَا أَنَا بِمُصْرِخِكُمْ وَمَا أَنْتُمْ بِمُصْرِخِي لِي كَفَرْتُمْ بِمَا أَنشَرَكُمُونَ مِنْ قَبْلُ إِنَّ الظَّالِمِينَ لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ²⁷

İş bitirildiğinde şeytan şöyle dedi: Allah size gerçek bir söz verdi, ben de size söz verdim ama yalancı çıktım. Benim size karşı gücüm yoktu ancak sizi davet ettim ve sizde bana icabet ettiniz. O halde beni kınamayın, kendinizi kınayın. Ben size yardım edemem siz de bana yardım edemezsiniz. Ben daha önce, beni Allah'a ortak koşmanızı kabul etmemiştim. Şüphesiz zalimler için elem verici bir azap vardır.

وَلَا تَجْعَلْ يَدَكَ مَغْلُولَةً إِلَىٰ عُنُقِكَ وَلَا تَبْسُطْهَا كُلَّ الْبَسْطِ فَتَقْعُدَ مَلُومًا مَحْسُورًا²⁸

Eli sıkı olma, büsbütün eli açık da olma. Sonra kınanır ve çaresiz kalırsın.

إِلَّا عَلَىٰ أَرْوَاحِهِمْ أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُمْ فَإِنَّهُمْ غَيْرُ مَلُومِينَ²⁹

Eşleri veya ellerinin altında bulunanlar (câriyeler) dışında. Onlar kınanmazlar.

فَأَلْتَقِمَهُ الْخَوْتُ وَهُوَ مُلِيمٌ³⁰

Kendini kınıyorken balık onu yuttu.

فَأَخَذْنَاهُ وَجُنُودَهُ فَنَبَذْنَاهُمْ فِي الْيَمِّ وَهُوَ مُلِيمٌ³¹

Kendini kınama halindeyken onu ve ordularını tutup denize attık.

فَقَوْلَ عَنْهُمْ فَمَا أَنْتَ بِمَلُومٍ³²

Onlardan yüz çevir, sen kınanacak değilsin.

فَأَقْبَلَ بَعْضُهُمْ عَلَىٰ بَعْضٍ يَتَلَوْمُونَ³³

Birbirlerini kınamaya başladılar.

Ayetlerden de anlaşılacağı üzere bazı ayetlerde levın kelimesi isim olarak kullanılırken bazı ayetlerde ise fiil olarak kullanılmıştır. Ayetlerde kişinin şeytana uyup, inkarcı bir davranış ortaya koyduğunda şeytanın kendisine dair bir kınama gerçekleştirilmemesini istemesinden, cimrilik sebebiyle kişinin kınanabileceğinden, mü'minlerin cariyeleri ve eşleri ile olan ilişkileri sebebiyle kınanmayacaklarından, Hz.

²⁷ İbrâhîm Sûresi, 14/22.

²⁸ İsrâ Sûresi, 17/29.

²⁹ Meâric Sûresi, 70/30- Mü'minûn Sûresi, 23/6.

³⁰ Sâffât Sûresi, 37/ 142.

³¹ Zâriyât Sûresi, 51/40.

³² Zâriyât Sûresi, 51/54

³³ Kalem Sûresi, 68/30.

Yunus'un rabbinden izin almadan yola çıkmasından dolayı kendini kınamasından, Firavun'un denizde boğulacağını anlamasıyla birlikte yaptıklarından pişmanlık duymasından, inanmayan kimselerden yüz çevrildiğinde herhangi bir pişmanlığın söz konusu olmaması gerekip bundan dolayı kınamanın söz konusu olmayacağından bahsedilmiştir.

1.1.3. Melâmet Kelimesinin Geçtiği Hadisler

Melâmet kelimesi lev m kökünden türeyen bir isimdir. Lev m teriminin geçtiği bazı hadisler bulunmaktadır. Bu hadisler ise şunlardır:

قَالَ "بَابِعْنَا رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَى السَّمْعِ وَالطَّاعَةِ فِي الْمُنْشَطِ وَالْمَكْرَهِ. وَأَنْ لَا تُنَازِعَ الْأَمْرَ أَهْلَهُ، وَأَنْ تَقُومَ - أَوْ تَقُولَ - بِالْحَقِّ حَيْثُمَا كُنَّا لَا نَخَافُ فِي اللَّهِ لَوْمَةً لَائِمَةً"³⁴

Biz Rasulallah (sav)'a hem neşeli hem kederli zamanımızda emirlerini dinleyip itaat edeceğimize, ehil olanlarla münakaşa etmeyeceğimize ve söylediğimiz, bulunduğumuz her halde gerçeği söyleyeceğimize ve Allah yolunda hiçbir kimsenin kınamasından korkmayacağımıza dair söz verdik.

رَوَى عَنِ اللَّهِ، تَبَارَكَ وَتَعَالَى أَنَّهُ قَالَ " يَا عِبَادِي إِنِّي حَرَمْتُ الظُّلْمَ عَلَى نَفْسِي وَجَعَلْتُهُ بَيْنَكُمْ مُحَرَّمًا فَلَا تَظَالَمُوا يَا عِبَادِي كُلُّكُمْ ضَالٌّ إِلَّا مَنْ هَدَيْتُهُ فَاسْتَهْدُونِي أَهْدِكُمْ يَا عِبَادِي كُلُّكُمْ جَائِعٌ إِلَّا مَنْ أَطْعَمْتُهُ فَاسْتَطْعَمُونِي أَطْعَمْكُمْ يَا عِبَادِي كُلُّكُمْ غَارٍ إِلَّا مَنْ كَسَوْتُهُ فَاسْتَكَسُونِي أَكْسِكُمْ يَا عِبَادِي إِنَّكُمْ تُخْطِئُونَ بِاللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَأَنَا أَغْفِرُ الذُّنُوبَ جَمِيعًا فَاسْتَغْفِرُونِي أَغْفِرْ لَكُمْ يَا عِبَادِي إِنَّكُمْ لَنْ تَبْلُغُوا ضُرِّي فَتَضُرُّونِي وَلَنْ تَبْلُغُوا نَفْعِي فَتَنْفَعُونِي يَا عِبَادِي لَوْ أَنَّ أَوْلَكُمْ وَأَخْرَكُمْ وَإِنْسَكُمْ وَجِنَّتُمْ كَانُوا عَلَى أَنْفَى قَلْبِ رَجُلٍ وَاحِدٍ مِنْكُمْ مَا زَادَ ذَلِكَ فِي مُلْكِي شَيْئًا يَا عِبَادِي لَوْ أَنَّ أَوْلَكُمْ وَأَخْرَكُمْ وَإِنْسَكُمْ وَجِنَّتُمْ كَانُوا عَلَى أَفْجَرِ قَلْبِ رَجُلٍ وَاحِدٍ مَا نَقَصَ ذَلِكَ مِنْ مُلْكِي شَيْئًا يَا عِبَادِي لَوْ أَنَّ أَوْلَكُمْ وَأَخْرَكُمْ وَإِنْسَكُمْ وَجِنَّتُمْ قَامُوا فِي صَعِيدٍ وَاحِدٍ فَسَأَلُونِي فَأَعْطَيْتُ كُلَّ إِنْسَانٍ مَسْأَلَتَهُ مَا نَقَصَ ذَلِكَ مِمَّا عِنْدِي إِلَّا كَمَا يَنْقُصُ الْمُخَيَّبُ إِذَا أُدْجِلَ الْبَحْرَ يَا عِبَادِي إِنَّمَا هِيَ أَعْمَالُكُمْ أُحْصِيهَا لَكُمْ ثُمَّ أُوقِفُكُمْ بِهَا فَمَنْ وَجَدَ خَيْرًا فَلْيَحْمَدِ اللَّهَ وَمَنْ وَجَدَ غَيْرَ ذَلِكَ فَلَا يَلُومَنَّ إِلَّا نَفْسَهُ"³⁵

(Allah) buyurdu ki: Ey kullarım ben zulmü kendime haram kıldım. Onu sizin aranızda da haram kıldım. Kullarım zulmetmeyin. Ey kullarım! Hepiniz dalâlettesiniz, ancak benim hidayet verdiklerim dışında. Benden hidayet isteyin bende sizi hidayete erdireyim. Ey kullarım! Benim sizi doyurmam dışında hepiniz açsınız. Benden yiyecek isteyin ki, sizi doyurayım. Ey kullarım! Benim giydirmem olmasa hepiniz

³⁴ Buhârî, Ahkam, 93.

³⁵ Müslim, Kitâbu'l-birr ve's-sıla ve'l-adâb, 45.

çıplaksınız. Şu hâlde benden giyecek isteyin ki, sizi giydireyim. Ey kullarım! Siz gece-gündüz günah işliyorsunuz. Tüm günahlarınızı bağışlarım. Şu hâlde benden af dileyin ki, sizi affedeyim! Ey kullarım! Sizin bana zarar vermeye gücünüz yetmez. Bana fayda vermeye de gücünüz yetmez ki, fayda veresiniz. Ey kullarım! Sizin evveliniz âhiriniz, insiniz cinnîniz sizden takva sahibi bir adamın kalbi üzere olsalar, bu benim mülkümünden bir şey arttırmaz. Ey kullarım! Sizin evveliniz âhiriniz ve insiniz cinnîniz günahkâr bir adamın kalbi üzere olsalar, bu benim mülkümünden bir şey eksiltmez. Ey kullarım! Sizin evveliniz âhiriniz ve insanınız cinnîniz bir toprakta dursa benden istese her insana ben istediğini veririm; bu bende olandan ancak iğnenin denize girdiğinde ondan azalttığı kadar azaltır. Ey kullarım! Bunlar ancak sizin amellerinizdir. Onları size addederim. Onları size veririm. Hayır bulan kimse Allah'a hamd etsin. Hayırdan başka bir şey bulan ise kendini ayıplasin!

أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَضَى بَيْنَ رَجُلَيْنِ. فَقَالَ الْمُقْضِي عَلَيْهِ لَمَّا أَدْبَرَ حَسْبِيَ اللَّهُ وَنِعْمَ الْوَكِيلُ. فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ؛ إِنَّ اللَّهَ يَلُومُ عَلَى الْعَجْزِ وَلَكِنْ عَلَيْكَ بِالْكَيْسِ فَإِذَا غَلَبَكَ أَمْرٌ فَقُلْ حَسْبِيَ اللَّهُ وَنِعْمَ الْوَكِيلُ.³⁶

Rasulullah (sav) iki kişi arasında hüküm vermişti. Hakkında hüküm verilen adam giderken “Bana Allah yeter, O ne güzel vekildir.” dedi. Peygamberimiz ise şöyle buyurdu: Şüphesiz ki Allah acziyeti kınamaktadır ancak aciz kalıp bir emir sana verildiği zaman “Bana Allah yeter, O ne güzel vekildir” de.

قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "أَقِيمُوا حُدُودَ اللَّهِ فِي الْقَرِيبِ وَالْبَعِيدِ وَلَا تَأْخُذْكُمْ فِي اللَّهِ لَوْمَةٌ لَانِم"³⁷

Allah'ın belirlediği sınırları size yakın olsun uzak olsun herkese olduğu gibi uygulayın. Kınayanın kınaması sizi bundan alıkoymasın.

قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - " لَا تَقُومُ السَّاعَةُ حَتَّى تَكُونَ أَدْنَى مَسَاحِجِ الْمُسْلِمِينَ بِيَوْلَاءَ " . ثُمَّ قَالَ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - " يَا عَلِيُّ يَا عَلِيُّ يَا عَلِيَّ " . قَالَ بِأَبِي وَأُمِّي . قَالَ " إِنَّكُمْ سَتُقَاتِلُونَ بَنِي الْأَصْفَرِ وَيُقَاتِلُهُمُ الَّذِينَ مِنْ بَعْدِكُمْ حَتَّى تَخْرُجَ إِلَيْهِمْ رُوقَةُ الْإِسْلَامِ أَهْلُ الْحَجَّازِ الَّذِينَ لَا يَخَافُونَ فِي اللَّهِ لَوْمَةً لَانِمَ فَيَقْتَتِلُونَ الْقُسْطُنُطِينِيَّةَ بِالنَّسِيحِ وَالتَّكْبِيرِ فَيُصِيبُونَ عَنَانِمَ لَمْ يُصِيبُوا مِثْلَهَا حَتَّى يَنْتَسِمُوا بِالْأَنْرَسَةِ وَيَأْتِي آتٍ فَيَقُولُ إِنَّ الْمَسِيحَ قَدْ خَرَجَ فِي بِلَادِكُمْ أَلَا وَهِيَ كَذْبَةٌ فَالْأَخْذُ نَادِمٌ وَالتَّارِكُ نَادِمٌ "³⁸

³⁶ İbn Ebû Dâvûd, Kaza (الأقضية), 28.

³⁷ İbn Mâce, Hudud, 20.

³⁸ İbn Mâce, Fiten, 36.

Bevla’da silahlı Müslümanlar alçak duruma düşünceye kadar kıyamet kopmaz. Sonra Hz.Muhammed şöyle söylemiştir: Ya Ali, Ya Ali, Ya Ali. Hz. Ali: anam, babam için söyle. Resul-i Ekrem (sav):

“Siz Beni’l-Asfar ile savaşıacaksınız. Sizden sonra gelenler de onlarla savaşıacaktır. Öyle ki Allah yolunda hiçbir kınayanın kınamasından korkmayan, İslam’ın en hayırlılarından olan Hicaz halkı onlarla savaşıacaklar ve Allah’ı zikir ve tekbirle Kostantiniyye’yi fethedecekler. Daha önce elde etmedikleri kadar bolca ganimet mallarını elde edecekler öyle ki kalkanları bölüşecekler. Bir adam gelir ve şöyle der: Mesih sizin ülkenizden çıktı. Ancak bu doğru değildir. Buna inanan veya terk eden kimse de pişman olur.”

Yukarıda zikredilmiş olan hadislerden ilki Buhârî’nin el-Câmiu’s-sahîh adlı eserinin ahkam kısmında geçmekte olup, bu hadis alimlerce sahih hadis kabul edilmektedir. İkinci hadis ise Müslim’in el-Câmiu’s-sahîh eserinde yer alıp sahih hadis derecesine sahiptir. Üçüncü hadis, İbn Dâvûd’un es-Sünen adlı eserinde yer almakta ve hadis alimlerince zayıf olarak kabul edilmektedir.³⁹ Dördüncü hadis ise İbn Mâce’nin es-Sünen adlı eserinde yer alıp hadis alimleri tarafından hasen hadis olarak nitelendirilirken,⁴⁰ beşinci hadis de bu eserin fiten bölümünde yer almakta ve alimlerce zayıf olarak kabul edilmektedir.⁴¹

Hadislerde لَوْمَةٌ لَائِمٌ, يَلُومُ, تَلَامٌ kelimeleri kullanılmıştır. Hadislerden de anlaşılacağı üzere Hz. Peygambere bir söz verilmesinden ve bu sözden kınayanın kınamasına aldırılmaksızın sözün yerine getirileceğinden, Allah’ın bize hayır verdiğinden, onun hayrı dışında gördüğümüz şeyler sebebiyle kendimizi kınamamız gerekliliğinden, Allah’ın acziyeti kınamasından, kişinin başına bir iş geldiğinde bu başına gelen şeyin kendisinden kaynaklanmasından ve kınaması gereken kişinin kendisi olmasından, Allah’ın çizmiş olduğu sınırların belli olup bu sınırların herkese karşı uygulanmasının lüzumluluğundan ve kimsenin kınamasına dikkat edilmemesinin gerekliliğinden, Allah yolunda başkaları tarafından kınanmanın önemli olmadığından bahsedilmiştir.

³⁹ <https://sunnah.com/abudawud:3627>.

⁴⁰ <https://sunnah.com/ibnmajah:2540>.

⁴¹ <https://sunnah.com/ibnmajah:4094>.

1.2. MELÂMİLİĞİN TARİHİ

Zühd dönemi ilk iki asırlık zaman dilimini kapsayan ve tasavvuf teriminin oluştuğu döneme kadar devam eden bir dönemi ifade etmektedir. Zühdün bireysel olarak yaşandığı bu dönemde zâhidler tarafından bazı mektepler ortaya konulmuştur. Bunlar Medine, Basra, Kûfe ve Horasan mektepleridir.⁴²

Horasan,⁴³ Hicaz bölgesinden uzak bir bölgede yer alıp bu dönemde toplumsal olarak farklı bir yapıya sahiptir. Müslümanlar ilk olarak burada farklı topluluklarla karşılaşmış, İslamiyet'in nasıl anlaşılacağı önem kazanmıştır. Horasanlılar, ilk Müslümanlarda görmüş oldukları kendi şartlarına uymayan dini algı ve davranışları fark ederek dinin evrensel şartları ile değişenlerini birbirinden ayırt etmeyi gerekli görmüşlerdir. Bu sorunu çözebilmek adına zühd, takva ve dinin ahlâki esaslarına yönelmişlerdir. Daha sonrasında ise kendilerine uygun olan anlayış ve yorumları oluşturmaya başlamışlar ve bu sayede İslam'ın farklı yapıdaki topluluklarda ortaya çıkan problemlerin nasıl çözülebileceğini göstermişlerdir.⁴⁴ Bu sebepten ötürü Horasan hicri II. asırda tasavvufun önemli merkezlerinden birini oluşturmakla beraber III. asırda fütüvvet ve melâmet meşrep olan Nişâbur mektebinin oluşmasına da zemin hazırlamıştır.

Bağdat, Şam, Nişâbur ve Mısır'daki zâhidler III. asırdan itibaren dini hayata dair olan iç yaşantılarını, kendilerine özgü düşüncelerini, kendilerine has terimlerle açıklamaya çalışmışlardır. Bu faaliyetleri ise zaman içerisinde bölgesel nitelik kazanmış ve birer akım haline dönüşmüş; ancak bu dönemde henüz tasavvuf kurumsallaşmamış olduğundan bu bölgelerde gelişen iki zühd akımı ortaya çıkmıştır. Irak bölgesinde gelişen akıma Sûfiyye, Horasan bölgesinde gelişen akıma ise Melâmetiyye adı verilmiştir.⁴⁵ Bu akım zaman içerisinde dervişlere özel kıyafetlerin,

⁴² Hasan Kâmil Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul 2017, s. 101.

⁴³ Horasan, güneşin doğduğu yer, güneş ülkesi; doğu bölgesi anlamlarına gelmektedir. Tarihte İran'ın kuzeydoğusunda yer alan çok geniş bir coğrafi bölgenin adı olmakla beraber günümüzde topraklarının büyük bir kısmı İran'a aittir. Bu bölge Anadolu'nun İslamlaşmasında büyük bir öneme sahip olmuştur. Bkz. Osman Çetin, "Horasan", *DİA*, İstanbul 1988, c. 18, s. 234-241.

⁴⁴ Himmet Konur, "Horasan'ın İslam ve Tasavvuf Tarihine Katkısı (H. I-V. asırlar)", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2005, sayı: 21, s. 4-24.

⁴⁵ Abdülmelik b. Muhammed İbrahim Nisabûrî el-Hargûşî, *Tehzîbü'l-Esrar*, thk. Bisam Muhammed Barud, Abu Dabi: el-Mecmeüs'-Sekâfî, s. 39; *DİA*, "Melâmetiyye", *DİA*, Ankara 2004, c. 29, s. 25-29.

tekke-zaviye adıyla ortaya konan mekanların, bazı kaide ve prensiplerin ortaya çıkmasına, dini hayatın yaşanmasında zâhire olan önemin artarak bâtına olan önemin azalmasına karşı oluşan tepkisel bir harekettir.

III. asırda Horasan bölgesinin dört büyük şehrinden biri olan Nişâbur, çeşitli dini akımların varlığını sürdürdüğü ve melâmîliğin ortaya çıkışından önce İbrâhim b. Edhem (v. 161/778?),⁴⁶ Abdullah b. Mübârek (v. 181/797),⁴⁷ Fudayl b. İyâz (v. 187/803),⁴⁸ Şakîk-ı Belhî (v. 194/810),⁴⁹ Hâtim el-Esam (v. 237/851)⁵⁰ gibi tanınmış zâhidlerin yetiştiği bir bölgedir. III. asırda Nişâbur Mâlikî, Hanbelî ve Zâhirîlerin azınlıkta, Hanefî ve Şafiîlerin çatışmalı olduğu bir şehirdir. Melâmetiyye de bu çatışmaların süregeldiği bir ortamda zuhur etmiş ve bu asırdan itibaren İslam dünyasının çeşitli bölgelerine yayılmıştır.⁵¹

Başlangıç itibariyle tepkisel bir hareket olarak ortaya çıkan melâmetîlik daha sonraları tasavvufî sistem içinde bir meşrebin ismi olmasının yanı sıra bir tarikatın da adı olmuştur.⁵² Birçok tarikatta varlığını sürdüren melâmîliğin tarihsel gelişimi ise üç dönemde ele alınmıştır. İlk dönem melâmîliği Nişâbur'da yaşayan Hamdûn Kassâr ve arkadaşlarının oluşturduğu Melâmiyye-i Kassâriyye, ikinci dönem Hacı Bayrâm-ı Velî'nin halifelerinden biri olan Dede Ömer Sikkînî (v. 880/1475) önderliğinde oluşan ve Osmanlı dönemi melâmîliği olarak da bilinen Melâmiyye-i Bayramiyye, üçüncü dönem ise 19. asırda yaşayan Seyyid Muhammed Nûru'l-Arabî (v. 1305/1887) ile başlayıp günümüzde de devam eden Melâmiyye-i Nûriyye'dir.⁵³

1.2.1. BİRİNCİ DÖNEM MELÂMÎLİĞİ

Hicri III. yüzyıldan itibaren tasavvufî hayatta şekil ve merasime verilen önemde artışın görülmesinden dolayı ihlâsla amel etmenin zarar göreceği düşünülmüş, bu

⁴⁶ Reşat Öngören, "İbrâhim b. Edhem", *DİA*, İstanbul 2000, c. 21, s. 293.

⁴⁷ Raşit Küçük, "Abdullah b. Mübârek", *DİA*, İstanbul 1988, c. 1, s. 122.

⁴⁸ Osman Türer, "Fudayl b. İyâz", *DİA*, İstanbul 1996, c. 13, s. 208.

⁴⁹ Ali Bolat, "Şakîk-ı Belhî", *DİA*, İstanbul 2010, c. 38, s. 305.

⁵⁰ Mustafa Bilgin, "Hâtim el-Esam", *DİA*, İstanbul 1997, c. 16, s. 470.

⁵¹ *DİA*, "Melâmiyye", s. 25-29.

⁵² Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 113; Hatice Çubukçu, "Nişabur Ekolüne Mensup Hanım Sûfilerde Görülen Fütüvvet ve Melâmet Anlayışı", *Fatih Sultan Mehmet İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 2017, sayı: 9, s. 101.

⁵³ Bolat, *Bir Tasavvuf Okulu Olarak Melâmetîlik*, s. 19.

sebeple de şekilciliğe karşı melâmetiyye akımı doğmuştur. Melâmet, nefsi olgunlaştırma, riyâ ve kibirden kurtulma yöntemidir. Horasan'da hicri III. yüzyıldan itibaren yayılan ekollerin iki ilkeye dayandığı görülmektedir. Bu ilkelerin ilki nefsin isteklerinden korunmak, ikincisi ise kulun Rabbiyle olan bağlantısını gizlemektir ki melâmîler de bu iki esasa önem vermektedirler.⁵⁴ Bu akımın temsilcileri arasında Hamdûn Kassâr (v. 271/884), Yahya b. Muâz (v. 258/871-72), Ebû Hafs el-Haddâd (v. 260/874), Ebû Osman el-Hîrî (v. 298/910), Ahmed b. Hadraveyh (v. 240/854),⁵⁵ Ebû Tûrâb en-Nahşebî (v. 245/859), Bâyezîd-i Bistâmî (v. 234/848), Şah b. Şücâ'-ı Kirmânî (v. 270/883) yer almaktadır. Çalışmamızda ilk defa melâmetî unvanıyla tanınması hasebiyle Hamdûn Kassâr, ondan önce melâmetî eğilime sahip zahidlerden olan Ahmed b. Hadraveyh ve Yahyâ b. Muâz, ilk kuşak melâmetîlerden sayılan Ebû Hafs el-Haddâd ve Ebû Osman el-Hîrî hakkında bilgi verilmiştir.

1.2.1.1. Hamdûn Kassâr (v. 271/884)

Tam adı Ebû Sâlih Hamdûn b. Ahmed b. Umâre en-Nîsâbûrî'dir.⁵⁶ Melâmet düşüncesi Nişabûr'da onun sayesinde yayılmış ve melâmet ehlinin önderi olarak kabul edilmiştir.⁵⁷ Âlim ve fakih olmakla beraber Süfyan es-Sevrî'nin (v. 161/778) yolunu benimsemiş;⁵⁸ Ebû Tûrâb en-Nahşebî'nin (v. 245/859) müridi olmuştur. Onun tariki melâmeti ortaya koyma ve yayma esasına dayanmaktadır;⁵⁹ kendisinin nasihatleri bulunmakta ve nasihatlerini de yerine göre vermektedir.⁶⁰ Kendisinden halka nasihat etmek üzere minbere çıkması istendiğinde, kendisinin konuşmasının caiz olmadığını, kendisinin dünyaya bağlı olduğunu; dünyaya bağlı olan kimsenin gönüllere giremeyeceğini, böyle söz söylemenin ise şeriatı hafife almak olduğunu ifade

⁵⁴ Ebu'l-Alâ Afifi, *Tasavvuf-İslam'da Manevi Hayat*, çev. Ekrem Demirli-Abdullah Kartal, İstanbul 2012, s. 245-246.

⁵⁵ Bolat, *Melâmetîlik*, s. 77.

⁵⁶ Ebu Abdurrahman es-Sülemî, *Tabakâtu's-Sûfiyye*, thk. Nureddin Şüreybe, Mektebetü'l-Hanci, Kahire 2014, s. 39; Mustafa Kara, "Hamdûn el-Kassâr", *DİA*, İstanbul 1997, c. 15, s. 455-456.

⁵⁷ Abdülkerim Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, thk. Ma'rûf Mustafa Zerrik, el-Mektebetü'l-Asriyye, s. 426.

⁵⁸ Sülemî, *Tabakâtu's-Sûfiyye*, s. 123.

⁵⁹ Hücvirî, *Keşfü'l-Mahcûb*, s. 246-247.

⁶⁰ Zeynüddîn Muhammed Abdürraûf el-Münâvî, *Tabakâtu's-Sûfiyye: el-Kevâkibü'd-Dürriyye*, thk. Muhammed Edip el-Câdir, Darü's-Sadir, Beyrut, 2012, c. 1/2, s. 591.

etmektedir.⁶¹ O özellikle nefsin isteklerine karşı çıkma, tevazu ve ihlâs üzerinde durmaktadır. Nefsi yenmenin yolu, iyi ve güzel olan davranışları açığa vurmamak ve kötü olan şeyleri insanlara göstermeye çalışmamaktır.⁶²

Melâmîliğin ilkelerinden de biri olan, kişinin kendinden kaynaklanan amelleri küçük görmek ve nefsine bir varlık izafe etmemek hakkında Hamdûn Kassâr'ın şöyle bir sözü bulunmaktadır: Kişi, nefsini Firavun'un nefsinden daha iyi olduğunu zannederse onda kibir zuhur eder.⁶³

Melâmîlikte kişinin kendi yapmış olduğu amellerde iyi tarafı görmeme kötülüğü ise gizlemeye çalışmama düstûru vardır. Hamdûn Kassâr, “Sizden biri nefsinin kötülüklerini görmekten geri kalmıyorsa bunu yapmaya devam etsin”⁶⁴ diyerek nefse karşı güzellikleri ortaya koymaktan ziyade bu güzellikleri görmeye devam etmemenin daha doğru olduğunu ifade etmektedir.

“Melâmet selameti terk etmektir”⁶⁵ sözüyle de halkın kınamasından korkmamayı, riyâdan sakınmayı kastetmiştir. O, bir fiil yapıldığında önemli olanın Hakk'ın rızası olduğunu, insanların kişi için ne düşündüğünün önemli olmadığını vurgulamıştır.

Kendisine melâmet hakkında sorulduğunda bu yolun halk için zor ve kapalı olduğunu ifade etmiş, ancak bu sözlerin ardından da şunları söylemiştir: Mürcie⁶⁶ kadar Allah'a karşı ümit beslemek, Mu'tezile⁶⁷ kadar da Allah'tan korkmak melâmetîlerin sıfatıdır. Melâmetîler, Allah'ın keremine sarılmada o kadar ileri giderler

⁶¹ Hücvirî, *Keşfü'l-Mahcûb*, s. 190.

⁶² Mustafa Kara, *Dervişin Hayatı Sûfînin Kelâmı*, İstanbul 2012, s. 398.

⁶³ el-Münâvî, *el-Kevâkib*, s. 592.

⁶⁴ Sülemî, *Tabakâtu's-Sûfiyye*, s. 129.

⁶⁵ Hücvirî, *Keşfü'l-Mahcûb*, s. 125.

⁶⁶ Bu kelime ertelemek, sonraya bırakmak anlamlarına gelen irca kelimesinden türemiştir. Hz. Osman ve Hz. Ali başta olmak üzere büyük günah işleyenlerin durumunu Allah'a bırakan itikadî ve siyasi bir fırkaya verilen ismi ifade etmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Emrullah Demir, *İbn Teymiyye'den Vehhâbîliğe Değişen Mürcie Yaklaşımı*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2021, s. 11-13.

⁶⁷ Ayırmak, uzaklaştırmak anlamlarına gelen azl kökünden türeyen mu'tezile, ayrılıp bir köşeye çekilen, uzaklaşan anlamına gelmektedir. Sünni kaynaklarda Vasil b. Ata'nın büyük günah işleyenlerin durumu hakkında hocası Hasan Basri'den farklı düşünmesi ve onun ders halkasından ayrılması sebebiyle ortaya çıktığı geçmektedir. Terimsel olarak da itikadî problemler hususunda selefi anlayışın aksine akli esasları ön plana alan dini bir harekettir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Bekir Toklu, *Ehl-i Sünnet Kelam Ekolü oluşum bağlamında Küllâbiyye-Mu'tezile Etkileşimi*, Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Çanakkale 2022, s. 16-22.

ki Mürcie taraftarları onları kınar, Allah'tan korkma hususunda da o kadar ileri giderler ki Mu'tezile mensupları onları kınar. Bu durumdan ötürü melâmetîler kınanma okunun hedefi olurlar.⁶⁸

1.2.1.2. Yahya b. Muâz er-Râzî (v. 258/871-72)

Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Muâz b. Ca'fer er-Râzî,⁶⁹ sistemli olarak seyr ü sülûk makamları hakkında konuşan ilk sûfidir.⁷⁰ Vaazlarında tarikat esaslarını ortaya koyması, mahabbet diliyle konuşmasına istinaden “Vaiz Yahya” olarak anılmıştır.⁷¹ Kaynaklarda geçen Yahyâ b. Muâz'ın sözlerinde zühhd döneminden tasavvuf dönemine geçişin izleri görülmektedir. Fakr yerine gımayı tercih etmesi, muhabbetle ilgili yorumları bu duruma örnektir.⁷² Recâ/ümit yolunu tutmuş, recâ halinde olan kimsenin ibadetini, vuslatı ümit ederek yapacağını söylemiştir.⁷³

Yahya b. Muâz, zühde önem veren sûfilerdendir. Zâhidin bâtınının saf, zâhirinin karışık olduğunu; ârifin bâtınının saf, zâhirinin ise karışık olduğunu ifade etmektedir.⁷⁴ O, kendisinde vera' olmayan kimsenin zâhid olamayacağını, kişinin kendisinde var olmayan şeyi zikretmekten sakınması ve yalnızca kendisinde var olan şeylerde zâhid olması gerektiğini dile getirmiştir.⁷⁵

Ona, recâdan çok fazla bahsetmesi sebebiyle neden böyle konuştuğu hakkında sorulduğunda “benim gibi mert ve fütüvvet ehli ancak kerem ve lütuftan bahseder” demiştir.⁷⁶ Yahya b. Muâz kendisinden tavsiye isteyenlere Allah'ın edebiyile edeplenmeye çalışmayı öğütlemiş, seven kimsenin sevdiğine benzemeye çalışacağını

⁶⁸ Feridüddîn Attâr, *Evliya Tezkireleri*, çev. Süleyman Uludağ, İstanbul 2012, s. 374.

⁶⁹ Sülemî, *Tabakâtu's-Sûfiyye*, s. 110; Salih Çift, “Yahyâ b. Muâz”, *DİA*, İstanbul 2013, c. 43, s. 257-258.

⁷⁰ Abdürrezzak Tek, *Tarihi Süreçte Tasavvuf ve Tarikatlar*, Bursa 2016, s. 132.

⁷¹ Attâr, *Evliya Tezkireleri*, s. 339.

⁷² Çift, “Yahya b. Muaz”, s. 257-258.

⁷³ Sülemî, *Tabakâtu's-Sûfiyye*, s. 107; Hücvirî, *Keşfü'l-Mahcûb*, s. 187-188.

⁷⁴ Sülemî, *Tabakâtu's-Sûfiyye*, s. 112.

⁷⁵ Kuşeyrî, *Risâletü'l-Kuşeyriyye*, s. 414.

⁷⁶ Attâr, *Evliya Tezkireleri*, s. 348.

ifade etmiştir.⁷⁷ Ona göre velilerin üç özelliği bulunmaktadır. Bunlar, her şeyde Allah'a güvenmek, her şeyden yüz çevirip O'nunla yetinmek ve O'na yönelmektir.⁷⁸

Yahya b. Muaz, ölümün Hak ile buluşmaya bir yol olduğunu düşünmektedir ki birisi onun yanındayken “bu dünya, ölüm meleği varken bir zerreye değmez” dediğinde o, “asıl bu dünya, ölüm meleği olmasa bir zerreye değmez. Dostu dosta ulaştırılan şey ölümdür” demiştir.⁷⁹

1.2.1.3. Ebû Hafs el-Haddâd (v. 260/874)

Ebû Hafs Ömer b. Mesleme el-Haddâd, sûfîlerin imamlarından ve ulularındandır.⁸⁰ Nişâbur'da doğmuş ve zamanının çoğunu burada geçirmiş; mesleği sebebiyle ise haddad (demirci) olarak anılmıştır. Keramet, riyâzet ve mürüvvet bakımından bir benzeri bulunmamaktadır. Ahmed b. Hadreveyh'in sohbetinde bulunmuş, Ebû Osman el-Hîrî'ye mürşidlik yapmıştır.⁸¹ Melâmet düşüncesine sahip olması sebebiyle ona göre zâhîrle bâtın, söz ve öz birbirine uygun olmalı; tanınmamak, nefsin isteklerine uymamak, nefsi kınamak ise kişideki başlıca özelliklerden olmalıdır.⁸²

Ebû Hafs'ın tövbesiyle ilgili bir rivayet bulunmaktadır: O bir kadına âşık olmuş ve onun aşkıyla yanmaktadır. Bir çare bulabilmek ümidiyle Yahudi bir büyücüye gider, büyücü ondan kırk gün boyunca ibadet etmemesini, iyi davranışlarda bulunmamasını ve bu kırk günün sonunda yanına gelmesini ister. Bunları uygulayan Ebû Hafs kırk günün sonunda Yahudi'nin yanına gider ve ondan büyüü ister ancak hal budur ki büyü işe yaramaz. Ebû Hafs bunun üzerine büyücüye gider ve bu durumu ona anlatır. Yahudi büyüünün işe yaramama gibi bir durumunun olmadığını, mutlaka yanlış bir şeyler yapmış olabileceğini söyler. Bunun üzerine Ebû Hafs yolun ortasında bir taş gördüğünü ve onu ayağıyla kenara ittiğini belirtir. Yahudi ona şöyle der: kırk

⁷⁷ Salih Çift, “Mevlânâ'nın Öncülerinden Biri: Yahya b. Muâz er-Râzî”, *Sûfî Araştırmaları*, 2010, cilt: I, sayı: 2, s. 48.

⁷⁸ Sülemî, *Tabakâtu's-Sûfiyye*, s. 110.

⁷⁹ Attâr, *Evlîya Tezkireleri*, s. 340.

⁸⁰ Kuşeyrî, *Risâletü'l-Kuşeyriyye*, s. 406.

⁸¹ Attâr, *Evlîya Tezkireleri*, s. 363.

⁸² Tek, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 126-127.

gündür emrini tutmadığın halde Allah seni terk etmemiştir. Allah’a asla darılma! Bunun üzerine Ebû Hafs, Yahudi büyücünün elinde tevbe eder.⁸³

Fütüvveti hayatının merkezi haline getiren Ebû Hafs el-Haddâd’a göre fütüvvet cömertlik, şikâyeti terk, nefse hakimiyet ve tahammül manalarını taşımaktadır.⁸⁴ Fütüvveti insafla muamelede bulunmak, ancak kendisine insafla muamele edilmeyi terk etmek şeklinde ifadelendirmektedir.⁸⁵ O, cömertliği fütüvvetin temeli saymakta ve herkese karşı iyilik yapılması gerektiğini ancak bu iyilikleri de ortaya koymamak gerektiği üzerinde durmaktadır.⁸⁶

Ebû Hafs, kişinin lehine olan şeyleri bırakması ve emrolunmuş olduğu hususlara sıkıca bağlanmasını kulluğun gereği olarak görmektedir. Ona göre kişi nefsinin suçlamayıp ona muhalefette bulunmuyorsa aldanmakta ve mahvolmaktadır.⁸⁷ O, fiillerinde ölçü olarak Kur’an ve sünneti kabul etmekte; bid’atten sakınmaya özen göstermektedir. Kendisine velinin kim olduğu hakkında bir soru yöneltildiğinde velinin, kerametlerle desteklendiğinde bunlardan uzak tutulan kimse olduğunu ifade etmektedir.⁸⁸

1.2.1.4. Ebû Osman el-Hîrî (v. 298/910)

Tam adı Ebû Osmân Saîd b. İsmâîl b. Saîd b. Mansûr el-Hîrî’dir.⁸⁹ O, Yahyâ b. Muâz, Şah el-Kirmânî ve Ebû Hafs el-Haddâd’ın sohbet meclislerinde bulunmuştur. Bu üç büyüğün vasıtasıyla Allah onu üç makamdan geçirmiştir. Yahyâ b. Muâz ile recâ makamını, Şah el-Kirmânî ile gayret makamını, Ebû Hafs ile şefkat makamını geçmiştir.⁹⁰ Vefatına kadar Nişâbur’un Hire mahallesinde yaşamasından dolayı “el-Hîrî” olarak tanınmış, melâmetin yayılmasında öncülük eden kişiler arasında yer

⁸³ Attâr, *Evliya Tezkireleri*, s. 363.

⁸⁴ Tek, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 126.

⁸⁵ Kuşeyrî, *Risâletü'l-Kuşeyriyye*, s. 406.

⁸⁶ Tahsin Yazıcı, “Ebû Hafs el-Haddâd”, *DİA*, İstanbul 1994, c. 10, s. 127-128.

⁸⁷ Attâr, *Evliya Tezkireleri*, s. 369.

⁸⁸ Sülemî, *Tabakâtu's-Sûfiyye*, s. 121; Ahmet Subhi Furat, “Ebû Hafs el-Haddad en-Neysabûrî”, *İslâm Medeniyeti Dergisi*, 1967, cilt: I, sayı: 2, s. 10-11.

⁸⁹ Sülemî, *Tabakâtu's-Sûfiyye*, s. 170.

⁹⁰ Hücvirî, *Keşfü'l-Mahcûb*, s. 197-198.

almış; melâmet ve fütüvvetin temsilcilerinden biri olmuştur.⁹¹ Tasavvuf anlayışında hüznün, havf, riyadan sakınma, fütüvvet ve tevekkül yer almıştır.⁹²

Kuşeyrî risalesinde bu dünyada dördüncüsünün olmadığı üç kişi vardır diyerek şu üç kişiyi zikretmektedir: Şam'da İbnü'l-Cellâ, Bağdat'ta Cüneyd, Nişâbur'da Ebû Osman.⁹³

Ebû Osman, nefsi disiplin altında tutmak gerektiğine inanmaktadır ki bir kimsenin nefesine ait olan şeyleri güzel gördüğü takdirde, nefse ait kusurları göremeyeceğini; nefsin kusurunu ancak kendini suçlayan kimsenin görebileceğini ifade etmektedir.⁹⁴

Ona göre, söz ve davranışlarıyla nefesine karşı çıkıp sünnete uyan bir kimse hikmetle konuşmakta, söz ve davranışlarıyla nefesine uyan kimse ise bid'atle konuşmaktadır.⁹⁵

1.2.1.5. Ahmed b. Hadraveyh (v. 240/854)

Tam ismi Ebû Hâmid Ahmed b. Hadraveyh el-Belhî iken künyesi Ebû Hâmid'dir. Ebû Türeb en-Nahşebî ve Hâtim el-Esam'ın sohbetlerine katılmış, Horasan şeyhlerinin uluları arasında yer almıştır.⁹⁶ Kendi çağındaki sûfiler ona tabi olmuşlar ve melâmet tarikini tutarak avâm ve havâs tarafından makbul sayılmıştır. Kendisine ait oldukça önemli sözleri ve pek çok eseri bulunmaktadır.⁹⁷

Ebû Hafs el-Haddâd, Ahmed b. Hadraveyh için "O olmasaydı mürüvvet ve fütüvvet ortaya çıkmazdı."⁹⁸ diyerek onun büyüklüğünü ortaya koymaktadır. Ahmed b. Hadraveyh'in düşüncesinde marifet ve tevekkülün önemli bir yeri bulunmaktadır. Gerçekte Hakk'ı tanımanın onu kalple sevip, dille zikrederek ve onun dışındaki şeylerden himmeti keserek olacağını ifade etmektedir.⁹⁹ Allah'ın iradesine karşı

⁹¹ Erhan Yetik, "Ebû Osmân el-Hîrî", *DİA*, İstanbul 1994, c. 10, s. 208.

⁹² Bolat, *Melâmetîlik*, s. 135-136.

⁹³ Kuşeyrî, *Risâletü'l-Kuşeyriyye*, s. 407.

⁹⁴ Attâr, *Evliya Tezkireleri*, s. 439.

⁹⁵ Kuşeyrî, *Risâletü'l-Kuşeyriyye*, s. 408.

⁹⁶ Sülemî, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, s. 103.

⁹⁷ Hücvirî, *Keşfü'l-Mahcûb*, s. 185-186.

⁹⁸ Hücvirî, *Keşfü'l-Mahcûb*, s. 186.

⁹⁹ Attâr, *Evliya Tezkireleri*, s. 331.

çıkma hususunda davranışlara dikkat edilmesini, Allah'a muhalefet etmek istemeyen kimsenin nefsinin tanınması gerektiğini, dünyaya aldanan kimsenin nefsinin tanıyamayacağını düşünmektedir.¹⁰⁰ Bir kimse nefsinin tanıyamadığı zaman gaflet uykusuyla hayatını geçirmektedir. Ahmed b. Hadraveyh gafletle ilgili olarak gafletten daha ağır bir uykunun, şehvetten daha mâlik bir köleliğin olmadığını; kişide gafletin ağır bastığında şehvetin ortaya çıkacağını söylemektedir.¹⁰¹

Ona göre kalpler birer kaptır. Hak ile dolduğu zaman nurlarının fazlalığı uzuvlarda ortaya çıkmakta, bâtıl ile dolduğu zaman ise bâtılın karanlığının fazlası uzuvlarda ortaya çıkmaktadır.¹⁰²

Yukarıda zikrettiğimiz üzere nefsin isteklerinden korunma ve kulun Rabbiyle olan bağlantısını gizleme esaslarına dayanan melâmîlik, tasavvufun teşkilatlanmaya başladığı dönemden itibaren tarikatlar içinde bir neşve olarak yer edinmiştir. Nakşibendiyye, Kübreviyye ve Mevleviyye gibi büyük tarikatları etkileyen melâmîliğin 15. yüzyılda Hacı Bayrâm-ı Velî'nin önderliğinde oluşan Bayramiyye tarikatının içinde ortaya çıktığı görülmektedir.¹⁰³

1.2.2. İKİNCİ DÖNEM MELÂMÎLİĞİ

Anadolu'nun tarihsel gelişimine bakıldığı zaman toplumun Türk-İslam kültürünü benimsemeye rol alan bazı önemli mutasavvıfların yetiştiği görülmektedir. Bu kişilerden biri de Hacı Bayrâm-ı Velî¹⁰⁴, dir (v. 833/1430). O tevazu, hoşgörü, irfan,

¹⁰⁰ Bolat, *Melâmetîlik*, s. 82.

¹⁰¹ Kuşeyrî, *Risâletü'l-Kuşeyriyye*, s. 410.

¹⁰² Sülemî, *Tabakâtu's-Süfiyye*, s. 105.

¹⁰³ DİA, "Melâmiyye", s. 29.

¹⁰⁴ Ankara'nın Solfasıl köyünde 1357 yılında doğan Hacı Bayrâm-ı Velî'nin asıl adı Numan'dır. Çocukluğunda iyi bir öğrenim görmüş, Bursa ve Ankara'da müderrislik yapmıştır. Adı, ailesi ve hayatının diğer kısmı hakkında pek bir bilgi bulunmamaktadır. Kurban Bayramı'nda Hamîdüddîn Aksarayî'ye intisap etmesinden dolayı kendisine şeyhi tarafından "Bayram" ismi verilmiştir. Hacı Bayrâm-ı Velî, şeyhinin vefatına kadar onun yanında kalmış, sonrasında ise Ankara'ya gelerek burada kurmuş olduğu tariki yaymaya başlamış; 833/1430 yılında Ankara'da vefat etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Osmânzâde Hüseyin Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, haz. Mehmet Akkuş-Ali Yılmaz, İstanbul 2015, c. 2, 434-437; Ethem Cebecioğlu, *Hacı Bayram Veli*, Ankara 2004, s. 7-23; Fuat Bayramoğlu, *Hacı Bayram-ı Velî Yaşamı-Soyu-Vakfı*, Ankara 1989, c. 1, s. 11-48; Nihat Azamat, "Hacı Bayrâm-ı Velî", *DİA*, İstanbul 1996, c. 14, s. 442-447.

yardımlaşma gibi pek çok güzel davranışların öğretilmesinde öncülük etmiş kişilerdendir.¹⁰⁵

Hacı Bayrâm-ı Velî tarafından kurulan Bayramiyye tarikatı, Ankara ve çevresinde yayılmıştır.¹⁰⁶ Hacı Bayrâm-ı Velî'nin vefatından sonra onun fikirleri Ankara dışında Beypazarı ve Göynük'te Akşemseddin ve Ömer Sikkînî; Balıkesir'de Şeyh Lütfullah; Gelibolu'da Yazıcıoğlu Mehmed ve kardeşi Ahmed Bican; İskilip'te Muslihuddin Halife; Bursa'da Akbıyık ve Hızır Dede; Larende'de İnce Bedreddin; Bolu'da Uzun Selahaddin ve Molla Zeyrek; Kütahya'da Şair Şeyh adlı halifeleri tarafından temsil edilmiştir.¹⁰⁷ Şeyhi Hamîdüddin Aksarayî'nin silsilesi ile ilgili iki ayrı kol bulunmaktadır. Safiyyüddin Erdebîlî'nin torunu Alâeddin Erdebîlî (ö. 832/1429) vasıtasıyla¹⁰⁸ Halvetiyye, şeyhi Şadî-i Rûmî vasıtasıyla ise Nakşibendiyye'dir. Bu sebeple Bayramiyye tarikatı, Nakşibendiyye ile Halvetiyye tarikatının esaslarını birleştiren bir tarikat olma özelliğine sahiptir.¹⁰⁹

Hacı Bayrâm-ı Velî'nin vefatından sonra hilafet makamına kimin geçeceği hususunda Akşemseddin ile Ömer Sikkînî arasında geçtiği rivayet edilen iki ayrı menkıbe bulunmaktadır.¹¹⁰ Sarı Abdullah *Semerâtü'l-Fu'âd*'ında Akşemseddin'in Ömer Sikkînî'ye "taç ve aba bizdedir" demesi üzerine Ömer Sikkînî'nin herkesin dağ eteğine odun taşımalarını ve yakılmasını istediğini ifade etmiştir. Ömer Sikkînî'nin

¹⁰⁵ Mahmut Ulu, "Hacı Bayram-ı Velî ve Melâmîlik", *Hacı Bayram-ı Velî: IV. Uluslararası Hacı Bayram-ı Sempozyumu*, 2019, s. 181.

¹⁰⁶ Fuat Bayramoğlu- Nihat Azamat, "Bayramiyye", *DİA*, İstanbul 1992, c. 5, s. 269-273.

¹⁰⁷ Ulu, "Hacı Bayram-ı Velî ve Melâmîlik", s. 186.

¹⁰⁸ Abdurrahman Câmî, *Nefehatü'l-Üns*, çev. Lâmiî Çelebi, İBB Atatürk Kitaplığı, MC_Osm_0.00233, s. 683.

¹⁰⁹ La'lizâde Abdülbakî, *Tarikat-ı Aliye-i Bayramiyeden Taiife-i Melamiyenin anane-i iradetleri ve keyfiyet-i sohbetleri ve aşk-i muhabbetullaha cümleden ziyade rağbetleri beyanındadır (Sergüzeşt)*, İBB Atatürk Kitaplığı, HCE Osm, 00316, s. 15-16; Bayramoğlu, "Bayramiyye", s. 269-273; Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 264.

¹¹⁰ Rivayet olunan hâdiseler ile ilgili La'lizâde'nin *Sergüzeşt* adlı eserinde de bazı değişikliklerle bu olay anlatılmıştır. Şöyle ki; Akşemseddin'in Hacı Bayrâm-ı Velî'nin vefatı sonrası post-nişin olmuş, Göynük'e gitmiş, Emir Sikkînî'nin herkesi etkilediğini görmesi üzerine onun ümmî olduğunu ifade ederek eğitim vermeye izni olmadığını söylemiştir. Sonrasında Emir Sikkînî'nin sohbet cemiyetine giderek sûfilerin uygun davranışlar sergilemediğinden yakınmış ve müridinden böyle görmediğini belirtmiştir. Emir Sikkînî ise müridinin kişinin durumuna göre eğitim verdiğini belirtmiştir. Akşemseddin'in tac ve hırkayı istemesine karşılık ise kendisinin avâm kıyafeti giydiğini ehli melâmette özel bir elbisenin olmadığını söylemiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. La'lizâde, *Sergüzeşt*, s. 20-22.

ateşin içine girmesine rağmen kendisine bir şey olmadığını, yalnızca taç ve abanın yandığını belirtmiştir.¹¹¹

Vicdânî, *Tomâr-ı Turuk* adlı eserinde Kefevî'nin *Ketâib* adlı eserinden alıntıladığı Ömer Sikkînî ile Akşemseddin arasında vuku bulan olay özetle şu şekildedir:

Ömer Sikkînî'nin Akşemseddin'in de bulunduğu mescide gittiğini, diğer kişilerin Akşemseddin'in elini öpüp zikrettiklerini, Ömer Sikkînî'nin zikir halkasına girmeyip köşede oturduğunu, bu durumdan Akşemseddin'in rahatsız olduğunu ve Ömer Sikkînî'ye zikre girmediği takdirde tacını alacağını belirttiğini ifade ettikten sonra Ömer Sikkînî'nin Akşemseddin ve müridlerini evine davet ederek evinin avlusunda bir ateş yaktırdığı, o ateşe girdiğinde de tac ve abanın yandığını ancak Ömer Sikkînî'ye bir şey olmadığını belirtmiştir. Bu iki ayrı rivayet sonrasında ise Emir Sikkînî ile müridlerinin tac ve hırka giymeye karşı oldukları, gündelik hayattaki kıyafetleri ile hayatlarına devam ettikleri belirtilmiştir.¹¹²

Akşemseddin ile Ömer Sikkînî arasında geçen bu olaylar rivayet bakımından farklılık gösterse de Bayramiliğin bu olaydan sonra iki kola ayrıldığı bilinmektedir. Bu iki kol Şemsiyye-i Bayrâmiyye ve Melâmîyye-i Bayrâmiyye şeklindedir. Akşemseddin tarafından kurulan Bayramiyye tarikatının devamı niteliğindeki Şemsiyye-i Bayrâmiyye, zühd ve takvaya dayalıyken; Emir Sikkînî'nin tesis ettiği Melâmîyye-i Bayrâmiyye ise aşk ve cezbeyle dayalıdır.¹¹³

Hicri 3. asırda Horasan'da güçlü bir tasavvuf akımı olarak ortaya çıkan melâmetîlik, hicri 9. asırda kısmi olarak Hurufiliğin de etkisiyle vahdet-i vücûdu bir eğilimle birleşerek Bayramî Melâmîliği şeklinde ortaya çıkmıştır.¹¹⁴ İkinci dönem melâmîliği, orta devre veya Bayramî Melâmîliği olarak adlandırıldığı gibi Osmanlı

¹¹¹ Sarı Abdullah Efendî, *Semerâtü'l-Fu'âd fi'l-Mebde' ve'l-Meâd*, İBB Atatürk Kitaplığı, HP Osm 00066, s. 241-244.

¹¹² Sâdık Vicdânî, *Tomâr-ı Turuk-i Âliyye (Melamilik)*, İBB Atatürk Kitaplığı, OE_TK_02190/01, s. 38-39.

¹¹³ Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı Süfiliğine Bakışlar*, İstanbul 2010, s. 55; Haşim Şahin, "Hacı Bayram-ı Velî'nin Halifesi Emir Sikkînî ve Bayramî Melâmîliğinin Oluşum Süreci", *Hacı Bayram-ı Velî Uluslararası Sempozyumu* 14-16 Aralık 2012, s. 140.

¹¹⁴ Ahmet Yaşar Ocak, "Bayramîlik ve Osmanlı Tasavvuf Tarihindeki Yeri" *Hacı Bayram-ı Velî Uluslararası Sempozyumu* 14-16 Aralık 2012, s. 15; Haşim Şahin, "İkinci Devre (Bayramî) Melâmîliğine Genel Bir Bakış", *Uluslararası Hacı Bayram-ı Velî Sempozyumu Bildiriler Kitabı 1*, 25-26 Mayıs 2016, c. I, s. 55.

dönemi melâmîlîği olarak da adlandırılmaktadır.¹¹⁵ Ömer Sikkînî'nin önderliği doğrultusunda, ilahi aşk ve cezbe sülûkun esası olarak kabul eden Bayramî Melâmîlîği, klasik Horasan Melâmetîlîği'nin bir anlamda devamı olarak tarih sahnesine çıkmıştır,¹¹⁶ orta devre melâmîlîğinin birinci dönem melâmîlîğinden farkı zikretmiş olduğumuz ilahi aşk ve cezbenin varlığıdır. Orta devre melâmîlîğinde de ilk dönemde olduğu gibi riyâdan sakınma, zâhire/şekle önem vermeme söz konusudur.¹¹⁷

Orta devre melâmîleri, mensup oldukları geleneğin en başındaki kişiye “şeyh” yerine “kutup” tabirini kullanmışlar, Emîr Sikkînî'yi de ilk kutup olarak kabul etmişlerdir. Kutup kavramını mistik organizasyonun başındaki manevi otoriteyi temsil eden kişiyi ifade etmek üzere kullanmışlardır.¹¹⁸

Melâmî olmak isteyenler için herhangi bir zaman veya mekân olmadığı gibi belirli bir erkân, zikir ve evrâd da yoktur. Mürşid, kişinin isti'dâtına göre karar vermektedir. Melâmîlerin seyr ü sülûkları mürşide sevgi duymak ve ihvan ile sohbet etmektir. Gaflet uykusundan uyanıp huzur haline zikr-i daim ile ulaşmaktadırlar ki zikirleri bazen hafî, bazen de cehrîdir. Melâmîlerde keramete önem verme gibi bir durum söz konusu olmadığından bu meşrebin amacı yalnızca irfan ve Allah'a ulaşmaktır. Sohbele önem verilmiş, gönül bekleme düsturu benimsenmiştir.¹¹⁹ Bayramî Melâmîleri'nin tasavvuf yolunu cezbe, muhabbet ve sırr-ı ilâhî olmak üzere üç temel esas oluşturmaktadır. Tarikat âyini ve zikir merasimleri olmamasından dolayı Bayramî Melâmîlîği'nde musikiye de pek önem verilmemiştir.¹²⁰

Bayramî Melâmîlîği'nin fikir yapısını Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin temellendirdiği vahdet-i vücûd ve hakikat-ı Muhammediye düşüncesi oluşturmaktadır.¹²¹ Ehl-i beyt taraftarlığı, Hz. Peygamber ve Hz. Ali ittihadından bahsetmeleri, hakikat-ı Muhammediye anlayışı, kendilerini itikadî ve fikhî hiçbir

¹¹⁵ Bolat, *Melâmetîlik*, s. 20.

¹¹⁶ Haşim Şahin, “Bayramiyye”, Türkiye’de Tarikatlar Tarih ve Kültür, ed. Semih Ceyhan, İSAM Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2018, s. 836.

¹¹⁷ Vicdânî, *Tomâr*, s. 42-43; Oğuz Yılmaz, *Son Dönem Melâmîlîği Şairlerinden Ali Örfî'nin Hayatı ve Eserleri*, Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta 2019, s. 26.

¹¹⁸ Bolat, *Melâmetîlik*, s. 249.

¹¹⁹ La'lizâde, *Sergüzeşt*, s. 66-67, 69.

¹²⁰ Kadir Özköse, “Bayrami Melamilerin Tasavvuf Çizgisi”, *Hacı Bayram-ı Velî V*, 2020, s. 92.

¹²¹ Halim Gül, “Bayramilik-Melâmilik İlişkisi”, *Uluslararası Hacı Bayram-ı Velî Sempozyumu Bildiriler Kitabı 1, 25-26 Mayıs 2016*, 2016, c. I, s. 534.

mezhebe bağılı görmemeleri, tevellâ¹²² ve teberrâ¹²³ sahibi olmaları, şer'î cezaları kendi içlerinde uygulamaları gibi özelliklere sahiptirler.¹²⁴

Bayramî Melâmîliği'nin şeyhlerini şu şekilde sıralamamız mümkündür: 1. Ömer Sikkînî (v. 880/1475), 2. Bünyâmin Ayâşî (v. 926/1520), 3. Pîr Ali Aksarâyî (v. 945/1538), 4. İsmâil Ma'sûki' (v. 945/1539), 5. Hayrabolulu Sârbân Ahmed (v. 952/1545), 6. Hüsâmeddin Ankaravî' (v.964/1557), 7. Hamza Bâlî (v.969/1561), 8. Hasan Kabadûz (v. 1010/1601), 9. İdrîs-i Muhtefî (v. 1024/1615), 10. Hacı Kabâyî Efendi (v. 1037/1627),¹²⁵ 11. Beşir Ağa (v. 1073/1662), 12. Bursalı Seyyid Hâşim Efendi (v. 1088/1677), 13. Paşmakçızâde Ali Efendi (v. 1124/1712), 14. Seyyid Ali Ağa (v. 1134/1722), 15. Dilâverzâde Ömer Vâhid (v. 1172/1759), 16. Zaîm Ali Ağa (v. 1178/1765), 17. Şeyh Abbas Efendi (v. 1220/1805), 18. Hâfız Ali Efendi (v.1247/1831), 19. İbrâhim Bâbâ-yi Velî (v.1264/1848), 20. Seyyid Bekir Reşad Efendi (v.1292/1875), 21. Abdülkâdir-i Belhî (v. 1923).¹²⁶

Çalışmamızda Bayrâmi Melâmîliğinin kurucusu sayılması hasebiyle Ömer Sikkînî, Oğlu İsmâil Ma'sûki'yi İstanbul'a göndermesi ve bu bölgede tarikatın yayılması sebebiyle Pîr Ali Aksarâyî, Rumeli'de melâmîliğin temellerini atması sebebiyle Hayrabolulu Sârbân Ahmed, tarikatın Bayrâmi-Hamzavî olarak adlandırılmasına sebebiyet veren Hamza Bâlî ve son Bayrâmi Melâmîliği şeyhlerinden biri olan Abdülkâdir-i Belhî hakkında bilgi verilecektir.

¹²² Yakınlık anlamına gelen ve-le-ye kökünden türeyen tevellâ, herhangi bir şeyi sürdürmek, birine yardım etmek, biriyle dost olmak ve birini dost edinmek anlamlarına gelmektedir. Tasavvufî kullanımda ise Hz. Ali ve soyunu sevmek, onları dost edinmek, onlardan yardım istemek şeklindedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mecmau'l-Lugati'l-Arabiyye, *Mu'cemü'l-Vasit*, Mektebetü's-Şurûk ed-Devliyye, Kahire 2014, s. 1058; Feyzullah Dünder, *Anadolu Aleviliğinde Tevellâ ve Teberrâ İnanç*, Yüksek Lisans Tezi, Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uşak 2017, s. 43.

¹²³ Sevilmeyen biriyle ilgiyi kesip ondan uzaklaşmak, şifa bulmak anlamlarına gelen ber' kökünden türeyen teberrâ, İmamiyye şiasında siyasi hakimiyet hususunda kendileri gibi düşünmeyen kimselerle ilişkiyi kesmek anlamındadır. Mustafa Öz, "Teberrî", *DİA*, İstanbul 2011, c. 40, s. 214.

¹²⁴ Şahin, "Bayramiyye", s. 797.

¹²⁵ DİA, "Melâmiyye", s. 25-29.

¹²⁶ Ulu, "Hacı Bayram-ı Veli ve Melâmîlik", s. 193; Bolat, *Melâmetilik*, s. 21.

1.2.2.1. Ömer Sikkînî (v. 880/1475)

Bayrâmî Melâmîliğinin pîri olan Ömer Sikkînî'nin¹²⁷ hayatı hakkındaki bilgiler oldukça azdır.¹²⁸ *Mir'âtü'l-Işk* adlı eserde adı Sultan Âmir Dede şeklinde geçmekteyken¹²⁹; kendisine seyyidü'n-neseb olmasından dolayı "Emîr" denilmekte¹³⁰ ve hayatını bıçakçılık yaparak geçirmesi sebebiyle "bıçakçı" anlamına gelen "Sikkînî" unvanıyla da bilinmektedir.¹³¹

İlk tasavvuf terbiyesini Somoncu Baba'dan alan Ömer Sikkînî şeyhinin vefatı sonrası halifesi Hacı Bayrâm-ı Velî'ye intisap etmiş, tasavvufî merhaleleri onun yanında tamamlamıştır. Akşemseddin ile Ömer Sikkînî'nin yaşadıkları olay sonrasında Bayramî Melâmîliği'nde klasik melâmî çizginin bir yansıması olarak tac ve hırka giyilmemeye başlanmış, tarikat sembollerine önem verilmemiş, mal ve mevkiye olan düşkünlük azaltılmaya çalışılmıştır. Böylece sembolik tarikat anlayışı yok sayılarak zikrin olgunlaştırıcı mahiyeti üzerinde durulmuştur.¹³²

Ömer Sikkînî, 880/1475 tarihinde vefat etmiş ve Göynük'e defnedilmiştir.¹³³ Dede Ömer Sikkînî'nin vefatı sonrasında kutupluk makamına önce Bünyamin Ayâşi, daha sonra ise Pîr Ali Aksarâyî geçmiştir.¹³⁴

1.2.2.2. Pîr Ali Aksarâyî (v. 945/1538)- İsmâil Ma'şûki' (v. 945/1539)

Melâmîlik, Orta Anadolu, İstanbul ve Edirne bölgelerinde Pîr Ali Aksarâyî döneminde yayılmıştır.¹³⁵ Abdülbâki Gölpinarlı, Aksaray'daki türbesinde bulunan

¹²⁷ Vicdanî, *Tomâr*, s. 46.

¹²⁸ Haşim Şahin, "Ömer Dede Sikkînî", İstanbul 2007, c. 34, s. 55-56.

¹²⁹ İsmail E. Erünsal, *XV-XVI. Asır Bayrâmî-Melâmîliği'nin Kaynaklarından Abdurrahman el-Askerî'nin Mir'âtü'l-Işk'ı*, Ankara 2003, s. 201-202.

¹³⁰ Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, s. 469.

¹³¹ Askerî, *Mir'âtü'l-Işk*, s. 201-202.

¹³² La'lizâde, *Sergüzeşt*, s. 67-69; Şahin, "Hacı Bayram-ı Veli'nin Halifesi Emir Sikkînî ve Bayramî Melâmîliğinin Oluşum Süreci", s. 141-145; Bolat, *Melâmetilik*, s. 320; Özköse, "Bayramî Melâmîlerinin Tasavvuf Çizgisi", s. 93.

¹³³ Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, s. 470; Haşim Şahin, "İkinci Devre (Bayrâmî) Melâmîliğine Genel Bir Bakış", *Uluslararası Melâmîlik ve Seyyid Muhammed Nûru'l-Arabî Sempozyumu Bildirileri*, 9-10 Mayıs 2015, Antalya, s. 59.

¹³⁴ Abdürrezzak Tek, *Müstakîmzâde Süleyman Sadeddîn'in Risâle-i Melâmiye-i Bayrâmiye Adlı Eserinin Metni ve Tahlili*, Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 2000, s. 15.

¹³⁵ Abdülbâki, Gölpinarlı, *Melâmîlik ve Melâmîler*, İstanbul 2017, s. 170.

kitabeye göre asıl isminin Bahâeddîn¹³⁶ olduğunu ifade etmiş olsa da kaynaklarda asıl ismi Alâaddîn Ali¹³⁷ olarak geçmektedir. Mehdilik anlayışıyla ortaya çıkmasından kaynaklı olarak saray tarafından faaliyetleri izlenmiştir. Yetiştirdiği kişiler arasında Şeyh Yakup Efendi (v. 1588) ve Şeyh Hasan Efendi bulunmaktadır ki bu iki halife İstanbul'da ilk merkezî sayılan Helvâyî tekkesini yapmışlardır.¹³⁸

O, İbrâhim b. Edhem hakkında “Benim devrimde yaşamış olsaydı hükümdarlığı terk etmesine izin vermezdim, sadık bir müridin dünya saltanatını terk etmesi gerekmez.”¹³⁹ diyerek mal-mülk sahibi olunarak da bir kimsenin Hakk'a vasıl olacağını, önemli olanın kişinin dünyaya tamah etmeden bir hayat yaşaması gerekliliğini dile getirmektedir.

Pîr Ali Aksarâyî oğlu İsmail Ma'şûkî'yi İstanbul'a göndererek tarikatın burada yayılmasını sağlamış böylece tarikat kırsal alandan Osmanlı Devleti'nin merkezi olan İstanbul'a geçmiştir. Böylelikle tarikat yalnızca kırsal kesime hitap etmekten ziyade şehirli kesime de hitap eder hale gelmiştir.¹⁴⁰

Pîr Ali Aksarâyî'nin vefat tarihini Gölpınarlı ve Askerî 9 Şaban 945/17 Ocak 1539 olarak vermektedir. Cenazesi Aksaray'a defnedilmiştir.¹⁴¹ Pîr Ali Aksarâyî'den sonra oğlu İsmail Ma'şûkî tarikatın başına geçmiştir.

İsmail Ma'şûkî “Oğlan Şeyh” olarak şöhret bulmuştur. Bayezid ve Ayasofya camilerinde vaazlar vermiş böylelikle büyük bir hayran kitlesi toplamıştır. Onun döneminde melâmîlik, sipahi ocağı bünyesinde örgütlenmiş; ulema tarafından davranışları izlenmiş, zındıklık suçlamasından dolayı 21 yaşında Atmeydanı'nda idam edilmiştir.¹⁴² Oğlan Şeyh'in idamından sonra halk onun idam edilmesini sıradan

¹³⁶ Gölpınarlı, *Melâmîlik ve Melâmîler*, s. 45.

¹³⁷ Sarı Abdullah, *Semerâtü'l-Fu'âd*, s. 246; La'lîzâde, *Sergüzeşt*, s. 26.

¹³⁸ Tek, *Müstakîmzâde Süleyman Sadeddîn'in Risâle-i Melâmiye-i Bayrâmiye Adlı Eserinin Metni ve Tahlîli*, s. 15.

¹³⁹ Vicdânî, *Tomâr*, s. 50; Haşim Şahin, “Pîr Ali Aksarâyî”, *DİA*, İstanbul 2007, c. 34, s. 273-274.

¹⁴⁰ Tek, *Müstakîmzâde Süleyman Sadeddîn'in Risâle-i Melâmiye-i Bayrâmiye Adlı Eserinin Metni ve Tahlîli*, s. 15-16.

¹⁴¹ Askerî, *Mir'âtü'l-Işk*, s. 200; Yılmaz, *Son Dönem Melâmîliği Şairlerinden Ali Örfî*, s. 40; Gölpınarlı, *Melâmîlik ve Melâmîler*, s. 44-45.

¹⁴² Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler*, İstanbul 1998, s. 274-290; Tek, *Müstakîmzâde Süleyman Sadeddîn'in Risâle-i Melâmiye-i Bayrâmiye Adlı Eserinin Metni ve Tahlîli*, s. 16; Kara, “Melâmetiye”, s. 581.

Oğlan Şeyh'in şöyle görüşleri bulunmaktadır: İnsan, insan olduktan sonra ona hiçbir şey haram değildir. Şeriatın haram dedikleri helaldir. Ölümünden sonra mükafat veya ceza yoktur. Ahirette sorgulamayı kabul etmemektedir. Ruh, ölmekte bir bedenden diğerine geçmemektedir yani ruh göçüne

görmemiş, zulmen bu durumun yaşandığı düşünülerek tarikat eğitimine dahil olan kişi sayısı artmıştır.¹⁴³

1.2.2.3. Sarbân Ahmed (v. 952/1545)

Hayrabolu doğumlu¹⁴⁴ olan Sarbân Ahmed'in kimin halifesi olduğu hususunda farklı bilgiler bulunmaktadır. *Semerât*'ta müşdidinin Pîr Ali Aksarayî olduğu ifade edilirken; Gölpınarlı eserinde müşdidinin İsmail Ma'sûkî olduğunu ifade etmektedir.¹⁴⁵ Kaygısız mahlasıyla şiirler yazmıştır.¹⁴⁶ İsmail Ma'sûkî'den sonra halife olan Sarbân Ahmed 952 yılında vefat etmiş ve cenazesi Hayrabolu'ya defnedilmiştir.¹⁴⁷

Bayramî Melâmîliği, İsmail Ma'sûkî'nin idamı sonrası siyasi ve dini ihtilaf sebebiyle kendi içine kapanmış ve faaliyetlerini şehir dışına kaydırmıştır. Bu dönemde özellikle tarikat Rumeli menşei tasavvuf akımlarıyla ilişkiye girmiştir. Böylece Sarbân Ahmed, Rumeli Melâmîliğinin temellerini atmıştır.¹⁴⁸

Sarbân Ahmed'in halifelerinden biri de Alâaddîn Efendi (v. 970/1562-63)'dir. Alâaddîn Efendi'nin de yetiştirmiş olduğu Gazanfer Dede (v. 974/1566-67) ve onun da halifesi olan Osman Hâşimî (v. 1002-1003/1594) İstanbul'da Saçlı Emîr Tekkesini kurmuşlardır. Helvâî Tekkesi'nin faaliyetlerinin sona ermesiyle Saçlı Emîr Tekkesi İstanbul'daki tek melâmî merkezi haline gelmiş, bu tekke 18. asra kadar bu niteliğini devam ettirmiştir.¹⁴⁹

Sarbân Ahmed'den sonra Hüsameddîn Ankaravî ile melâmîlik devam etmiş, melâmîlik Hayrabolu'dan Ankara'ya taşınmıştır. Ankaravî hakkında pek bir bilgi bulunmamaktadır.¹⁵⁰ Tarikatı ve Ankaravî hakkında fitne ve fesadın çoğalmasından dolayı

inanmaktadır. Mahmut Ay, "Osmanlı'da İtikadi Alanda Aykırı Bir Düşünce: Şeyh İsmail Maşuki", *İslâmî Araştırmalar*, 1999, c. XII, sayı: 1, s. 34-35.

¹⁴³ Gölpınarlı, *Melâmîlik ve Melâmîler*, s. 50; Yılmaz, *Son Dönem Melâmîliği Şairlerinden Ali Örfî*, s. 46.

¹⁴⁴ Nihat Azamat, "Sârbân Ahmed", *DİA*, İstanbul 2009, c. 36, s. 132-133.

¹⁴⁵ Sarı Abdullah, *Semerâtü'l-Fu'âd*, s. 253; Gölpınarlı, *Melâmîlik ve Melâmîler*, s. 55.

¹⁴⁶ Vicdânî, *Tomâr*, s. 52-53.

¹⁴⁷ Şaban Er, *Melâmîlik ve Osmanlı Devri Melâmîleri*, İstanbul 2015, s. 79.

¹⁴⁸ Bolat, *Melâmîlik*, s. 327; Yılmaz, *Son Dönem Melâmîliği Şairlerinden Ali Örfî*, s. 48-49; Ali Bolat, *Muhammed Nûru'l Arabî Hayatı, Eserleri ve Görüşleri*, İstanbul 2015, s.10.

¹⁴⁹ Yılmaz, *Son Dönem Melâmîliği Şairlerinden Ali Örfî*, s. 49-50.

¹⁵⁰ Sarı Abdullah, *Semerâtü'l-Fu'âd*, s. 256-257; Bolat, *Melâmîlik*, s. 328; Yılmaz, *Son Dönem Melâmîliği Şairlerinden Ali Örfî*, s. 51.

padişah fermanıyla teftiş edilmiş, araştırmalar devam ederken Ankara Kalesi'ne hapsedilmiş ancak burada 964-1556/1557 yılında vefat etmiştir.¹⁵¹ Hüsameddin Ankaravî'den sonra müridleri İdris Muhtefi (v. 1024/1615),¹⁵² Hasan Kabadüz¹⁵³ ve Hamza Bâlî (v. 969/1561) arasından Hamza Bâlî kutbiyyet makamına geçmiştir.¹⁵⁴

1.2.2.4. Hamza Bâlî (v. 969/1561)

Bosna'lı¹⁵⁵ olan Hamza Bâlî Efendi, Hüsameddin Efendi'den sonra Bayrâmî Melâmîliği'nin kutbu sayılmıştır. Pîrinin vefatından sonra bir süre İstanbul'da kalmış olsa da takibata uğrayacağını anlayınca memleketi Bosna'ya gitmiştir.¹⁵⁶ Hamza Bâlî'nin Bosna'daki faaliyetlerine bakıldığı zaman, O meyhanelere gitmiş, sarhoş kimseleri bu illetten kurtarmaya çalışmış, dönemdeki sorunlara rağmen etrafına binlerce mürid toplamış; müridlerine başkalarına karşı sırlarını açmamaları gerektiğini, günlük işleri yapmalarını ve yararlı birer kişilik olarak topluma hizmet etmelerini söylemiştir. Bu dönemde kadınların mecliste bulunması suç sayılmasına rağmen o, bu durumu göz ardı ederek müridleri arasında kadınların bulunmasına izin vermiştir.¹⁵⁷

Bosna'daki ulema, ümmî olması sebebiyle irşada yetkili olmadığını ve bazı hallerinin istidrac¹⁵⁸ olduğunu söyleyerek kadıya başvurmuşlar ve kadı İstanbul'a durumu arz ederek Hamza Bâlî, İstanbul'a götürülmüştür. İstanbul'da zındıklık suçuyla yargılanmış ve Süleymaniye'de Deveoğlu Çeşmesi önünde idam edilmiştir.¹⁵⁹

¹⁵¹ Sarı Abdullah, *Semerâtü'l-Fu'âd*, s. 256; Er, *Melâmîlik ve Osmanlı Devri Melâmîleri*, s. 200.

¹⁵² Sarı Abdullah, *Semerâtü'l-Fu'âd*, s. 257; La'lîzâde, *Sergüzeşt*, s. 41; Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, s. 21.

¹⁵³ Hamza Bâlî'nin vefatı sonrası Hasan Kabadüz kutbiyyet makamına geçmiştir. Bkz. Sarı Abdullah, *Semerâtü'l-Fu'âd*, s. 255.

¹⁵⁴ Bolat, *Melâmetîlik*, s. 328.

¹⁵⁵ La'lîzâde, *Sergüzeşt*, s. 36.

¹⁵⁶ Kazım Hacımeçliç, "Bosna'da Bayrâmî İzler: Hamza Bâlî ve Hamzavîliğe Dair Bazı Notlar", *Hacı Bayrâm-ı Velî Uluslararası Sempozyum 14-16 Aralık 2012 Ankara*, s. 189.

¹⁵⁷ Amina Şiljak-Yesenkovic, "Hamza Bali ve Bosna Hamzavîlerine Ait Notlar", *Kütahyalı Bilge Şâir Sun'ullah Gaybî ve Dönemi*, 2016, s. 62-63.

¹⁵⁸ İstidrac, yükseltmek, sonuca ulaştırmak anlamalarına gelen bir kelimedir. Allah'ın bazı kişilere sapıklıklarını arttırmak, onları cezalandırmak amacıyla başarı ve olağanüstü haller vermesini ifade eden bir terimdir. Bkz. Fatma Şen, *Kelam Literatüründe Meûnet Kavramı ve İmkânına Dair Tartışmalar*, Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Samsun 2021, s. 20.

¹⁵⁹ La'lîzâde, *Sergüzeşt*, s. 39-40; Gölpınarlı, *Melâmîlik ve Melâmîler*, s. 72; Selim Sabitoğulları, *Balkanlar'da Melâmîlik ve Osmanlı yönetimi (XVI.-XVII. Yüzyıllar)*, Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe

Hamza Bâlî'nin vefatı sonrası kutbiyyet makamına Hasan Kabadûz ve sonrasında ise İdrîs-i Muhtefî geçmiştir.

Hamza Bâlî'nin idam edilmesinin sebepleri arasında riyâzet, çile, esma ve ezkârı kabul etmemesi, tarikat silsilesinin Safevîler'e ulaşması, yeniçerilerden, devlet adamlarından ve saraydan pek çok müridinin bulunması yer almaktadır.¹⁶⁰

Bayramî Melâmîliği, 1561 yılı sonrası yani Hamza Bâlî'nin vefatı sonrası Hamzavîlik olarak adlandırılmıştır.¹⁶¹ Hamza Bâlî, melâmîliğin Bosna-Hersek bölgesinde yayılmasında en önemli şahsiyet olmuş; idamına rağmen Hamzavîler, devlet tarafından gözlemlenmeye devam edilmiş ve pek çok mürid idam ettirilmiştir.¹⁶²

İdrîs-i Muhtefî'nin vefatı sonrası sırasıyla Hacı Kabâyî Efendi, Beşir Ağa, Bursalı Seyyid Hâşim Efendi, Paşmakçızâde Ali Efendi, Seyyid Ali Ağa, Dilâverzâde Ömer Vâhid, Zaîm Ali Ağa, Şeyh Abbas Efendi, Hâfız Ali Efendi, İbrâhim Bâbâ-yi Velî, Seyyid Bekir Reşad Efendi ve son olarak Abdülkâdir-i Belhî kutupluk makamına geçmiştir.

1.2.2.5. Abdülkâdir-i Belhî (v. 1923)

1839 yılında Belh civarındaki Hankâh kasabasında dünyaya gelen Abdülkâdir-i Belhî, Şeyh Süleyman Efendi'nin oğludur. Türkistan bölgesinden ailesi ile Anadolu'nun çeşitli vilayetlerini dolaştıktan sonra İstanbul'a gelen Abdülkâdir-i Belhî'ye yörenin şivesiyle Abdülkâdir denilmiş olsa da asıl ismi Gulâm-ı Kâdir'dir.¹⁶³

Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2019, s. 24; Hacımevliç, "Bosna'da Bayramî İzler: Hamza Bâlî ve Hamzavîliğe Dair Bazı Notlar", s. 189.

Hamza Bâlî, hakkındaki sözler ve fetva şöyledir: Şeyhülislâm, onun durumunu bazı tarikat şeyhlerine sormuş ve onlar da "Cahil ve nâkîstir ve dördüncü esmâda kalmıştır. Oğlan Şeyh -İsmail Ma'sûkî-tarikatındandır" demişlerdir. Bunun üzerine, Ebüssuûd Efendi de "Fâzıl-ı Rûm İbn Kemâl merhum fetvasıyla katli olunan İsmail'in katli, zendeka ve ilhâda bina olunmuş idi. Şeyh Hamza dahi ol tarikte zındık ise, katli meşrudur." diyerek idamına fetva vermiş ve bu fetva üzerine idam edilmiştir. Bkz. Nihat Azamat, "Hamza Bâlî", *DİA*, İstanbul 1997, c. 15, s. 503-505.

¹⁶⁰ La'îzâde, Sergüzeşt, s. 36; Azamat, "Hamza Bâlî", s. 503-505; Bolat, *Melâmetîlik*, s. 330.

¹⁶¹ Mustafa Kara, "Melâmetiyye", s. 581.

¹⁶² Aysemin Çanak, "Bayramî Melâmîliği ve Hamza Bâlî", *Cappadocia: Journal of History and Social Sciences*, 2018, s. 95; Yılmaz, *Son Dönem Melâmîliği Şairlerinden Ali Örfî*, s. 55.

¹⁶³ Gölpınarlı, *Melâmîlik ve Melâmîler*, s. 181; İsmail Avcı, "Abdülkâdir-i Belhî'nin Esrâr-ı Tevhîd'i ve Nazım Paşa'nın Türkçe Tercümesi", *Sûfi Araştırmaları*, 2015, cilt: VI, sayı: 12, s. 39; Nurgül Bağcı, "Melâmîlik ve Bayramî-Melâmî Bir Şair: Şeyh Seyyîd Abdülkâdir-i Belhî", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi* 2019, c. VI, sayı: 1, s. 172.

Belhî Seyyid, Gulâm-ı Kâdir, Belhî, Kâdir-i Hikmet, Kâdir-i Belhî ve Kundûzî, şiirlerinde kullandığı mahlaslarıdır.¹⁶⁴

Abdülkâdir-i Belhî, Seyyid Bekir Reşâd Efendi'nin mürididir. Hocasından Hamzâvî-Melâmî tarikatlarının benimsediği fikirlerle kâinata bakmayı öğrenmiş, Nakşîliğinden ziyade Hamzâvî kutbu olması ile ön plana çıkmıştır. Abdülkâdir-i Belhî babasından Nakşibendî-Müceddidî icâzetini almışken Melâmî-Hamzavî icâzetini ise dönemin kutbu ve kendisinin de piri olan Seyyid Bekir Reşâd Efendi'den almıştır. Pirinin vefatı sonrası Bektâşîler ve Mevlevîler de Abdülkâdir-i Belhî'yi kutup olarak kabul etmişlerdir.¹⁶⁵

Babası Şeyh Süleyman Belhî vefat ettikten sonra Nakşibendî ve Melâmî-Hamzâvî şeyhi Seyyid Abdülkâdir-i Belhî tarikatın başına atanmış ve Eyüp Nişancasındaki Şeyh Murad Dergâhı'nın başına geçmiştir.¹⁶⁶ Vefat edinceye kadar dergâhta nakşi-melâmî usulünce irşad faaliyetlerini sürdürmüştür; 17 Mart 1923 yılında vefat etmiş ve cenazesi Murad Dergâhı'nın haziresine defnedilmiştir. Oğlu Seyyid Ahmed Muhtâr (v. 1933) ise Abdülkâdir-i Belhî'nin vefatından sonra Hamzâvîlerce muktedâ olarak tanınmış¹⁶⁷ ancak Hamzâvîlik, Cumhuriyet döneminde Ahmed Muhtar'da kesintiye uğramıştır.¹⁶⁸

1.2.3. ÜÇÜNCÜ DÖNEM MELÂMÎLİĞİ VE MUHAMMED NÛRU'L-ARABÎ

Son Devre Melâmîliği olarak da adlandırılan bu tarikatın kurucusu Seyyid Muhammed Nûru'l-Arabî el-Bedrî el-Hüseynî el-Mısırî'dir. 1228/1813 yılında Mısır'ın Mahalletü'l-Kübrâ/Kebîr adlı kasabada doğmuş,¹⁶⁹ Mısırlı olması itibariyle

¹⁶⁴ Bağcı, "Melâmîlik ve Bayrâmî-Melâmî Bir Şair: Şeyh Seyyid Abdülkâdir-i Belhi", s. 178-179.

¹⁶⁵ Gölpınarlı, *Melâmîlik ve Melâmîler*, s. 182; Bağcı, "Melâmîlik ve Bayrâmî-Melâmî Bir Şair: Şeyh Seyyid Abdülkâdir-i Belhi", s. 184-185.

¹⁶⁶ Emirhan Kapdan, *Seyyid Abdülkâdir Belhî'nin "Kunûzu'l-Ârifin" adlı Farsça mesnevisi*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2020, s. 24; Bağcı, "Melâmîlik ve Bayrâmî-Melâmî Bir Şair: Şeyh Seyyid Abdülkâdir-i Belhi", s. 185.

¹⁶⁷ Bağcı, "Melâmîlik ve Bayrâmî-Melâmî Bir Şair: Şeyh Seyyid Abdülkâdir-i Belhi", s. 186.

¹⁶⁸ Nihat Azamat, "Abdülkâdir-i Belhî", *DİA*, İstanbul 1988, c. 1, s. 231-232.

¹⁶⁹ Vicdânî, *Tomâr*, s. 80; Bursalı Mehmed Tâhir, *Menâkıb-ı Şeyh Seyyid Hâce Muhammed Nûru'l-Arabî Beyân-ı Melâmet ve Ahvâl-i Melâmiyye*, haz.: Mustafa Tatcı-Burak Anılır, İstanbul, 2016, s. 5; Gölpınarlı, *Melâmîlik ve Melâmîler*, s. 231; Hasan Fehmi Kumanlıoğlu, *Hız. Pir Seyyid Muhammed Nûr el-Melâmî el-Arabî Hayatı, Şahsiyeti ve Bazı Tasavvufî Görüşleri*, İzmir 2015, s. 11.

Arap Hoca¹⁷⁰ veya Hz. Ali'ye isnat edilen Nokta Risalesi'ni şerh etmesinden dolayı Noktacı Hoca olarak anılmıştır.¹⁷¹

Muhammed Nûru'l-Arabî, babasının vefatı sonrası yedi yaşına kadar dayısının yanında kalmış bu yaştan itibaren ise eğitim hayatına başlamıştır. İlk olarak 1235/1820 yılında Kahire'ye gelmiş ve Cami'ü'l-Ezher'de Hasan el-Kuveysnî'den (v. 1254/1838) 9 yıl boyunca ders almış ve hocasının emri üzerine Yanyalı Şeyh Ahmed Efendi'nin (v. 1265/1848) yanına gitmiştir. Yanya'da bulunduğu sırada Nakşibendî Şeyhi Yusuf Efendi'ye biat etmiş; hacca gitmiş ve burada Şeyh İbrahim eş-Şemârikî el-Halvetî'den Halvetiyye-i Şa'bâniyye, Üveysiyye ve Ekberiyeye tarikatlarına intisap ederek icazet almıştır.¹⁷² Ayrıca hacdayken Hz. Peygamberi rüyasında görmüş; bu rüya sebebiyle hocası Hasan el-Kuveysnî ona vehbi ilimlerin verildiğini söylemiştir. 1253 yılında yeniden rüyasında peygamberi gördüğünü ve ona peygamberin hırka giydirdiğini ifade ederken; 1254 yılında ise Hz. Ebû Bekir'in kendisine tevhîd-i ef'âl, tevhîd-i sıfat ve tevhîd-i zat'ı verdiğini belirtmiştir.¹⁷³ 1259/1843 yılında İstanbul'da Nakşibendî-Müceddidî şeyhi Abdülhâlik Kazâni'ye intisap ettikten sonra hacca gitmiş ve burada şeyhin halifesi Mustafa b. Mahmut et-Trabzonî'den icazetname almıştır.¹⁷⁴ Hacdayken Muhammed el-Mekkî adında melâmî bir dervişle karşılaşmış ve ondan etkilenmiş; beka makamlarını Hz. Peygamberden telkin almıştır.¹⁷⁵ 1268/1851 yılına kadar diğer tarikatlar adına ders verirken bu tarihten itibaren melâmîlik neş'esini telkine başlamıştır.¹⁷⁶

Muhammed Nûru'l-Arabî pek çok seyahat gerçekleştirmiştir. 1259/1843 de karşılaşmış olduğu melâmî dervişten ve telkin almış olduğu makamdan sonra gitmiş olduğu bu yerler şu şekildedir:

¹⁷⁰ Bursalı, *Menâkıb*, s. 5.

¹⁷¹ Vicdânî, *Tomâr*, s. 81; Ali Bolat, *Muhammed Nûru'l-Arabî Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, İstanbul 2015, s. 17.

¹⁷² Muhammed Nûru'l-Arabî, *Menbau'n-Nur fi Ru'yeti'r-Resul*, İBB Atatürk Kitaplığı, BEL_Yz_O_0123_01, s. 2a-2b; Tâhir, *Menâkıb*, s. 5; Bolat, *Muhammed Nûru'l-Arabî*, s. 18-19, 21.

¹⁷³ Muhammed Nûru'l-Arabî, *Menbau'n-Nur*, s. 3a-3b; Bolat, *Muhammed Nûru'l-Arabî*, s. 25.

¹⁷⁴ Vicdânî, *Tomâr*, s. 91; Bolat, *Muhammed Nûru'l-Arabî*, s. 21; Kumanlıoğlu, *Hz. Pir Seyyid Muhammed Nûr*, s. 14.

¹⁷⁵ Muhammed Nûru'l-Arabî, *Menbau'n-Nur*, s. 4a-4b.

¹⁷⁶ Kumanlıoğlu, *Hz. Pir Seyyid Muhammed Nûr*, s. 24.

1843 yılında Mekke'den sonra Üsküp'e geçmiş; 1850 yılında Üsküp valisi tarafından davet edilmesi üzerine İstanbul'a gelerek burada pek çok kişiyle görüşmüş ve altı ay kadar İstanbul'da kalmıştır. Sonrasında ise Üsküp'e dönse de şehir merkezinin değişmesinden dolayı Prizren'e gitmiştir, ancak 1852 yılında Rus Savaşı nedeniyle Üsküp'e geri dönmek durumunda kalmıştır. 1868-1869 yıllarında Zaptiye mareşalinin davetiyle tekrar İstanbul'a gelmiş, şeyhlerle görüşmüştür. 1870 yılında Manastır'a seyahat gerçekleştirmiş ve bu yolculuk esnasında kendisine kutupluk makamının verildiğini ifade etmiştir. 1871-1872 yıllarında yeniden İstanbul'da bulunmuştur. 1874 yılında Usturumca halkının isteği üzerine Usturumca'ya gitmiş; 1879 ve 1884 yıllarında ise hacca gitmiştir. Muhammed Nûru'l-Arabî'nin gerçekleştirmiş olduğu bu seyahatlerde pek çok kişi, şeyh ve bilginle görüşmüş ve kendisine biat edilmiştir. 1 yıl kadar süren hac ibadetinden sonra ise Usturumca'ya dönmüş ve bir daha da Rumeli'den ayrılmamıştır.¹⁷⁷

Muhammed Nûru'l-Arabî, 29 Cemâziyelâhir 1305/12 Mart 1887 yılında Usturumca'daki evinde vefat etmiş ve cenazesi öldüğü odaya defnedilmiş olsa da Osmanlı'nın bu bölgeden ayrılmasından sonra cenazesinin olduğu yer harap olmuş ve kabri kaybolmuştur.¹⁷⁸

Muhammed Nûru'l-Arabî'nin pek çok halifesi bulunmaktadır. Bu isimlerin hepsini ifade edemesek de bazı halifelerinin isimlerini şu şekilde sıralayabilmemiz mümkündür.¹⁷⁹

1. Abdürrahim b. Ali Prizrenî (v. 1303/1886)¹⁸⁰
2. Ali Urfî Efendi (v. 1305/1887)¹⁸¹
3. Salih Rıfat Efendi (v.1326/1908)¹⁸²

¹⁷⁷ Bursalı, *Menâkıb*, s. 5-7; Gölpınarlı, *Melâmîlik ve Melâmîler*, s. 237-240; Kumanlıoğlu, *Hız. Pir Seyyid Muhammed Nûr*, s. 25-28; Bolat, *Muhammed Nûru'l-Arabî*, s. 29-32.

¹⁷⁸ Vicdanî, *Tomâr*, s. 93; Bursalı, *Menâkıb*, s. 7.

¹⁷⁹ Bolat, *Muhammed Nûru'l-Arabî*, s. 47-72; Gölpınarlı, *Melâmîlik ve Melâmîler*, s. 304-337.

¹⁸⁰ Muhammed Nûru'l-Arabî'nin damadı ve önde gelen mürididir. Şeyhi ile gitmiş olduğu hac yolculuğu dönüşünde Süveyş kanalından geçerken vefat etmiş ve Ayn-ı Musa olarak adlandırılan yere defnedilmiştir. Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, haz. M. A. Yekta Saraç, Ankara 2016, c. 1, s. 141.

¹⁸¹ Ticaret ile uğraşan Ali Urfî Efendi, Selanik'te Muhammed Nûru'l-Arabî ile tanışmış ve kendisinden hilafet almış, yalısını ise melâmî tekkesi haline getirmiş; 1887 yılında vefat etmiştir. Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, s. 142; Bursalı, *Menâkıb*, s. 11.

¹⁸² Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, s. 113.

4. Filintazâde Hacı Mahmud Efendi (v. 1310/1892)¹⁸³
5. Muhammed Faik Bey (v. 1319/1901)¹⁸⁴
6. Hacı Süleyman Bey (v. 1307/1889)¹⁸⁵
7. Hacı Abdülkadir Bey¹⁸⁶
8. Hacı Kânî Bey (v. 1341/1922)¹⁸⁷
9. Ali Rıza Vasfî Efendi (v. 1331/1913)¹⁸⁸
10. Hacı Hasan Dede Efendi (v. 1824)¹⁸⁹
11. Hoca Abdullah Hulûsi Efendi (v. 1302/1885)¹⁹⁰
12. Ahmed Sâfî Efendi (v. 1310/1892)¹⁹¹
13. Şeyh Kemal Efendi (v. 1332/1914)¹⁹²
14. Vehbi Efendi (v. 1323/1905)¹⁹³
15. Şeyh Abdülkerim Ruhi Efendi (v. 1323/1905)¹⁹⁴
16. Manastırlı Hacı Ahmed Baba (v. 1308/1890)¹⁹⁵
17. Harîrîzâde Seyyid Mehmed Kemâleddin Efendi (v. 1299/1882)¹⁹⁶

¹⁸³ Bursalı, *Menâkıb*, s. 11.

¹⁸⁴ Doğum yeri Ustrumca olan Faik Bey'in asıl ismi Mehmet Faik'tir. Şiirlerinde Faik mahlasını kullanmaktadır. 1319/1897 yılında Selanik'te vefat etmiş ve Yenikapı dışındaki kabristana defnedilmiştir. "Şerh-i Risâle-i Gavsîyye", "Tahkikat-ı Fâikiyye Alâ Akâid-i İslâmiyye" gibi eserleri bulunmaktadır. Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, s. 153; Osmânzâde Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, haz. Mehmet Akkuş-Ali Yılmaz, İstanbul 2015, c. 3, s. 126.

¹⁸⁵ Bursalı, *Menâkıb*, s. 12.

¹⁸⁶ Gölpınarlı, *Melâmîlik ve Melâmîler*, s. 313.

¹⁸⁷ Gölpınarlı, *Melâmîlik ve Melâmîler*, s. 314.

¹⁸⁸ Gölpınarlı, *Melâmîlik ve Melâmîler*, s. 314.

¹⁸⁹ Eskişehir doğumlu olan Hacı Hasan Dede buradaki Mevlevihane'nin yeniden faaliyete geçmesi için çaba göstermiş ve bu isteğinde başarılı olmuştur. İstanbul'dayken Muhammed Nûru'l-Arabî ile tanışmış ve kendisine biat etmiştir. Tire mevlevihanesinin son şeyhi olan Hayrullah Dede Efendi, kendisinden melâmî neşveyi almıştır. Gölpınarlı, *Melâmîlik ve Melâmîler*, s. 314-315.

¹⁹⁰ Mirahtalı olan Abdullah Hulûsi Efendi İstanbul Fatih'de Kadıçeşmesi Medresesi'nde eğitimlik yapmış; 1890 yılında ise vefat etmiş ve Sarı Abdullah'ın kabri yanına cenazesi defnedilmiştir. Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, s. 125; Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, s. 141.

¹⁹¹ Gölpınarlı, *Melâmîlik ve Melâmîler*, s. 317.

¹⁹² Bolat, *Muhammed Nûru'l-Arabî*, s. 56.

¹⁹³ Gölpınarlı, *Melâmîlik ve Melâmîler*, s. 317.

¹⁹⁴ Gölpınarlı, *Melâmîlik ve Melâmîler*, s. 318.

¹⁹⁵ Gölpınarlı, *Melâmîlik ve Melâmîler*, s. 322.

¹⁹⁶ Muhammed Nûru'l-Arabî'nin önde gelen halifelerindedir. Tarikatlara dair *Tibyânü vesâ'ili'l-haka'ik* adlı eseri bulunmaktadır. 1882 yılında vefat etmiş ve Eyüp'teki Şeyh Hasib Efendi Rifâi Dergâhı hazîresine defnedilmiştir. Bursalı, *Menâkıb*, s. 10; Yakup Çiçek, "Hârîrîzâde", *DİA*, İstanbul 1997, c. 16, s. 192.

18. Bursalı Mehmet Tahir (v. 1344/1925)¹⁹⁷

19. Hacı Maksud Efendi (v. 1929)¹⁹⁸

20. Ahmed Amiş Efendi (v. 1920).¹⁹⁹

Muhammed Nûru'l-Arabî'nin pek çok eseri bulunmaktaysa da eserlerinin sayısı hakkında net bir bilgi bulunmamaktadır. Gölpınarlı, *Melâmîlik ve Melâmîler* adlı eserinde 55,²⁰⁰ Kumanlıoğlu eserinde 64,²⁰¹ Bolat ise 66 eser tespit edebildiğini ifade etmiştir.²⁰²

Eserlerindeki tasavvufi düşüncelerine bakıldığında vahdet-i vücûd, hakikat-ı Muhammediyye, insan-ı kâmil, tevhid mertebeleri, zikir, şeriat-tarikat-hakikat vb. konularının işlendiği görülmektedir.

Tasavvuf düşüncesinde şeriat-tarikat-hakikat ilişkisi hususunda farklı düşünce tarzları bulunmaktadır. Bazı kimseler şeriat-hakikat dengesini kuramamış olsa da bazıları bu dengeyi sağlayabilmişlerdir. Bu konu da melâmîler de dinin emirlerini yerine getirmeyi önemli görmüşler ve gösterişten kaçınılması gerekliliği üzerinde durmuşlardır. Muhammed Nûru'l-Arabî, ilmi şeriat-tarikat-hakikat olarak üçe ayırmış ve bunların birlikteliğinin olması gerekliliği üzerinde durmuştur.²⁰³ O kulun Allah'ın emirlerine uyması gerektiğini, kişiyi doğru yola iletecek olanın Kur'an ve sünnet olduğunu ifade etmiştir.²⁰⁴ Ona göre herkesin meşrebi ve karakteri farklılık göstermektedir; kendi yolunun tevhide dayalı olduğunu, tarikinde esma zikrinin olmayıp, bu yolun temelinin sohbeta dayalı olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Muhammed Nûru'l-Arabî, hakikat mertebesindeki kulun şeriatla mükellef olduğunu, şeriatsız

¹⁹⁷ Bursa doğumlu olan Mehmet Tahir, tasavvufa olan merakı sebebiyle İstanbul'daki tekkeleri dolaşmış, bu esnada Harîrîzâde Seyyid Mehmed Kemâleddin Efendi ile tanışarak kendisine biat etmiş ve ondan melâmet zevkini almıştır. Şeyhinin vefatı sonrası Ahmet Amiş Efendi'ye intisap etmiştir. Sonraki yıllarda Usturumca'ya giderek Muhammed Nûru'l-Arabî'ye intisap etmiştir. Farklı yerlerde görevde bulunduktan sonra İstanbul'a dönmüş ve 1925 yılında vefat etmiştir. Ömer Faruk Akün, "Bursalı Mehmed Tâhir", *DİA*, İstanbul 1992, c. 6, s. 452-455; Vicdânî, *Tomâr*, s. 78.

¹⁹⁸ Bolat, *Muhammed Nûru'l-Arabî*, s. 66.

¹⁹⁹ Vicdânî, *Tomâr*, s. 78.

²⁰⁰ Gölpınarlı, *Melâmîlik ve Melâmîler*, s. 287-290.

²⁰¹ Kumanlıoğlu, *Hiz. Pir Seyyid Muhammed Nûr*, s. 30-35.

²⁰² Bolat, *Muhammed Nûru'l-Arabî*, s. 45.

²⁰³ Bolat, *Muhammed Nûru'l-Arabî*, s. 132-134.

²⁰⁴ Muhammed Nûru'l-Arabî, *Dâiretü'l-Vücûd fî Beyâni Makami'l-Mahmûd*, İBB Atatürk Kitaplığı, OE_Yz_0702_04, s. 23.

hakikatin batıl olacağını ifade etmiştir.²⁰⁵ O, ibadetin kabul olunabilmesi için yapılan taatten Allah dışında başkasının haberi olmaması gerektiği üzerinde durmuştur. Ona göre ibadetleri ortaya koymak gizli şıktır, çünkü kişide zamanla bir varlık görmesine sebebiyet verecektir. Muhammed Nûru'l-Arabî, ibadeti de üç kısma ayırmaktadır ki bunlar, taabbüdün ednası, ubûdiyet ve ubûdettir. İbadet, ilme'l-yakîn; ubudiyet, ayne'l-yakîn; ubûdet, hakka'l-yakîn mertebelerine denk gelmektedir. Kişi ibadetlerine takılıp kalmamalı, Hakk'a vasıl olma gayreti içerisinde olmalıdır.²⁰⁶

İnsanın kendi zayıflıkları ve hatalarını tek başına görebilmesi ve bunları düzeltmesi oldukça zor bir durumdur. Kişinin hatalarını görmesini sağlayacak ve bunları düzeltmesine yardımcı olacak bir rehber ihtiyacı bulunmaktadır. Muhammed Nûru'l-Arabî de mahlukatta Hak dışında bir şeyin görülmemesi için şeyhe ihtiyaç olduğunu, makamlardaki zevkin mürşidin telkiniyle alınacağını ifade etmektedir.²⁰⁷ Muhammed Nûru'l-Arabî, mürşid-i kâmilin bir göz doktoru gibi olup gözdeki hicabı kaldırdığını, onun kişiyi doğru yola çağırdığını belirtmektedir.²⁰⁸ Mürşid, şeriat, tarikat ve hakikat bilgisine sahip olmalı, insanlar onu gördüğü zaman Hakk'ı hatırlamalı ve Hakk'ı konuşmalıdır. Mürşidin herhangi bir keramet göstermesine gerek yoktur; o kendi iradesinden kurtulmuş, Hakk'ın iradesi ile bir olmuştur. Böylece mürşidde bir varlık kalmamış, ihtiyari ölüm ile ölümü yaşamıştır.²⁰⁹

Bir kimse mürşidini bulduğunda o kimse mürşide bağlanmakta ve belirli olan usul ile Allah'a vuslat yolunda manevi bir yolculuğa başlamaktadır. Ancak bu kişinin bazı özelliklere sahip olması gerekmektedir ki Seyyid Muhammed Nûru'l-Arabî, bir kişinin manevi eğitime başlamadan önce o kişinin ehl-i sünnetin ibadet ve itikadını bilmesi gerektiğini ve cehrî zikir almasının lüzumlu olduğunu söylemekte; cehrî zikrin de yeterli olmadığından kişinin dâimî zikre ulaşması gerektiğini ifade etmektedir. Muhammed Nûru'l-Arabî, tevhid/sûluk makamlarını üçe ayırmaktadır. Bu ayırım ise

²⁰⁵ Muhammed Nûru'l-Arabî, *Şerh-i Divan-ı Niyâzi-i Mısri*, İBB Atatürk Kitaplığı, OE_Yz_0240, s. 57; Bolat, *Muhammed Nûru'l-Arabî*, s. 137-142.

²⁰⁶ Muhammed Nûru'l-Arabî, *Şerh-i Evrâd-ı Üsbüyye*, İBB Atatürk Kitaplığı, OE_Yz_0808, s. 11a-11b; Hasan Fehmi Kumanlıoğlu, *İhsanü'r-Rahman: Şerh-i Muhammed Nûru'l-Arabî 'ala Risaleti Şehri Arslani*, İzmir 2015, s. 17, 54-55.

²⁰⁷ Muhammed Nûru'l-Arabî, *Delilü'l-Uşşâk*, İBB Atatürk Kitaplığı, OE_Yz_0702/21, s. 87b; Bolat, *Muhammed Nûru'l-Arabî*, s. 152.

²⁰⁸ Kumanlıoğlu, *Hiz. Pir Seyyid Muhammed Nûr*, s. 48.

²⁰⁹ Bolat, *Muhammed Nûru'l-Arabî*, s. 155; Muhammed Nûru'l-Arabî, *Şerh-i Divan-ı Niyâzi-i Mısri*, s. 11a.

şu şekildedir: üçü terakki (tevhîd-i ef'âl, tevhîd-i sıfat, tevhîd-i zat), üçü tedelli (cem', hazretü'l-cem', cem'ü'l-cem') ve sonuncusu ise ehadiyyet makamıdır. Aynı zamanda terakki makamları ve cem'ü'l-cem' telvin²¹⁰ makamları, cem', hazretü'l-cem' ve ehadiyyet temkin²¹¹ makamlarıdır. Temkin makamına eren kimse telvin makamlarına geri dönmemektedir.²¹²

Kişi bu makamları müşahede ettiğinde önce varlığından fani olmakta sonrasında Hakk'ın varlığıyla var olmaktadır. Kul artık tüm varlığa Hakk'ın gözüyle bakmakta ve her şeyin hayalden ibaret olduğu düşüncesine ermekte; tecellilerin Hakk'a ait olduğunu fark etmektedir.

Muhammed Nûru'l-Arabî'nin varlık düşüncesine bakıldığında ise varlığın birliği anlamına gelen vahdet-i vücûd etrafında varlığı şekillendirdiği görülmektedir. Vahdet-i vücûd, "Allah'tan başka bir varlık yoktur" düşüncesi gereğince hakiki varlığın Allah'ın varlığı olduğunu, diğer varlıkların ise izafi olduğunu ifade etmektedir.²¹³ Muhammed Nûru'l-Arabî, Hakk'ın vücudundan başka bir vücûd olmadığını, kişilerin Hakk'ın vücuduyla var olduğunu ancak burada bir ittihad veya hulûlün söz konusu olmadığını, bunların iki varlık arasında olabileceğini ifade etmektedir. Mevcud olan yalnızca Hak'tır ve ondan başka bir varlık olmadığından iki varlığın söz konusu olması mümkün değildir. Hulûlü süt içindeki yağ gibi iki şey olup birbirinin içine karışması; ittihadı da soğuk suyun sıcak suya karışması ve ayrılmaması olarak örneklendirebiliriz.²¹⁴ Nûru'l Arabî'nin anlayışını kavrayabilmek için ise kar örneğini vermek bu durum için aydınlatıcı olsa gerektir. Kar gerçekte sudur ancak donduğunda bu ismi almaktadır. Yani isim olarak farklılık oluşsa da gerçekte su ile

²¹⁰ Bir halden diğer bir hale geçmeyi veya bir makamdan diğer bir makama geçmeyi ifade etmektedir. Telvin hal ehlinin sıfatıdır. Kul terbiye yolunda olduğu sürece telvin sahibi olmakta; bir sıfattan diğerine intikal etmektedir. Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Ankara 2020, s. 487; Kuşeyrî, *Risâletü'l-Kuşeyriyye*, s. 154.

²¹¹ İstikamette derinleşmek, sabitleşmek anlamına gelmektedir. Temkin, makam sahiplerinde olmaktadır. Temkin sahibi Hakk'a ulaşmış ve O'nunla birlikte olmuştur. Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 487; Kuşeyrî, *Risâletü'l-Kuşeyriyye*, s. 155.

²¹² Muhammed Nûru'l-Arabî, *Şerh-i Divan-ı Niyâzî-i Mısri*, s. 52b-53a; Bolat, *Muhammed Nûru'l-Arabî*, s.159-160.

²¹³ Yasemin Köker, *Muhyiddin İbnü'l Arabî'nin Vahdet-i Vücud Düşüncesinin Ayetleri Tefsirindeki Yeri* (Doktora Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2021, s. 41.

²¹⁴ Kumanlioğlu, *Hz. Pir Seyyid Muhammed Nûr*, s. 72; ayrıntılı bilgi için bkz. Bolat, *Muhammed Nûru'l-Arabî*, s. 232-241; Ömer Sami Uzuner, *Muhammed Nûru'l-Arabî'nin Eserleri (metin ve inceleme)*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2021, s. 98- 118.

aynıdır. Varlıkta böyledir ki zâhir olması bakımından Hak'tan farklı ancak hakikatte Hakk'ın aynıdır.²¹⁵

Hakikat-ı Muhammediyye düşüncesi hicri üçüncü yüzyıldan itibaren İslam düşünce yapısında yer edinmiş bir fikirdir. Sehl b. Abdullah et-Tüsterî (v. 283/896), Allah'ın Hz. Muhammed'i kendi nurundan yarattığını ileri sürmüştür. Bu anlayışı şu şekilde açıklamak mümkündür: Allah dışında başka bir varlık yokken hakikat-ı Muhammediyye yaratılmış ve tüm mevcûdat bu hakikatten meydana gelmiştir. Allah'ın ilk yaratmış olduğu şey Allah'ın nurudur ve bu nur ise ilk olarak Hz. Adem'de tecelli etmiş, sonrasında ise diğer peygamberlere verilmiştir.²¹⁶ Muhammed Nûru'l-Arabî'nin bu konu hakkındaki düşüncesi de bu şekildedir. Ona göre ilk olarak hakikat-ı Muhammediyye varlığa gelmiş ve tüm varlığın meydana gelmesinin sebebi olmuştur. Bundan ötürü hakikat-ı Muhammediyye kâinatın özü, alem ise tafsili konumundadır.²¹⁷ Ona göre insan-ı kâmilin aslı da hakikat-ı Muhammediyye'den gelmekte ve insanın da üç çeşit olduğunu ifade etmektedir. Birincisi insanü'l-hayvandır ki sülûk eğitimi almamış kimsedir. İkincisi insan-ı nakıstır ve bu kimseler tevhd-i ef'âl ve sıfat makamlarına erişmekle beraber zata ulaşamamış kimselerdir. Üçüncüsü ise insan-ı kâmil ki tevhd-i zat makamına ulaşmış kimseleri ifade etmektedir. İnsan-ı kâmil Hakk'ın sıfatlarıyla sıfatlanmıştır ve yalnızca nebilerde değil, evliyalar arasında da insan-ı kâmil bulunmaktadır.²¹⁸ Muhammed Nûru'l-Arabî insanları sınıflandırmış olsa da Muhammedî nurun bir sınırı olduğunu düşünmemekte, kafir de olsa mümin de olsa herkeste bu nurun var olduğunu belirtmektedir.²¹⁹

Açıklamış olduğumuz düşüncelerinden de yola çıkarak Muhammed Nûru'l-Arabî'nin sülûk eğitimine önem verdiği, Hakk'a vasıl olma yolunda kalbî zikrin gerekli olup, zikri bir sayı ile sınırlandırmanın uygun olmadığı,²²⁰ fenâfillâh ve bekâbillâh makamlarına göre telkinde bulunduğu, vahdet-i vücûd düşüncesini benimsediği, tarikatlardaki şekli uygulamalara önem vermediği, önemli olan şeyin

²¹⁵ Muhammed Nûru'l-Arabî, *Risâletü'l-İsmâiliyye*, İBB Atatürk Kitaplığı, OE_Yz_0542_07, s. 10a; Uzuner, *Muhammed Nûru'l-Arabî'nin Eserleri*, s. 115-116.

²¹⁶ Mehmet Demirci, "Hakikat-i Muhammediyye", *DİA*, İstanbul 1997, c. 15, s. 179.

²¹⁷ Bolat, *Muhammed Nûru'l-Arabî*, s. 242-244.

²¹⁸ Muhammed Nûru'l-Arabî, *Şerh-i Divan-ı Niyâzî-i Mısri*, s. 67a, 48b.

²¹⁹ Uzuner, *Muhammed Nûru'l-Arabî'nin Eserleri*, s. 124.

²²⁰ Nihat Azamat, "Muhammed Nûru'l-Arabî", *DİA*, İstanbul 2005, c. 30, s. 560-563.

Hakk'a vuslat olduğu, ibadetlerin halka açık olacak/gösterişe sebebiyet verecek şekilde yapılmaması gerektiği üzerinde durduğu görülmektedir.

Muhammed Nûru'l-Arabî'nin ortaya koymuş olduğu son dönem melâmîliği daha çok Rumeli ve İstanbul'da yaygınlaşmıştır. O, kendini melâmî dervişlere tanıttıktan ve hocalığını onaylattıktan sonra yavaş yavaş tarikini kurmaya başlamış ve gerçekleştirmiş olduğu seyahatlerle de kendisini o bölgelerde tanıtmıştır. Bu yapıyla melâmîlik Selanik, Manastır, Üsküp, Edirne, Eskişehir, İzmir, Bursa ve Ankara'da yayılmıştır.²²¹

1.2.4. BALKANLARDA MELÂMÎLİK

Balkanlar²²² farklı kültürlerin bir arada yaşadığı bir bölge olması itibariyle çeşitli din ve tarikatların bulunduğu bir alandır. Hıristiyanlık, Yahudilik ve İslamiyet gibi dinler;²²³ Nakşibendîlik, Kâdirîlik, Bektaşîlik, Mevlevîlik, Halvetîlik ve Melâmîlik gibi İslam tarikatları yer almaktadır.²²⁴

Balkan yarımadası, İslamiyet ile X. ve XI. yüzyıllarda Müslüman Araplar ve Müslüman Başkırtlar ile tanışmış, bu zamandan itibaren bölgede İslamiyet yayılma göstermiştir. Osmanlılar bu adaya gelmeden önce Peçenek, Oğuz, Bulgar, Kuman Türkleri; 1292 yılından itibaren ise Anadolu'dan gelen Selçuklular bölgeye yerleşmişlerdir. 1336-1352'de Anadolu'dan gelen Osmanlı, Araplar ve Kafkaslardan gelen kişiler İslamiyet'i Balkanlar'a getirmişlerdir. Bu bölgede İslamiyet'in hızla yayılmasının nedeni ise tüccarların, dervişlerin ve din adamlarının faaliyetleridir.²²⁵

²²¹ Gölpınarlı, *Melâmîlik ve Melâmîler*, s. 299-300.

²²² Balkan yarımadası ismini Bulgaristan'ı ikiye bölen ve batıdan doğuya doğru uzanan dağlardan almaktadır. Balkanlar: Romanya, Arnavutluk, Bulgaristan, Yugoslavya, Yunanistan, Bosna-Hersek, Hırvatistan, Karadağ, Macaristan, Kuzey Makedonya, Sırbistan, Türkiye (Trakya) ve Slovenya ülkelerinden oluşmaktadır. Ali Yiğit, "Balkan Yarımadası'nın Beşeri Coğrafya Özellikleri ve Türk ve/veya Müslüman Nüfus Varlığı", *Yeni Türkiye Rumeli-Balkanlar Özel Sayısı I*, Sayı: 66, 2015, s. 943.

²²³ Kemal Karpat, "Balkanlar", *DİA*, İstanbul 1992, c. 5, s. 27.

²²⁴ Metin İzeti, "Balkanlarda İslam'ın Yapıcı ve Evrensel Paradigması ve Osmanlı Döneminde Günümüze İrfan Ocakları: Tekkeler ve Tarikatlar (Arnavutluk, Kosova ve Makedonya Örneği)", *Balkanlar'da İslâm: Miadı Dolmayan Umut*, 2016, cilt: II, s. 206.

²²⁵ Saide Yapıcı, *Balkanlar'ın Türk ve İslamlaşmasında Tasavvufun Önemi ve Bosnavî Hasan Kâimî Efendi'nin "Risâle-i Tasavvuf" Adlı Eserinin Transkripsiyonu*, Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale 2019, s. 5-6.

Balkan yarımadasında 12. yüzyıldan itibaren etkin olan tasavvuf anlayışı, 18. ve 19. yüzyılda etkinliğini arttırmış ve bina edilen tekkelerle bu anlayış büyük kitlelere ulaşmıştır.²²⁶ Bu yüzyılda üçüncü devre melâmîliği Seyyid Muhammed Nûru'l-Arabî'nin şahsında ortaya çıkmış ve Balkanlar'ın farklı bölgelerinde yaygınlaşmış, İstanbul'da etkili olmuş, Osmanlı aydınları tarafından hoşgörü ile karşılanmıştır. Hamzavî-Melâmîleri Bosna-Hersek'te, Melâmiyye-i Nûriyye ise Makedonya ve Kosova'da etkinlik göstermiştir.²²⁷

Kosova ve Makedonya'da 19. asırda faaliyet gösteren Melâmî tekkeleri şu şehirlerde yer almışlardır: Ustorumca, Doyran, Kavadar, İştîp, Üsküp, Manastır ve Prizren.

Ustorumca'da etkinlik gösteren iki tekke kurulmuştur. Bir tanesi Muhammed Nûru'l-Arabî'nin ikamet ettiği ve kendisinin vefatından sonra halifesi Hacı Fâik Bey'in idare ettiği tekkedir. Diğeri ise Muhammed Nûru'l-Arabî'nin oğlu olan Şerif Bey'in idare ettiği ve onun da vefatından sonra Hacı Abiş Efendi'nin şeyh olduğu ancak Bulgarlar tarafından kapatılan tekkedir.²²⁸

Doyran'da da iki tekke inşa edilmiş ve bu tekkelerden birisine Muhammed Nûru'l-Arabî'nin halifesi olan Elmas Efendi (v. 1324) şeyhlik etmiştir. Kavadar'daki (Tikveş) tekke Hacı Abdülkâdir Bey tarafından kurulmuş ve Balkan harbine kadar faaliyet göstermiş, ikinci dünya savaşından sonra ise kapanmıştır.²²⁹

İştîp tekkesi ise Sâlih Rif'at Efendi tarafından inşa ettirilmiş, 1908 yılında ise Bulgarlar tarafından bu tekke yıkıma uğramıştır. Üsküp'te Abdurrahîm Fedâî Efendi tarafından kurulmuş olan tekke ise 1952 yılına kadar faaliyet göstermiş, bu tarihten sonra ise yıkılmıştır, ancak bu bölgede hala melâmî dervişleri mevcuttur.²³⁰

Prizren'de Hacı Recep Efendi tarafından kurulan tekkeye, şeyhin vefatı sonrası sırasıyla posta Şeyh Seyfuddîn Tosko (v. 1913), Hacı Ömer Lütfü Paçarizi (v. 1929),

²²⁶ Metin İzeti, *Balkanlar'da Tasavvuf*, İstanbul 2004, s. 123.

²²⁷ Metin İzeti, "19. ve 20. Asırlarda Makedonya'da Dini ve Sosyal Hayatın Oluşmasında Üçüncü Devre Melâmîliğin Rolü ve Önemi", *Uluslararası Melâmîlik ve Seyyid Muhammed Nûru'l-Arabî Sempozyumu Bildirileri, 9-10 Mayıs 2015, Antalya*, 2015, s. 108.

²²⁸ Gölpınarlı, *Melâmîlik ve Melâmîler*, s. 300-301; Eyüp Salih, "Makedonya'daki Tarikatlar, Silsileleri, Maneviyat Büyüklerinin Hayatları ve Hizmetleri", *Uluslararası Balkanlarda Türk Varlığı Sempozyumu II Bildiriler: 13-15 Mayıs 2010*, 2010, c. II, s. 314.

²²⁹ Gölpınarlı, *Melâmîlik ve Melâmîler*, s. 301.

²³⁰ İzeti, "19. ve 20. Asırlarda Makedonya'da Dini ve Sosyal Hayat", s. 113.

Şeyh Kâmil Tosko, Şeyh Sâlih Efendi, Şeyh Hilmi Efendi, Şeyh Hamdi Kaçamak, Şeyh Hacı İlyâs Bardhi, Şeyh Hacı İdrîs, Hâfız Rıdvân, Şeyh İdrîs Maksûd ve Hacı Ya'kûb Muçezi oturmuştur.²³¹

Günümüzde Kosova Bölgesinde aktif halde bulunan üç tekke bulunmaktadır. Bu tekkeler şöyledir: Rahovça Şeyh Molla Efendi tekkesi, Prizren Melâmî tekkesi ve Mitroviça'nın Şeyh Yunus Efendi ve Şeyh Halil Efendi tekkesi.²³²

Üçüncü devre melâmîliğinin son dönem önemli isimleri arasında Osman Kemalî Efendi, Hacı Maksut Efendi, Hasan Fehmi Tezdoğan ve Hüseyin Şemsi Ergüneş bulunmaktadır.²³³

Osman Kemalî Efendi, Erzurum'un Pasinler ilçesinde 1962 yılında doğmuş, küçük bir yaşta çiçek hastalığı geçirmesi sebebiyle âmâ olmuştur. Erzurum'da medreseye giderek Şeyhu'l-kurra Seyyid Mustafa Efendi ve Şeyh Ahmed-i Taşkesan'dan eğitim almıştır. Burada bulunduğu zaman diliminde hafız olmuş, Farsça ve Arapça öğrenerek Fuzuli ve Hafız'ın divanlarını, Mevlana'nın mesnevisini ezberlemiştir. Kolağası Ali Rıza Efendi ile tasavvuf neşesini tatmış ve ilahi aşkla tanışarak bu aşkın cezbesiyle Erzurum'dan ayrılmış, Musul, Bağdat, Kerbela, Halep, Konya, Diyarbakır, İstanbul ve Selanik'e gitmiştir. Konya'ya geldiğinde Mevlânâ Dergâhı postnişini Abdülvâhid Çelebi kendisini misafir etmiş ve kendisine mesnevîhanlık icazeti verilmiştir. İstanbul'da bulunduğu vakitte Eyüp ilçesindeyken Seyyid Abdulkâdir-i Belhî ile tanışmış ve kendisine intisap etmiştir. 1919 yılında Muhammed Nûru'l-Arabî'nin müridi olan Abdürraûf Efendi ile tanışmış ve Abdulkâdir-i Belhî'nin izniyle de Kemalî Efendi, Abdürraûf Efendi'den hilafet almıştır. 5 Ocak 1954 yılında ise Şeyh Murad Dergahı'nın yakınındaki evinde vefat etmiştir.²³⁴

²³¹ İzeti, "19. ve 20. Asırlarda Makedonya'da Dini ve Sosyal Hayat", s. 113-114.

²³² İzeti, "19. ve 20. Asırlarda Makedonya'da Dini ve Sosyal Hayat", s. 114; Fehmi Özden, "Kosova ve Makedonya'da Yaşayan Melâmî Tekkeleri", *Uluslararası Melâmîlik ve Seyyid Muhammed Nûru'l-Arabî Sempozyumu Bildirileri, 9-10 Mayıs 2015, Antalya*, 2015, s. 204.

²³³ Raif Vırmiça, "Üçüncü Devre Melâmîliğin yayılmasında Seyyid Muhammed Nûru'l-Arabî'nin Faaliyetleri ve Halifeleri", *Uluslararası Melâmîlik ve Seyyid Muhammed Nûru'l-Arabî Sempozyumu Bildirileri, 9-10 Mayıs 2015, Antalya*, 2015, s. 135; <https://www.dunyabizim.com/hikmet/3-devre-melamiliginin-onde-gelen-isimleri-h12813.html> (erişim tarihi: 20.02.2022).

²³⁴ Banu Büyükçingil, *Osman Kemalî'nin Şiirlerinde Basiret Anlayışı (Yüksek Lisans Tezi)*, Üsküdar Üniversitesi Tasavvuf Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2018, s. 4-26; Bilal Kemikli, *Bir Hak Aşığı: Osman Kemalî Efendi*, Erzurum 2015, s. 12-25; Nihat Azamat, "Kemâlî Efendi", *DİA*, İstanbul 2002, c. 25, s. 234-235.

Hacı Maksut Efendi, Muhammed Nûru'l-Arabî'nin İstanbul'daki önde gelen müridlerindendir. 1265/1849 yıllarında Priştine'de doğmuştur. Burada ilköğrenimini tamamlayan Hulusi Maksut Efendi, sonrasında İstanbul'a taşınarak Fatih medresesinde eğitim görmüş ve icazet almıştır. İstanbul'dayken Şeyh Ahmed Safî ile tanışmış ve kendisine intisap etmiştir.²³⁵ Bir müddet sonra Usturumca'ya gitmiş, Muhammed Nûru'l-Arabî'nin oğlu Şerif Efendi ve damadı Abdürrahim Efendi'den melâmî neşveyi almıştır. Muhammed Nûru'l-Arabî ile tanışmış ve kendisine hilafet verilmiştir. İstanbul'da 6 Mayıs 1929 tarihinde vefat etmiştir.²³⁶ Hacı Maksut Efendi, Hasan Lütfü Şuşud, Hacı Cemal Bey ve Ankaralı Arabacı İsmail (Gül) Ağa'ya hilafet vermiştir.²³⁷

Hasan Fehmi Tezdoğan, Makedonya'nın İştîp iline bağlı Muşansa köyünde 1885 yılında doğmuştur. Ailesi Bursa'nın Tomat nahiyesinden Makedonya'ya taşınmıştır. Bunun sebebi ise İkinci Kosova Savaşı sonrası Makedonya'nın Osmanlı'nın hakimiyeti altına girmiş olması ve bölgede kalıcılığı arttırmak adına Anadolu'dan ailelerin bu bölgelere göç ettirilmesidir ki Hasan Fehmi Tezdoğan'ın ailesi İştîp bölgesine yerleştirilmişlerdir. İlköğrenimini Tikveş'te yapan Hasan Fehmi Efendi, yüksek tahsil için İştîp'e giderek medresede eğitim almıştır. Bu medrese de Hacı Ali Rahmi Efendi kendisine hocalık etmiş, ondan zâhiri ve bâtni ilimleri öğrenmiştir. Genç bir yaşta hilafet alan Hasan Fehmi, divanında şeyhini şöyle nitelendirmiştir:

Mürşidim Ali Rahmi

Bildirdi beni bana

Ol irşad-ı manevi

Bildirdi beni bana²³⁸

Hilafeti aldıktan sonra çevresi tarafından da tanınmaya başlanmış ve etrafına pek çok kişi toplanmıştır. Tevhid ile zevklenmeye son derece önem vererek, resmi bir görev almaktan kaçınmıştır. Balkan Savaşı sonrası Anadolu'ya ailesi ile gelen Hasan Fehmi Efendi, Ege Bölgesi'nde İzmir'in Tire ilçesine yerleşmiş; Birinci Dünya Savaşı sebebiyle Yunanlıların İzmir'i ele geçirdiği haberini alması üzerine ailesiyle tekrar

²³⁵ Mahmut Sadettin Bilginer, *Allah ve İnsan*, İstanbul 1969, s. 149-150.

²³⁶ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, s. 128-129; Bolat, *Muhammed Nûru'l-Arabî*, s. 67.

²³⁷ <http://melamidusuncesi.com/haci-maksut-efendi/> (erişim tarihi: 01.03.2022)

²³⁸ Hasan Fehmi Kumanlıoğlu, *Hasan Fehmi Tezdoğan Divanı*, Aydın 2010, s. 34.

Muşansa'ya dönerek burada on yıl kadar ikamet etmişlerdir. Sonrasında ise çocuklarını da alarak İzmir'in Menemen ilçesine yerleşmişler ve Hasan Fehmi Efendi Menemen'de bakkallık, zahirecilik işleriyle uğraşmış ancak maddi durumun elverişli olmaması sebebiyle 1939 yılında İzmir'in Darağacı semtine taşınmışlardır. 1951 yılında ise vefat etmiş ve cenazesi İzmir'deki Kokluca Mezarlığı'na defnedilmiştir.²³⁹

Hüseyin Şemsi Ergüneş, 1288/1872 yıllarında Sofya'da doğmuş; babası Geredeli halk şairi aşık Hıfzı, annesi ise Redife hanımdır. 1878 yılında Bulgaristan'ın Sofya'yı işgali sebebiyle Köprülü'ye göç etmişlerdir. Burada Hacı Faik Bey'in vasıtasıyla Muhammed Nûru'l-Arabî ile tanışmış ve sohbetlerine katılmıştır. 18 yaşındayken okulunu bitirdikten sonra Ustrumca Düyûn-ı Umûmiye'ye muhasebeci olarak görevlendirilmiştir. Muhammed Nûru'l-Arabî'nin vefatı sonrası Ustrumca Tekkesi'nin şeyhi olan Hacı Faik Bey'e intisap etmiş ve onun gözetiminde kalmıştır. Şeyhinin vefatı sonrası ise Muhammed Nûru'l-Arabî'nin oğlu Şerif Efendi'den ve torunu Hacı Kemal Efendi'den seyr ü sülûkunu tamamlamıştır. 30 Ocak 1968 tarihinde ise İstanbul'da vefat etmiş ve cenazesi Edirnekapı şehitliğine defnedilmiştir. Kendisine ait pek çok eser bulunmaktadır. Bunlar *Hazinetü'l-Hakâyık*, *Divan*, *Mektûbât*, *Sohbetler*, *Fâtiha Şerhi*, *Nasihât*, *Vâridât Şerhi Tercümesi*, *Risale-i Gavsîyye Tercümesi*'dir.²⁴⁰

²³⁹ Kumanlıoğlu, *Hasan Fehmi Tezdoğan Divanı*, s. 15-18;
<http://meksav.org/index.php/tr/publications/divanlar/hayati>;
<https://www.yeniasir.com.tr/yazarlar/mehmet.demirci/2017/12/29/melami-seyhi-hasan-fehmi-tezdogan> (erişim tarihi: 01.03.2022).

²⁴⁰ Muhiddin Ergüneş, *Şemsi Divanı*, Ankara 1976, s. X-XII.

İKİNCİ BÖLÜM

İZMİR VE ÇEVRESİNDE MELÂMÎLİK

Rumeli ve Anadolu'da yaygınlık kazanan Son Dönem Melâmîliği özellikle Selanik, Üsküp, Edirne, İstanbul, İzmir, Ankara, Antalya, Adana, Eskişehir, Kayseri, Manisa, Muğla ve Uşak'ta yaygınlaşmıştır.²⁴¹

Edindiğimiz bilgilere göre İzmir'de iki farklı melâmî grup bulunmaktadır. Melâmî gruplardan biri kendini Hacı Salih Rif'at Efendi vasıtası ile silsilesini Muhammed Nûru'l-Arabî'ye dayandırırken diğer grup kendini Hacı Maksut Efendi vasıtasıyla Muhammed Nûru'l-Arabî'ye ulaştırmaktadır.

2.1. BİRİNCİ GRUP

Horasan'da ortaya çıkan oradan Anadolu'ya ve Balkanlar'a yayılan melâmîlik, Seyyid Muhammed Nûru'l-Arabî'nin halifeleri vasıtasıyla İzmir ve çevresinde yaygınlık göstermiştir. Bu silsilelerden birincisi Muhammed Nûru'l-Arabî, Salih Rif'at Efendi, Hacı Ali Rahmi Efendi, Hasan Fehmi Tezdoğan, Ahmet Kumanlıoğlu ve Hüseyin Sabri Soyyiğit şeklindedir.

Muhammed Nûru'l-Arabî (v. 1305/1887)

Salih Rif'at Efendi (v. 1908)

Hacı Ali Rahmi Efendi

Hasan Fehmi Tezdoğan (v. 1951)

Ahmet Kumanlıoğlu (v. 1978)

Hüseyin Sabri Soyyiğit

²⁴¹ <http://www.salihlimelamilerderneği.com> (erişim tarihi: 10.02.2022)

2.1.1. Hacı Salih Rif'at Efendi

Muhammed Nûru'l-Arabî'nin halifelerinden biri olan Hacı Salih Rif'at Efendi, 19. Yüzyılda Kuzey Makedonya'nın doğu kesimindeki İştîp'te doğmuştur. İştîp tekkesini inşa ettirmiş ve öğrencilerine burada dersler vermiştir. 1908 yılında İştîp'te vefat etmiş ve cenazesi dergâhın haziresine defnedilmiştir. *Mürettep Divançesi* ve sûfi ıstılahlarına dair risalesi bulunmaktadır.²⁴² Hasan Fehmi Tezdoğan'ın divanında Salih Rif'at Efendi'ye dair şöyle dizeleri bulunmaktadır:

“Nakşibendi'nin sâlikleriyiz
Rif'at Melâmi havzeleriyiz”²⁴³

2.1.2. Hacı Ali Rahmi Efendi²⁴⁴

Hasan Fehmi Tezdoğan divanında mürşidinin Ali Rahmi Efendi olduğunu şu şekilde dile getirmiştir:

“Mürşidim Ali Rahmi
Bildirdi beni bana
Ol irşad-ı manevi
Bildirdi beni bana”²⁴⁵

²⁴² Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, s. 113.

²⁴³ Kumanlıoğlu, *Hasan Fehmi Tezdoğan Divanı*, s. 16. Havze: cemaat, topluluk anlamlarına gelmektedir.

²⁴⁴ Kaynaklarda Hacı Ali Rahmi Efendi hakkında yeterli bilgi bulunamamıştır. Hasan Fehmi Kumanlıoğlu ve Kemal Aydın ile yapmış olduğumuz görüşme neticesinde de kendilerinin de Hacı Ali Rahmi Efendi hakkında çok fazla bilgi sahibi olmadıkları öğrenilmiştir. Hüseyin Sabri Soyyiğit'in oğlu Hasan Hilmi Soyyiğit ile 16.05.2022 tarihli görüşme neticesinde Hacı Ali Rahmi Efendi'nin, İştîp medresesinde hocalık görevini yürüttüğü, bir müddet sonra Balkanlar'dan Anadolu'ya hicret ederek Ege Bölgesi'nde Akhisar'a yerleştiği ve Hasan Fehmi Tezdoğan'ın İştîp medresesinde kendisinin öğrencisi olduğu bilgisi elde edilmiştir. Ayrıca Hacı Ali Rahmi Efendi'nin Hasan Fehmi Tezdoğan Efendi'nin ilahisinde kendisinin Hasan Fehmi Efendi'nin mürşidi olduğuna dair bir bilgiye ulaşılmıştır.

²⁴⁵ Kumanlıoğlu, *Hasan Fehmi Tezdoğan Divanı*, s. 34.

2.1.3. Hasan Fehmi Tezdoğan

Balkanlarda da önemli kişiler arasında zikrettiğimiz Hasan Fehmi Tezdoğan Efendi, Makedonya'nın İştîp şehrinde 1885 yılında dünyaya gelmiştir. İlköğrenimini Tikveş'te, yüksek tahsilini ise İştîp'e giderek medresede tamamlamıştır. Hacı Ali Rahmi Efendi kendisine hocalık etmiş ve ondan hilafet almıştır. Balkan Harbi sebebiyle de Anadolu'ya ailesi ile göç ederek Ege'de İzmir'in Tire ilçesine yerleşmişlerdir. Ancak Yunanlıları'nın İzmir'i işgal haberini alınca Makedonya'ya geri dönmüşler, sonrasında ise tekrardan Anadolu'ya göç ederek İzmir'in Menemen ilçesinde ikamet etmeye başlamışlardır. Maddi durumun yeterli gelmemesi sebebiyle İzmir'in Darağacı semtine taşınmışlardır. Taşınmalarından on iki yıl sonra 1951 yılında vefat etmiştir. Hasan Fehmi Efendi hayattayken kendisinden sonra yerine geçecek olan kişinin Ahmet Kumanlıoğlu olacağını belirtmiş ve sohbetleri onun yapmasını istemiştir.²⁴⁶

2.1.4. Ahmet Kumanlıoğlu

Ahmet Kumanlıoğlu, 1921 yılında Menemen'de doğmuştur. Annesi Şevkiye Hanım, babası ise Hacı Kâmil Efendi'dir. Babası, Manisa'dan Menemen'e göç etmiştir. Hacı Kâmil Efendi, Türk boyu Kumanlardan olması hasebiyle Kumanlıoğlu soyadını almıştır. İlköğrenimini Menemen'de tamamlayan Ahmet Efendi, ortaöğrenimini Karşıyaka'da tamamlamıştır. Askerliğini İstanbul-Eminönü şubesinde yapan Ahmet Efendi, buradayken Hüseyini tarikatı şeyhlerinden Seyyid İsmetullah Efendi ile tanışarak kendisinin müridi olmuştur. Sonrasında İzmir'e döndüğünde Menemen-Helvacı'dan Asiye hanımla evlenmiş, bu evlilik neticesinde üç çocukları olmuştur. Çocuklarının isimleri Şadan, Hasan Fehmi ve Kamil'dir. Ahmet Efendi, Hacı Kâmil Efendi'nin de şeyhi olan Hasan Fehmi Tezdoğan ile tanışarak tevhid ilmini tahsil etmeye başlamış; mürşidi de onu yetiştirmek için çaba sarf etmiştir. Hasan Fehmi Efendi bir sohbet esnasında kendisinden sonra yerine geçecek olan kişinin Ahmet Efendi olduğunu dile getirmiş ve bundan sonra sohbet edecek kişinin o

²⁴⁶ Kumanlıoğlu, *Hasan Fehmi Tezdoğan Divanı*, s. 15-18;

<http://meksav.org/index.php/tr/publications/divanlar/hayati>;

<https://www.yeniasir.com.tr/yazarlar/mehmet.demirci/2017/12/29/melami-seyhi-hasan-fehmi-tezdogan>. (erişim tarihi: 05.03.2022)

olduğunu belirtmiştir. Hasan Fehmi Efendi 1951 yılında vefatından bir süre önce Ahmet Efendi'ye üç nasihatte bulunmuştur. Bu nasihatler şeriattan ayrılmaması, ihvan arasında ikilik çıkarmaması ve tasavvufî eğitimi nasıl aldıysa öyle vermesi hususundadır. 1956 yılında Karşıyaka'ya taşınan Ahmet Efendi burada tevhid ilmine hizmet edebilmek maksadıyla bazı hocaların biatını almış ve pek çok öğrencisi olmuştur. Şeriatsız hakikatin olamayacağı üzerinde durmuş, vatan sevgisi ve çocukların yetiştirilmesi hususlarına önem vermiştir. Hakk'a vuslat etmek isteyen kimsenin sadakat, sehâvet ve cesaret sahibi olması gerektiğini ifade etmiştir. Evini sohbet meclisi yapmış, gelen misafirlerini samimiyetle karşılamıştır. 28 Temmuz 1978 yılında vefat etmiş ve cenazesi Karşıyaka-Soğukkuyu kabristanlığına defnedilmiştir.

Ahmet Efendi kendisinden sonra yerine hizmet edecek beş kişiyi belirlemiştir. Bu kişiler: Hüseyin Sabri Soyyiğit, Hafız Ahmet Soyyiğit, Hasan Fehmi Kumanlıoğlu, Yaşar İlaslan²⁴⁷ ve Kemal Aydın'dır. Merkeziyete bağlı olma düşüncesi hasebiyle başta bir kişinin olduğunu dile getirerek bu anlamda hizmet edecek kişinin Hüseyin Sabri Soyyiğit olduğunu belirtmiştir. Ahmet Efendi'nin oğlu, Hasan Fehmi Kumanlıoğlu, onun sohbet ve ilahilerini "*Efendi Babamdan Mektuplar ve İlahiler*" ve "*Divan*" isimleriyle yayımlamıştır.²⁴⁸

2.1.5. Hüseyin Sabri Soyyiğit

Ahmet Kumanlıoğlu'nun müridi olan Hüseyin Sabri Soyyiğit, Ahmet Efendi tarafından kendisinden sonra yerine hizmet edecek kişi olarak belirlenmiştir. Hüseyin Sabri Efendi, 1932 yılında Trabzon'un Araklı ilçesinin Tosunlu köyünde dünyaya gelmiştir. Babası Nakşibendî şeyhi Hacı Muhiddin Efendi, annesi Fatıma Hanım'dır. İlk eğitimini babası Hacı Muhiddin Efendi'den alan Hüseyin Sabri Efendi, hafızlık eğitimini amcası Hacı Tevfik Efendi'den almıştır.

Dedesi Hüseyin Sabri Efendi, Nakşibendî tarikatının Halidî kolunun halifelerindedir. Babası ve amcası da bu yolun sâlikleri olması hasebiyle Hüseyin

²⁴⁷ Yaşar Efendi, müşidi Ahmet Kumanlıoğlu'nun vefatından iki yıl sonra vefat etmiştir. Bu bilgi Hasan Fehmi Kumanlıoğlu ile yapılan görüşme neticesinde elde edilmiştir.

²⁴⁸ Hasan Fehmi Kumanlıoğlu, *Efendi Babamdan Mektuplar ve İlahiler*, İzmir 2015, s. 3-16; <https://www.yeniasir.com.tr/yazarlar/mehmet.demirci/2018/01/01/melami-seyhi-ahmet-kumanlioglu>; <http://meksav.org/index.php/tr/publications/ahmet-kumanlioglu/hayati> (erişim tarihi: 06.03.2022).

Sabri Efendi'de Nakşibendî tarikatının esasları üzere büyümüştür. 1948-1949 yıllarında İstanbul'a giderek hafızlık yapmış, ayrıca İstanbul'da hadis ve tefsir derslerine devam etmiş, Arapça ve fıkıh dersleri almıştır. Burada bulunduğu yıllarda Kâdiriyye tarikatına müntesip olan Şemseddin Yeşil Efendi'nin sohbetlerine katılmış ancak herhangi bir ders almamıştır.²⁴⁹

1951 yılının aralık ayında amcası Tevfik Efendi'nin kızı Saadet Hanımla evlenmiş ve bu evlilikten altı çocuk dünyaya gelmiştir. 1959 yılında Karşiyaka'nın Şemikler ilçesinde bulunan Merkez Camii'ne Ramazan ayı vaizi olarak atanmıştır.

Yukarıda bilgisini verdiğimiz üzere Hüseyin Sabri Soyyiğit Efendi Nakşibendî ve Kâdirî tarikatlarının sohbetlerine katılmış olsa da bu sohbetlerde aradığı neşveyi bulamamıştır. Ancak Şemikler'de Ahmet Kumanlıoğlu ile tanışarak kendisinin samimiyeti ve sohbetlerinden daha fazla etkilenmiş, böylece melâmîliğe intisap etmiştir.²⁵⁰ Hüseyin Sabri Efendi, 19 yıl boyunca şeyhinin yanında bulunmuş ve Ahmet Kumanlıoğlu, oğlu Hasan Fehmi Kumanlıoğlu'nu yetiştirilmek üzere kendisine teslim etmiştir. 1966 yılında hacca giden Hüseyin Sabri Efendi'ye hac dönüşünde müşidi Ahmet Kumanlıoğlu tarafından "Sen artık bu ihvanın Hacı Baba'sısın" denilerek kendisine "Hacı Baba" lakabı verilmiştir. Ahmet Kumanlıoğlu, Hacı Baba'ya kendi ailesini kastederek "sen bu ailenin hem şeriat hem de tarikat babasıdır" diyerek ailesini ona emanet etmiş ve tüm ihvanını da Hüseyin Sabri Efendi'ye teslim ederek ihvanın seyr ü sülûklarının onun tarafından devam ettirileceğini belirtmiştir.²⁵¹ Ahmet Kumanlıoğlu, vefatından bir gün önce Hüseyin Sabri Efendi'yi çağırarak kendisine bazı nasihatlar bulunmuştur. Ona şeriata bağlı kalmasını, ihvan arasında herhangi bir ayırım gözetmemesini, telkini nasıl aldıysa öyle vermesini öğütlemiştir. Bu olaydan sonra Hacı Baba "Ey müşidim cansın bana"²⁵² ilahisini yazmıştır.

²⁴⁹ Hasan Hilmi Soyyiğit ile yapılan görüşme neticesinde bu bilgi elde edilmiştir.

²⁵⁰ Hasan Hilmi Soyyiğit ile yapılan görüşme neticesinde bu bilgi elde edilmiştir.

²⁵¹ Hasan Hilmi Soyyiğit ile yapılan görüşme neticesinde bu bilgi elde edilmiştir.

²⁵² Ey müşidim cansın bana

Canlar feda olsun sana
Ettin himmet ben kuluna
Sensin hayat veren bana

Hem ârifsın hem kâmilisin
Şahâdetle bilinirsin

Hüseyin Sabri Efendi ve eşi Saadet Hanım Kur'an öğrenimine önem vermişler, evlerinde çocuklara ve gençlere Kur'an okutmuşlar, onları ilim öğrenmeye teşvik etmişlerdir.²⁵³

Hüseyin Sabri Efendi, ihvanına daima sabırlı, ahlaklı; abdestli, zikir ehli olmayı tavsiye etmiş; şeriatsız bu tarikte gidilemeyeceğini ifade etmiştir. Kendilerini melâmî olarak tanıtır, her türlü hatayı, günahı yaparak, şeriatın emirlerini yok sayan gruptan ayrılma maksadıyla, Kur'an ve sünnet rehberliğinde kendi tanımıyla "Muhammedî Melâmîliği" ortaya koymuştur. Hüseyin Sabri Efendi'nin en çok üzerinde durduğu konular arasında halkın sevilmesi, halkın yüzünden Hakk'ın sevilmesi, sabırlı olunması, başkalarına karşı kin güdülmemesi, Hak Resul'ün izinden gidilmesi gerekliliği ve kanaatkâr olunması yer almaktadır.

1983 yılında melâmî olmasından ve zikirler yapmasından dolayı şikâyet üzerine hapse girse de melâmetin bir hal olduğunu ifade ederek mahkemede kendisini

Kemâlinle görünürsün
Nur-i Huda senden bana

Sır olmuşsun gâfilana
Nur olmuşsun ârifana
Yaktın baştan başa vallah
Canım kurban can sultana

Şeyhim benim mutlak sözü
Kur'an özü gördüm billah
Buldurandır Hakk'ı ayan
Fenâfillah senden bana

Telkînine uymasaydım
Sadâkatle bilmeseydim
Göremezdim şeyhim seni
Köle olam sultan sana

Nasihatın başım üzre
Her emriniz yüzüm üzre
Sana hizmet şeref bize
Lâyık olam can sultana

Sabri'n senin yolundadır
Himmetinle yanındadır
Emir senden söz senindir
Şeyhim delil oldu bana

²⁵³ Hasan Hilmi Soyyiğit ile yapılan görüşme neticesinde bu bilgi elde edilmiştir.

savunmuş ve hâkim tarafından suç oluşturacak bir durum bulunmaması sebebiyle çıkarıldığı mahkemece suçsuz sayılmıştır.

Hüseyin Sabri Efendi'nin *Hüseyin Sabri Soyyiğit Divanı, Akl-ı Selime Hitap, Sohbet ve Mektuplar* isimlerinde eserleri bulunmaktadır. Hacı Baba, dernek çatısı adı altında kadınlar ve erkeklerin sohbetlere katılabilmesi için dergâh açmıştır. Her hafta cumartesi günleri kadınlara, Cuma namazı sonrası ve cumartesi akşamları erkeklere bu dernekte sohbetler yapılmaktadır. Ancak korona virüs tedbirleri kapsamında şu an toplanılmamakta, sohbetler uzaktan yürütülmektedir. Ayrıca iki ayda bir "Muhammedî Melâmet" adı altında sohbetlerin yer aldığı dergi yayınlanmaktadır. Böylelikle Hacı Baba, İzmir ve çevresindeki ihvanına hizmet etmeye devam etmektedir.²⁵⁴

2.1.6. Hafız Ahmet Soyyiğit

Ahmet Kumanlıoğlu'nun halifelerinden biri olan Hafız Ahmet Soyyiğit, 1938 yılında Trabzon'un Araklı ilçesinin Yeşilköy mahallesinde doğmuştur. Babası Hacı Molla Osman Efendi, annesi ise Havva Hanım'dır. Ahmet Efendi, Hacı Tevfik Mollamehmetoğlu'nun kızı Hatice Hanım ile evlenmiş, bu evlilik neticesinde dört çocuk sahibi olmuştur. Evlatlarının isimleri Hasan Fehmi, Hidayet, Havva ve Elif'tir. Ahmet Efendi önce babasından sonra ise Kurra Hacı Tevfik Mollamehmetoğlu'ndan hafızlık eğitimi almış, 1954 yılında hafız olmuştur. Sonrasında ise tecvid, tashih-i huruf dersleri alarak kıraat-ı aşere okumuş, böylelikle kıraat ilminin ilk kısmını tamamlamış; akabinde takrib ilmini de okuyarak 1956 yılında kıraat ilminden icazet almış ve kurra hafız olmuştur. Ayrıca Arapça dersleri ve fıkıh ilminden *Nûru'l-izah* ve tefsir dersleri almıştır. Bu dersleri alırken İzmir'de ilkokulu dışardan okumuş, Denizli Lisesi'nde ortaokul derslerini, İstanbul'da ise lise derslerini açıktan vermiş ve yine ilahiyat ön lisans programını tamamlamıştır. 1960 yılında Tekirdağ'da imamlık görevini yerine getirirken Ahmet Kumanlıoğlu ile tanışarak tevhid eğitimini almaya başlamış, 1965 yılında ise mürşidi tarafından sohbet ve muhabbet etmek üzere

²⁵⁴ Hüseyin Sabri Soyyiğit, *Hüseyin Sabri Soyyiğit Divanı*, İzmir 2005, s. X-XII.

görevlendirilmiştir.²⁵⁵ Ahmet Efendi'nin *İlâhinâme, İrfan Sohbetleri, Zikir ve Tevhîd-i Bâri ve Tevhîd Kandili* isimlerinde eserleri bulunmaktadır.

2.1.7. Hasan Fehmi Kumanlıoğlu²⁵⁶

Hasan Fehmi Kumanlıoğlu, Ahmet Kumanlıoğlu'nun hem oğlu hem de mürididir. Hasan Fehmi Efendi, 1949 yılında İzmir'in Menemen ilçesinde doğmuştur. Babası Ahmet Efendi, annesi ise Asiye Hanım'dır. Birinci sınıfı Menemen'de Tevfik Fikret İlkokulu'nda okuyan Hasan Fehmi Efendi, ikinci ve üçüncü sınıfı Karşıyaka'da Kazım Dirik İlkokulu'nda devam etmiş, sonrasında ise Işık Koleji'nden mezun olmuştur. 1960-1967 yıllarında İzmir İmam Hatip Okulu'na gitmiş; üniversiteyi ise Libya Üniversitesi'nde okuyarak 1972 yılında Arap Dili ve İslam Etütleri fakültesinden mezun olmuştur. İzmir'e döndükten sonra Ağustos ayında Fikret Hanımla evlenmiştir. Bu evlilik neticesinde ise üç çocukları olmuştur. İsimleri Ali Rahmi, Salih Rifat ve Asiye Nur'dur. 1972 yılının sonunda ise Konya Müftüğü'ne stajyer müftü yardımcısı olarak atanmış; 1973 yılında Edirne-Enez vaizliğine tayin edilmiş olsa da 1974 yılında görevinden istifa ederek İstanbul-Tuzla Piyade Okulu'nda Yedek Subay öğrencisi olmuştur. Sonrasında çektiği kura sonucunda Konya İkinci Ordu Askerî İstihbarat Grup Komutanlığı'nda vatanî görevine başlamış ve Kıbrıs Barış Harekati'nda görev almış; 31 Temmuz 1975 yılında terhis olmuştur. Askerlik dönüşü Karşıyaka'da Hasan Fehmi Yayınevi'ni kurmuş ve ilk eseri *Hasan Fehmi Divanı Açıklaması* olmuştur. 1975 yılının sonunda Karşıyaka Havva Özişbakan Lisesi'nde öğretmen olarak görev almaya başlamış; 1980 yılında Karşıyaka İmam Hatip Lisesi meslek dersleri öğretmenliğine geçmiştir. 1985 yılında ise İzmir Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Arapça okutmanlığına tayin olmuştur. Yüksek lisansını Tasavvuf Anabilim Dalı'ndan yaparak 1988 yılında bilim uzmanı olmuştur. Tezinin ismi "Hz. Pir Seyyid Muhammed Nûr'ul-Arabî Hayatı, Şahsiyeti ve Bazı Tasavvufî Görüşleri"dir. 1999 yılında emekli olana kadar görevini devam ettirmiştir. Yapmış olduğu çalışmalar ise şu şekildedir:

1. *Abdulvehhab eş-Şa'ranî'ye ait Kibrit-i Ahmer* çevirisinin bir bölümü

²⁵⁵ Ahmet Soyyiğit, *Zikir ve Tevhîd-i Bâri*, Antalya 2006, s. 3-4.

²⁵⁶ Hasan Fehmi Kumanlıoğlu hakkındaki bilgileri 10 Mart 2022 tarihinde kendisi ile yapmış olduğumuz mülakat neticesinde elde ettik.

2. *Risaleler'in (Muhammed Nûru'l-Arabî Külliyyatı) çevirisi*
3. *Birliğe Yolculuk*
4. *İbn Arabî Şerhleri*
5. *Vahdet Konuşmaları*
6. Bursalı Mehmet Tahir'e ait *Menakıb-ı Şeyh Seyyid Hacı Muhammed Nûru'l-Arabî*'nin çevirisi
7. *Hasan Fehmi Tezdoğan Divanı*
8. *Dikensiz Güller*
9. *İştîp'li Hacı Salih Rı'fat Efendi Divanı*
10. *İhsanu'r-Rahman Şerh-i Muhammed Nûru'l-Arabî 'ala Risaleti Şehri Arslani*
11. Hacı Abdürrahim Fedai Hazretleri'nin “*Risâle-i Vehbiyye*” eserinin şerhi
12. *Hasan Fehmi Tezdoğan Divanından 42 İlahinin Şerhi*
13. *Ahmet Efendi Divanı*
14. *1944 yılı Fehm-i Melâmet*
15. *Efendi Babam'dan Mektuplar ve İlahiler*
16. *Muhammed Nûru'l-Arabî Hayatı, Eserleri ve Bazı Tasavvufî Görüşleri*
17. *Delâilü'l-Hayrât Şerhi.*

2.1.8. Kemal Aydın²⁵⁷

Ahmet Kumanlıoğlu'nun halifelerinden biri olan Kemal Aydın, 1950 yılında Makedonya'nın Ustrumca şehrinde doğmuştur; 5 yaşındayken ailesi İzmir'in Karşıyaka ilçesine göç etmiştir. 1957-1963 yıllarında Kazım Dirik İlkokulu'nda ilkokul öğrenimini, 1963-1966 yıllarında Karşıyaka Ortaokulu'nda ortaokul eğitimini, 1966-1969 yıllarında Karşıyaka Erkek Lisesi'nde lise öğrenimini, 1969-1975 yıllarında ise Ege Üniversitesi Tıp Fakültesi'nde tıp eğitimini almıştır. 1970 yılında Ahmet Kumanlıoğlu'nun kızı Şadan Hanım'la evlenmiş; bu evlilik neticesinde üç

²⁵⁷ Kemal Bey'e ait bilgiler kendisiyle yapmış olduğumuz 20.04.2022 tarihli görüşme neticesinde elde edilmiştir.

çocuk dünyaya gelmiştir, çocuklarının isimleri Hüseyin, Fatma ve Adil'dir. 1975 yılında Çukurova Üniversitesi Tıp Fakültesi'ne asistan doktor olarak göreve başlamış, sonrasında ise Ege Üniversitesi Tıp Fakültesi'nde (sonradan Dokuz Eylül Üniversitesi Tıp Fakültesi olmuştur) iç hastalıkları dalında uzmanlığını tamamlamıştır. 1980 yılında tabip asteğmen olarak Genelkurmay Başkanlığı'nda görev almış, bir süre sonra ise serbest olarak muayenehanede hastalarıyla ilgilenmiştir. 1985-2006 yıllarında ise Karşıyaka Devlet Hastanesi'nde çalışmış ve buradan emekli olmuştur. Kendisi ise şu anda eşiyle İzmir'in Bornova/Evka-3 ilçesinde ikamet etmektedirler.

Kemal Bey'in tarikata girişi babası Süleyman Aydın Efendi vasıtasıyla gerçekleşmiştir. Süleyman Efendi, Ahmet Kumanlıoğlu'nun mürididir; oğlu Kemal Bey'i de sohbetlere giderken yanında götürmüş ve onun manevi gelişimine katkıda bulunmuştur. Kemal Aydın Efendi, Ahmet Efendi'ye biat ederek derslerini tamamlamış; Şadan Hanım ve Kemal Bey, Ahmet Efendi tarafından halife olarak görevlendirilmişlerdir, ancak sağlık problemleri nedeniyle görevlerini uzaktan yürütmeye devam etmektedirler.

2.2. İKİNCİ GRUP

Seyyid Muhammed Nûru'l-Arabî'nin halifeleri vasıtasıyla İzmir ve çevresinde yaygınlık gösteren ikinci grubun silsilesi Muhammed Nûru'l-Arabî, Hacı Maksut Efendi, Hasan Lütfi Şuşud, Mahmut Sadettin Bilginer, Bozkurt Yılmaz Dalay, Davud Yılmaz şeklindedir.

Muhammed Nûru'l-Arabî (v. 1305/1887)

Hacı Maksut Efendi (v. 1929)

Hasan Lütfi Şuşud Efendi

Mahmut Sadettin Bilginer (v. 1983)

Bozkurt Yılmaz Dalay (v. 2002)

Davud Yılmaz (v. 2011)

2.2.1. Hacı Maksut Efendi

Kosova'nın merkez şehri olan Priştine'de doğan Hacı Maksut Efendi'nin asıl adı "Hulûsi Maksud"; babasının adı ise Mahmut'tur. İlk ve ortaöğrenimini Priştine'de yaptıktan sonra İstanbul'a gelerek Fatih Medresesi'nde eğitimini tamamlamış ve icazet almıştır. Kitapları çok sevmesi sebebiyle İstanbul Kapalı Çarşı'da İç bedesten Kapısı'nda sahafılık yapmıştır. Medrese eğitiminden sonra Nakşi şeyhi Ahmed Safi ile tanışan Hacı Maksut Efendi, bu tarikata intisap etmiş ve sonrasında memleketine geri dönmüştür. Buradayken düşüncelerini vaaz ve konuşmalarında dile getirmiş ancak halk tarafından görüşleri kabul edilmediğinden hakaretlere maruz kalmıştır. Bu sebepten ötürü de İstanbul'a geri dönmüş, mis sabunculuğu yaparak hayatını idame ettirmeye başlamıştır. Otuzlu yaşlarda hac ibadetini yapmak üzere Mekke'ye giden Hulûsi Efendi, burada da mis sabunculuğu yaparak hac ibadetini yerine getirmiştir. Bir müddet sonra Ustrumca'ya giden Maksut Efendi, Muhammed Nûru'l-Arabî'ye intisap etmiş, Şerif Efendi ve Abdurrahim Fedâi Efendi'den eğitim görmüş, Muhammed Nûru'l-Arabî'den hilafet almıştır. Mürşidinin isteği ile İstanbul'a gelmiş, Dârülfünun'da zâhiri ve bâtinî ilimlerin değerini anlatmıştır. 6 Mayıs 1929 tarihinde ise vefat etmiş, cenazesi Topkapı Maltepe yolu üzerindeki Birinci Dünya Savaşı'nda Fransızların istimlak ettiği Müslüman askerlerine ait mezarlığın ilerisindeki set üzerine defnedilmiştir.²⁵⁸

2.2.2. Hasan Lütfi Şuşud

Hacı Maksut Efendi'nin halifesi olan Hasan Lütfi Şuşud, İstanbul'da St. Michel'de okumuş, Balıkesir'de Fransızca öğretmenliği yapmıştır. Selanik Bankasında sekiz yıl çalışmıştır. Hâcegân Hanedanı adında eseri bulunmaktadır.²⁵⁹ Davud Yılmaz Efendi'nin halifeleriyle de yapmış olduğumuz görüşme neticesinde Hasan Lütfi Efendi hakkında kendilerinin de çok fazla bilgi sahibi olmadıkları ifade edilmiştir.

²⁵⁸ Muhammed Nûru'l-Arabî, *Niyazi Mısrî Divanı Şerhi*, haz. Mahmut Sadettin Bilginer, İstanbul 1976, s. 13-16. Mahmut Sadettin Bilginer, Hacı Maksut Efendi hakkındaki bu bilgileri *Niyazi Mısrî Divanı Şerhi* adlı eserin giriş kısmında vermiştir.

²⁵⁹ <https://sites.google.com/site/hasanlutfiusud/yasami> (erişim tarihi: 15.04.2022).

2.2.3. Mahmut Sadettin Bilginer

Mahmut Sadettin Bilginer, 1910 yılında İstanbul'da doğmuştur. Hacı Maksut Efendi'nin dört evladından biridir. Tophane'deki Askeri Sanayi Mektebi'nde tesviyeci olarak eğitim görmüş; 1928 yılında okulundan mezun olarak Ankara'da çalışmaya başlamıştır. Manevi eğitimlerini babasından alan Mahmut Sadettin Bey, babasının vefatı sonrası, Hüseyin Şemseddin Efendi'den tevhidin fenâ makamlarını almıştır. Hüseyin Bey'in vefatından sonra da Hasan Lütfi Şudud Efendi'den makamları tamamlamıştır. 1932 yılında devlet sınavını kazandıktan sonra Almanya'ya gitmiş, 1938 yılında ihtisasını tamamlamış ve Kimya mühendisi olduktan sonra Türkiye'ye dönmüştür. Sümerbank ve Azot Sanayii'nde çalışmış ve 1946 yılında emekli olmuş, 1983 yılında ise vefat etmiştir. On adet eseri bulunmaktadır. Eserlerinin isimleri şöyledir: *Allah ve İnsan, İnsanın Ashı ve Ruhların Yıldızlarla İlişkisi, İnsan-ı Kâmil, Tasavvuf, Marifet ve Ahlak Makamları ve Sırları, Varidat Şerhi, Hulusi Divanı*.²⁶⁰

2.2.4. Bozkurt Yılmaz Dalay

1926 yılında İstanbul'da doğan Ali Ulvi lakabına sahip Bozkurt Yılmaz Dalay'ın babası Ahmet Saib Efendi'dir. Bozkurt Yılmaz Efendi, Mahmut Sadettin Efendi'nin müridi ve halifesi olmuş; müridinden izin alarak İzmir'e gelmiş ve burada sohbetler etmiştir. Kerim Ağa Han'ında lastik mühür yapma sanatına devam etmiş ve dört buçuk yıl sonra (1985) İstanbul'a dönmüştür. Bir müddet daha İstanbul'da kaldıktan sonra da Manisa'ya göç etmiş ve 2002 yılında burada vefat etmiştir.²⁶¹

2.2.5. Davud Yılmaz

Bozkurt Yılmaz Dalay Efendi'nin halifesi olan Davud Yılmaz, 1933 yılında Bayburt ilinin Aslandede Köyü'nde dünyaya gelmiştir. İlk İslâmî eğitimini babası Harun Efendi'den almış, sonrasında ise köy medresesine giderek Kur'an-ı Kerim'i öğrenmiş, tefsir ve tasavvuf ilimlerine yönelmiştir. Çocukluk yıllarında çiftçilikle uğraşmış, askerliğinde sıhhiye çavuşu olarak görev almış ve askerlik görevini

²⁶⁰ Mahmut Sadettin Bilginer, *Tasavvufta Allah ve İnsan*, İstanbul 2011, s. 4.

²⁶¹ Davud Yılmaz, *İnsan-ı Kâmil ve Sırları*, İstanbul 2020, s. 10.

bitirdikten sonra İstanbul'da özel bir şirkette sağlık memuru vekilliği yapmıştır. Daha sonrasında ise ticaret hayatına atılmıştır. 1968 yılında İzmir'e gelmiş, Bayraklı ilçesine yerleşmiştir. Hasan Güler Efendi ile tanışmış ve kendisinden tasavvuf ilmini almıştır. Böylelikle ondan melâmi neş'esini elde ederek kendisinin halifesi olmuştur. Ancak bu yetkinin yeterli olmadığını düşünerek ehliyetli bir insan-ı kâmil aramaya başlamış ve bu çabasının neticesinde Bozkurt Yılmaz Dalay Efendi ile tanışmış, kendisinden feyz almış, onun halifesi olmuştur.²⁶² Melâmî mesleğinin taliplilerine bildiklerini tebliğ etmiştir; 12 Nisan 2011 tarihinde ise vefat etmiş ve kendisinden sonra halifeleri tarafından melâmî neş'esi sürdürülmeye devam etmiştir.

İzmir'deki halifelerinin isimleri şöyledir: Ali Arslan Yashloğlu, Durmuş Ayaz, Hasan Yılmaz, Suat Çukur, Ümit Bulut, Şaban Görhan ve Şeref Yashloğlu. Halifeler kendi aralarında vermiş oldukları karar neticesinde birbirlerinden ayrılmışlar ve kendilerine ait dernekler kurmuşlardır; hizmetlerini ise bu derneklerde kendi öğrencileriyle yürütmektedirler. Tüm halifelerle görüşülmek istenmiş olsa da salgın sebebiyle halifelerin hepsiyle görüşmek mümkün olmamıştır. Halifelerden Şaban Görhan ve Ümit Bulut ile görüşme gerçekleştirilmiştir.

2.2.6. Şaban Görhan

Şaban Görhan, 1950 yılında Hatay'ın İskenderun ilçesinde dünyaya gelmiştir. Babasının adı Ömer, annesinin adı Mukaddes'tir ve dört kardeşi vardır. İlköğrenimini Atatürk İlköğretim Okulu'nda okumuş, üçüncü sınıftan itibaren yaz tatillerinde kaynakçı çırağı olarak çalışmış; okul bittikten sonra da Ersoy Sanayi İşletmesi İplik Çırçır Dokuma Fabrikası'nda kaynakçı ustası olarak çalışmıştır. 1970 yılında evlenmiş ve bir süre sonra askerliğini yapmak üzere Manisa'ya gitmiştir. 1971 yılında ailesi İzmir'e taşınmış ve kendisi de terhis olunca Karşıyaka'nın Gümüşpala Mahallesine ailesinin yanına gelmiştir. 1985 yılında Buca'dan arsa alarak oraya bina yaptırmış ve ailesiyle oraya taşınmıştır. Şaban Bey, ailesi ve torunlarıyla burada yaşamaya devam etmektedir; üç oğlu, bir kızı ve altı torunu bulunmaktadır.²⁶³

²⁶² Davud Yılmaz, *Gönül Sohbetleri*, İzmir 2007, s. VIII-IX.

²⁶³ Bu bilgiler Şaban Görhan ile yapılan 25.04.2022 tarihli mülakat neticesinde elde edilmiştir.

Şaban Bey, İzmir Büyükşehir Belediyesi Eshot Atölyesi'nde on yedi yıl boyunca kaynakçı ustası olarak çalışmış ve bu işten emekli olmuştur. Bu atölyede çalışırken Ali Çoban adındaki arkadaşıyla yapmış olduğu sohbet neticesinde Ali Bey'in mürşidiyle tanışmak istemiş ve Ali Bey onu mürşidi Davud Yılmaz Efendi ile tanıştırmıştır. O günden itibaren de Şaban Bey mürşidinin vefatına kadar makamlarını tamamlamış, 23 Temmuz 2007 tarihinde ise Davud Bey'den hilafet emrini almıştır.²⁶⁴

2.2.7. Ümit Bulut

1963 yılında İzmir'de dünyaya gelen Ümit Bey, lise öğrenimini tamamladıktan sonra yabancı dil eğitimini almak üzere yurt dışına çıkmış, genç yaştan itibaren de ticaretle uğraşmıştır. Yurt dışındayken de kendisinde bir arayış yolculuğu başlamış, sonrasında Türkiye'ye dönerek Konya'ya gitmiş ve mesnevi dersi veren vakıflarda mesnevî üzerine araştırmalar yapmıştır. Ancak kitaplar üzerinde çalışmanın kendisine yeterli gelmediğini anlayarak kitapları bırakmış ve bir insan-ı kâmil aramaya yönelmiştir. 2002 yılının ağustos ayında ise Davud Yılmaz ile tanışarak ona intisap etmiş ve kendisinden seyr ü sülûkunu tamamlamıştır. Davud Yılmaz Efendi vefatından kısa bir süre önce Ümit Efendi'nin halifesi olduğunu bildirmiştir.

Ümit Bulut Efendi şeyhinin vefatı sonrası 23 Eylül 2011 tarihinde İzmir'de Melâmî Düşüncesi Araştırma Derneği'ni (MEDAD) kurmuştur ve o günden beri de dernek çatısı altında öğrencileriyle sohbet etmeye devam etmektedir. Melâmî düşüncesinin geliştirilmesi, tanıtılması, öğretilmesi ve melâmet anlayışının hayata geçirilmesi hususunda çalışmalarını sürdürmektedir.²⁶⁵

²⁶⁴ Şaban Görhan, *Şaban Görhan Divanı*, İzmir 2015, s. III-IV.

²⁶⁵ Ümit Bulut, *Kemâlât-ı Davud'dan Sohbetler*, İzmir 2017, s. 6-7; Ümit Bulut, *Davud Yılmaz Divanı Şerhi*, İzmir 2015, s. 1-3; Ümit Bulut, *Melâmî Hacı Davud Yılmaz Divanı*, İzmir 2018, s. XIV-XVI.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İZMİR'DE MELÂMET DÜŞÜNCESİ

Çalışmamızın ana konusunu teşkil eden ve Seyyid Muhammed Nûru'l-Arabî'nin takipçileri olan İzmir'deki melâmîlerin iki ayrı silsile ile Muhammed Nûru'l-Arabî'ye ulaştıklarını bir önceki bölümde ifade etmiştik. Şimdi ise bu grupların temsilcileri ile yapılan görüşmeler neticesinde iki grubun melâmet, şeyh/kutub, zikir-sohbet, nefis ve tevhid-vahdet-i vücûd hakkındaki düşüncelerini zikredeceğiz.

3.1. Melâmet

Melâmet terimi, kınayanların kınamasına aldırış etmeden istikâmet üzere ilerlemeyi ve nefsi itham etmeyi ifade etmektedir. Melâmet ehli, iyiliğini göstermeye, kötülüğünü ise gizlemeye çalışmayan, ihlâsla amel etmeyi gaye edinmiş, halk tarafından övülmek için çaba sarf etmeyen, yaptığı amelleri görmekten kaçınan ve ameller neticesinde kazanmış oldukları sevabı düşünmeyen kimsedir.²⁶⁶

Melâmîlik ile ilgili kaleme alınmış ilk kaynak olan Sülemî'nin *Risâletü'l-Melâmetiyye* adlı eserinden hareketle ilk dönem melâmîlik düşüncesinin temel esaslarını şu şekilde sıralayabiliriz. Zâhirin ibadetlerle süslenmesini şirk, bâtının haller ile süslenmesini dinden çıkma olarak görmek,²⁶⁷ kendilerine istemeden verilen şeyi kabul etmeyip, o şeyi zilletle istemek, kendi haklarından feragat etmek ve hakları sahiplerine vermek, nefsin çalışmadan sahip olmak istediği şeyi çalışarak kazanmaya yöneltmek,²⁶⁸ gaflet halinden uzak olmak, kendilerine sıkıntı verenlere yumuşak davranmak, herhangi bir karşılık beklemeksizin insanlara iyilik etmek, özür dilemek, boyun eğmek, tüm hallerde nefsi itham etmek,²⁶⁹ yapılan ibadetlerden lezzet almamaya çalışmak, her şekilde Allah'ı yüceltmek, kendilerinin amellerini küçük

²⁶⁶ Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif*, s. 108-109.

²⁶⁷ Sülemî, *er-Risâletü'l-Melâmetiyye*, s. 98.

²⁶⁸ Sülemî, *er-Risâletü'l-Melâmetiyye*, s. 99.

²⁶⁹ Sülemî, *er-Risâletü'l-Melâmetiyye*, s. 100.

görmek,²⁷⁰ nefislerinde bir varlık görmemek,²⁷¹ önderlerden birini rehber edinmek ve her hususta o rehberine danışmak,²⁷² nefsinin güzel görmüş olduğu her şeyi batıl saymak, nefsini kusurlu halkı ise mazur görmek; zâhir olan halleri gizlemek,²⁷³ nefse karşı düşmanlık beslemek, yapılan amel ile övünmemek,²⁷⁴ ilim hakkında konuşmayı, onunla övünmeyi ve ehil olmayan kimselere Allah'ın sırlarını açıklamayı terk etmek, sema' meclislerine katılmamak,²⁷⁵ sürekli farklı elbiseler giyinmeyi terk etmek, zâhirde halk ile beraber olmak, insanların ayıplarıyla meşgul olmayı terk ederek kendi kusurlarıyla meşgul olmak, nefsi sürekli itham etmek,²⁷⁶ hizmet edilmeyi ve yüceltilmeyi hoş görmemek, ferasetten kaçınmak,²⁷⁷ ilim ve işaretlerin incelikleri hakkında konuşmayı terk etmek,²⁷⁸ kerameti gizlemek, bunu kişiyi Hak'tan ayıran şey olarak görmek, sema', zikir ve ilim meclislerinde ağlamayı terk etmek ancak hüznü olmayı bırakmamak,²⁷⁹ mahlukattan yardım istemeyi terk etmek.²⁸⁰

Melâmîler kılık, kıyafet, tören, zikir meclisleri, zaviye ve tekkelerle Allah'a ulaşmanın mümkün olmayacağını; yalnızca aşk ve cezbe ile Allah'a ulaşılacağını düşünmektedirler. Allah'a kulluk etmenin, insanlarla tevazu içinde yaşamının kişiyi vuslata erdirebilecek şeyler olduğu kanaatinde dirler.²⁸¹

Melâmet ehli, tembelliği reddetmiş ve kendi elinin emeği ile kazanmayı şart koşmuşlardır. Bundan dolayı dünyayı tamamen terk etmeyi vuslata vesile saymamışlardır. İnsanları tarımla uğraşmaya ve ticarete yönelmeye teşvik etmişlerdir.²⁸²

İlk dönem melâmîlerinde görülen bu düşünce ve davranış biçimlerinin ikinci devre melâmîlerinde de devam ettiği görülmektedir. Bayramiyye ve melâmiyye

²⁷⁰ Sülemî, *er-Risâletü 'l-Melâmetiyye*, s. 105.

²⁷¹ Sülemî, *er-Risâletü 'l-Melâmetiyye*, s. 107.

²⁷² Sülemî, *er-Risâletü 'l-Melâmetiyye*, s. 108.

²⁷³ Sülemî, *er-Risâletü 'l-Melâmetiyye*, s. 110.

²⁷⁴ Sülemî, *er-Risâletü 'l-Melâmetiyye*, s. 111.

²⁷⁵ Sülemî, *er-Risâletü 'l-Melâmetiyye*, s. 112.

²⁷⁶ Sülemî, *er-Risâletü 'l-Melâmetiyye*, s. 113.

²⁷⁷ Sülemî, *er-Risâletü 'l-Melâmetiyye*, s. 115.

²⁷⁸ Sülemî, *er-Risâletü 'l-Melâmetiyye*, s. 116.

²⁷⁹ Sülemî, *er-Risâletü 'l-Melâmetiyye*, s. 117.

²⁸⁰ Sülemî, *er-Risâletü 'l-Melâmetiyye*, s. 118.

²⁸¹ Tek, *Müstakînzâde Süleyman Sadeddîn'in Risâle-i Melâmiye-i Bayrâmiye Adlı Eserinin Metni ve Tahlili*, s. 9.

²⁸² Osman Türer, "Melamiliğe Dair", *Türk Dünyası Araştırmaları*, 1985, s. 37.

arasındaki bağı ise şu şekilde anlatabilmemiz mümkündür. Bayramiyye bilindiği üzere Hacı Bayrâm-ı Velî'ye nisbet edilmiş bir tarikattır. Hacı Bayrâm-ı Velî'nin hocası Somuncu Baba²⁸³ unvanıyla tanınmış olan Hamîdüddin Aksarâyî'dir. Askerî'nin *Mir'âtü'l-Işk* adlı eserinde onun Aksaray'da doğduğu yazmakta ve atalarının Türkistan'dan geldiği rivayet edilmektedir.²⁸⁴ Somuncu Baba'nın Ulucami'nin açılışına katılması üzerine Yıldırım Bayezid hutbeyi okuması için Emir Sultan'a görev vermiştir. Ancak Emir Sultan "Gavs-ı a'zam şu anda bu şehirdedir, onların mübarek varlığı varken halka nasihat ve hitap etmeyi bize teklif etmek münasip değildir" diyerek Somuncu Baba'ya bu görevin verilmesini istemiştir. Somuncu Baba da hutbede Fâtiha sûresini yedi farklı şekilde tefsir etmiştir.²⁸⁵ Halkın bu olaya şahitliği üzerine halk onun ilmini tanımış, ona karşı olan ilgi artmıştır. Hamîdüddin Aksarâyî bu durumdan rahatsızlık duymuş ve Bursa'dan ayrılma kararı almıştır.²⁸⁶

Hamîdüddin Aksarâyî'nin fırıncılık yapması ve halk tarafından öyle tanınması böylelikle de kendisini/sırrını gizlemesi ancak halk tarafından tanındıktan sonra bulunduğu yeri terk etmesi; öğrencisi Hacı Bayrâm-ı Velî'nin çiftçilik yaparak hayatını idame ettirmesi, müridleriyle beraber çalışması, müridlerini çalışarak helal kazanca teşvik etmesi²⁸⁷ Hamîdüddin Aksarâyî ve Hacı Bayrâm-ı Velî'nin melâmî meşrep bir tavrının olduğunu göstermektedir. Çünkü ilk dönem melâmîlerinde de iyi amelleri ortaya koymama, amellerin başkaları tarafından bilinmesini istememe, kişinin arif bir zat olarak bilinmesinden ziyade yaptığı iş ile ön plana çıkmasının daha iyi olması gibi durumların varlığı söz konusudur.

Hacı Bayrâm-ı Velî'nin vefatı sonrası Akşemseddin ve Ömer Sikkînî arasında vuku' bulan olay sonrasında Bayramilik tarikatında iki kol ortaya çıkmıştır. Kollardan biri Ömer Sikkînî'nin önderliğinde ortaya konan Bayramî Melâmîliği'dir. Tarikatın adından ilk defa La'lizâde Abdülbâki Efendi "tarîkat-ı aliyye-i Bayramiyye'den tâife-

²⁸³ Hamîdüddin Aksarâyî, Bursa'ya geldiğinde kendini halktan gizlemiş ve ormandan odun toplayıp yakarak ekmeğe pişirmiştir. Bu ekmeği de sokak sokak dolaşarak "somunlar, müminler!" diyerek dağıtmıştır. Bu davranışı sebebiyle kendisine Somuncu Baba denildiği rivayet edilmektedir. Bkz. Câmî, *Nefehatü'l-Üns*, s. 683.

²⁸⁴ Askerî, *Mir'âtü'l-Işk*, s. 204.

²⁸⁵ Sarı Abdullah, *Semerâtü'l-Fu'âd*, s. 231.

²⁸⁶ Haşim Şahin, "Somuncu Baba", *DİA*, İstanbul 2009, c. 37, s. 377.

²⁸⁷ La'lizâde, *Sergüzeşt*, s. 17.

i Melâmiyye, tarikat-ı Melâmiyye, Bayramiyye Melâmiyyesi” şeklinde bahsetmiştir.²⁸⁸

Akşemseddin ve Ömer Sikkînî arasında yaşanan olay sonrası Bayramî Melâmîleri tâc, aba giyinmeye muhalefet etmiş, şekilciliğe karşı çıkmış, özel giyim ve alametlerden sakınmışlardır.²⁸⁹ Bayramî Melâmîleri, klasik Horasan Melâmetîliği'nin bir anlamda Anadolu topraklarında yerleşmesini ve gelişmesini sağlamıştır. Dini şekil ve sembollerle öne çıkma, şekilciliği reddetme, vakıf tesis etme, kendi geçimini elinin emeğiyle kazanma gibi melâmet düşüncesinin ana esaslarının, Anadolu topraklarında yaşatılmasını sağlamışlardır. Klasik melâmet düşüncesinden farklı yönleri, ilahi aşk ve cezbenin sülûkun esası olarak kabul edilmesidir.

Üçüncü devre melâmîlerinin yukarıda sayılan melâmetîliğin ana ilkelerinde benzer esasları devam ettirdikleri, birinci ve ikinci devre melâmîlerine benzedikleri görülmektedir. Muhammed Nûru'l-Arabî, kulun riyâyaya düşmemesi gerektiğini, ibadetlerin Hakk'a ulaştırılan şeyler olarak görülmemesini, kul yapmış olduğu taatleri görürse aslında Hak ile arasında perdelenmenin söz konusu olacağını düşünmektedir. Onun için kul kendisinde bir varlık görmemeli, ihtiyacını yalnızca Hakk'a arz etmeli ve böylece bekâbillâha ulaşmalıdır. Bekâbillâha ulaşan sâlik ise kısa bir zamanda Hakk'a vasıl olmaktadır. Böyle yaptığında Muhammed Nûru'l-Arabî, kişinin melâmet neşvesine ulaşacağını düşünmektedir.²⁹⁰

Muhammed Nûru'l-Arabî'nin takipçileri olan İzmir'de yaşayan melâmîlere göre melâmîlik, İslamiyet'in özüdür. İslamiyet'in şeriatı, tarikatı, hakikat ve marifeti melâmeti oluşturmaktadır. Bu sebepten ötürü de melâmî, şeriatın kurallarına sıkı sıkıya bağlı olmalıdır. Emredildiği gibi farzları yerine getirmeli, aşırılığa kaçmaktan sakınmalıdır.²⁹¹ Melâmet, insan-ı kâmil olma sanatıdır. Tîn suresinin 4. ayetinde zikredilen insan,²⁹² insan-ı kâmil yani olgun insandır. İnsan-ı kâmil, zikrullah ile başlayan, fenâfillâh ile bekâbillâh mertebelerinin içerdiği “melâmet” zevk ve şuhûdunu temin eden kimsedir. Melâmet, bütün zorluklara katlanan, kınayanın

²⁸⁸ La'lizâde, *Sergüzeşt*, s. 1, 4, 8.

²⁸⁹ Vicdânî, *Tomâr*, s. 42; Erünsal, *Abdurrahman el-Askerî'nin Mir'âtü'l-Işk'ı*, s. 201-202.

²⁹⁰ Bolat, *Muhammed Nûru'l-Arabî*, s. 120-123.

²⁹¹ Bu bilgiler Kemal Aydın ile yapılan görüşme neticesinde elde edilmiştir.

²⁹² لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي أَحْسَن تَقْوِيمٍ - “Şüphesiz biz insanı en güzel biçimde yaratmışızdır.”

kınamasına aldanmayanların yapacağı bir hünerdir ki buna meslek-i celil-i Muhammedî’de denilmektedir. Peygamber efendimizin mesleği de budur ve onun İslam’ı yayarken ki hayatında da bu rahatlıkla görülebilmektedir.²⁹³ Melâmîlik dinin aslı, hakikati, modern din, toplum içinde kınanmak, tevhid ilmi, hoşgörü ve ilahi aşktır. Melâmîliğin zâhiri ve bâtını yönü bulunmaktadır. Zâhiri yönü tasavvuf ilmi, bâtını yönü ise meslek-i resuldür. Melâmîlik bir tarikat olmaktan ziyade bir bakış açısı ve meşreptir; bu meşrep özgürlüğü, çağdaşlığı, eşitliği ve demokrasiyi savunmaktadır. Melâmîler, şeriatın emir ve yasaklarının yerine getirilmesi gerektiği düşüncesine sahiptirler ancak bunların mutlak surette Allah’a vuslatı garanti etmeyeceği kanaatindedirler. Melâmîliğin üç ana konusu olduğunu dile getirirler ki bunlar: Allah’ı bilme, Allah’a yaklaşma ve Allah’ı kendimizde bulma ilmidir. Melâmîlik, tüm peygamberlerde ve velilerde var olan bir anlayıştır; bu anlayışın bulunmadığı hiçbir peygamber yoktur. Melâmî evvel, ahîr, zâhir, bâtın varlıkların ta kendisidir. Melâmîlere göre tasavvuf dışındaki diğer ilimler, Hakk’a ulaşmada yetersiz kalmakta, yalnızca dünya hayatında makama ve şana ulaşmada vasıta olmaktadır.²⁹⁴

Melâmet hakkında verdiğimiz bu bilgiler neticesinde üç dönemde ele alınan melâmîlik düşüncesinin ana unsurlarının değişmediği görülmektedir. Özellikle riyâdan sakınma, nefsi kötü görme, kimseden yardım beklememe, yapılan her fiili Hak rızası için yapma, dini sembollerle öne çıkma, amelde ihlâsı gözetme gibi melâmet düşüncesinin ana ilkelerinin geçmişten günümüze sürdürüldüğünü söyleyebiliriz.

Melâmîler, “Melâmet hırkası giydim” diyerek İslam’ın yasakladığı hususları açıkça işleyen kimselerden kendilerini ayırt etmek maksadıyla her üç dönemde de şeriatsız Hakk’a ulaşamayacağını net bir şekilde ortaya koymaktadırlar. Hak bildikleri yolda/Hak yolunda halk tarafından kınanmayı önemli görmemekte, Hakk’ın rızasını ana ilke olarak benimsemektedirler. Bu sayılan hususlara ilave olarak ikinci devre melâmîliğinde ilahi aşk ve cezbe tasavvufi terbiyenin esasını oluşturmaktadır. Muhammed Nûru’l-Arabî ile başlayan ve günümüzde de devam eden melâmîlikte marifet, tevhid ve vahdet-i vücûd düşüncesinin etkinliğinin daha çok öne çıktığı görülmektedir.

²⁹³ Bu bilgiler Hasan Fehmi Kumanlıoğlu ile yapılan görüşme neticesinde elde edilmiştir.

²⁹⁴ Bu bilgiler Şaban Görhan ile yapılan görüşme neticesinde elde edilmiştir.

3.2. Şeyh/Kutub

Şeyh (çoğulu şuyûh, meşâyih), sözlükte elli yaşın üstündeki yaşlı kimse anlamına gelmektedir.²⁹⁵ Tasavvufta mürşid, pir ve veli kelimeleriyle eş anlamlı olarak kullanılmaktadır.²⁹⁶ Şeyh, şeriat, tarikat ve hakikat ilimlerinde insanları, nefsin afetlerinden, hastalıklarından, terbiyesiyle kemâle ulaştıracak olgunluktaki kâmil kişiye denilmektedir. O, nefsin hastalıklarını ve ilaçlarını bilmektedir.²⁹⁷ Bir kimseye şeyh denilebilmesi için o kimsede olması gereken bazı özellikler bulunmaktadır. Mürşidin müride örnek olabilmesi için örneklik vasfı olan, yol tecrübesi bulunan, edepli, cömert, tok gözlü, emrettiği şeyleri ilk olarak kendisi yapmış olan, Allah için kabul ettiği kimseyi yarı yolda bırakmayan bir kimse olması gerekmektedir.²⁹⁸

Tasavvufta bir kişinin şeyhe bağlılığı esas olup bir kimsenin tek başına yol alması uygun karşılanmamakta; tasavvuf yoluna giren kimsenin, iyi bir şekilde bu yolda yürüyebilmesi için bir rehber ihtiyacı bulunmaktadır. Zira bu konu hakkında Bâyezîd-ı Bistamî, “kimin Hak yolda bir üstadı/rehberi yoksa imamı şeytan olur” demektedir; Ebû Ali Dekkâk, bir ağacın ona bakan biri olmadan kendi başına büyüdüğünde yaprak açacağını, ancak meyve vermeyeceğini dile getirdikten sonra müridin de kendisinden feyiz alacağı bir mürşidi olmadığında nefsinin kötü arzularına kulluk edeceğini ve yalnız başına nefsinden kurtulamayacağını ifade etmektedir.²⁹⁹

İlk dönem melâmîliğinde mürşid-mürid ilişkisinden ziyade sohbet şeyhi³⁰⁰-öğrenci/usta-çırak ilişkisi bulunmaktadır. Hamdûn Kassâr, Yahya b. Muâz er-Râzî, Ebû Hafs el-Haddâd gibi sûfilerin kendi dönemlerindeki sohbet şeyhlerinin derslerine ve sohbetlerine katıldığı bilinmektedir. Mürşid-mürid ilişkisi daha ziyade tarikatlarda ortaya çıkmaktadır. İlk dönem melâmîleri için de bir tarikatlaşma söz konusu olmamakta, bu dönemde melâmîlik sûfiler tarafından bir neş’e olarak yaşanmaktadır.

²⁹⁵ İbn Manzûr, *Lisanu'l-Arab*, s. 2373.

²⁹⁶ Reşat Öngören, “Şeyh”, *DİA*, İstanbul 2010, c. 39, s. 50.

²⁹⁷ Abdürrezzâk el-Kâşânî, *İstulâhâtü's-Süfiyye*, thk. Abdulâli Şahin, Kahire: Dâru'l-Menâr, s. 172.

²⁹⁸ Öngören, “Şeyh”, s. 51.

²⁹⁹ Abdülkerim Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, çev. Dilaver Selvi, İstanbul 2016, s. 728.

³⁰⁰ Sohbet şeyhi, üçüncü ve dördüncü yüzyıllarda meclislerde bulunan taliplere tasavvufi hayatı yaşamayı, hissetmeyi ve tatmayı sağlayan kişilerdir. Günümüzdeki şeyh algısından uzak bir anlamı ifade etmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Süleyman Uludağ, *Tasavvufun Dili*, İstanbul 2006, c. 1, s. 63-64.

Bayramî Melâmîlerine bakıldığında ise kendilerini terbiye eden kişileri “şeyh” olarak nitelemekten ziyade daha üstün bir otoriteyi kapsayan kutub³⁰¹ olarak nitelendirdikleri görülmektedir. Bayramî Melâmîlerinde en üstte bulunan kutbun altında kalbe bakıcı veya rehber olarak adlandırılan kişiler bulunmaktadır.³⁰² İlk dönem melâmîliğinde görülmeyen bu yapı, ikinci devre melâmîliği ile melâmet düşüncesine dahil olmuş, böylelikle melâmîlik tarikatlaşma sürecine girmiştir.³⁰³ Onlara göre kutub, Hz. Muhammed’in varisidir ve Allah ona vasıtasız olarak isim ve sıfatlarıyla tecelli etmektedir; o yeryüzünün hâkimi ve Allah’ın halifesi konumundadır. Din ve dünya işlerini de kutupluk makamından icra etmektedir.³⁰⁴

Kutubluk kavramı üçüncü devre melâmîlerinde değişmiş, yerine mürşid/şeyh kavramı kullanılmıştır.³⁰⁵ Muhammed Nûru’l-Arabî, gerçek manada mürşidin Hz. Peygamber olduğunu ifade etmekte; bütün nebilerin ve velilerin Muhammedî Nur’dan tezahür olmasından dolayı bir mürşid-i kâmilî kılavuz edinenin Hz. Muhammed’i kılavuz edineceğini düşünmektedir.³⁰⁶ Muhammed Nûru’l-Arabî, bir rehber/mürşidin gerekli olmadığını söyleyenler için bir mürşid bulamayan/erişemeyen kişinin taşradan dinlemekle mutlu olamayacağını dile getirmiştir.³⁰⁷

Ona göre mürşid şeriat, tarikat ve hakikat bilgisine sahip olmalı, insanlar onu gördüğü zaman Hakk’ı hatırlamalı ve Hakk’ı konuşmalı, insanlara karşı yumuşak dilli olmalı, şeyhin yanına gelindiğinde dünya ile olan meşguliyet azalmalıdır.³⁰⁸ Muhammed Nûru’l-Arabî, kişinin Hak dışında bir şeyi görmemesi için şeyhe ihtiyaç

³⁰¹ Kutub, değirmen taşının mili anlamına gelmektedir. Çoğulu ise aktabdır. Değirmen taşı milin etrafında döndüğü gibi kâinata idare bakımından kutbun etrafında dönmektedir. Bu anlamıyla kutub, manevi derecesi büyük olan veli bir kuldur. Bu kimse alemde Allah’ın nazargahıdır. Kutubların kutbu sayılan bu veli Hz. Muhammed’in nübüvvetinin bătınıdır. Bu mertebe ancak Hz. Peygamber’in en kâmil vârislerine ihsan edilmektedir. Hâtem-i velâyet ve kutbu’l-aktâb hâtem-i nübüvvetin mânevî hüviyetini temsil etmektedir. Allah, en büyük sırrını bu zata vermiştir. Bu kimsenin sırrı bütün kâinata, zâhiri ve bătını hakikatlere sirayet etmektedir. İsrâfil aleyhisselâmın kalbinin mahiyeti üzerinedir. Bkz. Cürcânî, *Ta’rifât*, s. 79.

³⁰² La’lizâde, *Sergüzeşt*, s. 128.

³⁰³ Bolat, *Melâmetîlik*, s. 249.

³⁰⁴ La’lizâde, *Sergüzeşt*, s. 57-59.

³⁰⁵ Bolat, *Melâmetîlik*, s. 249.

³⁰⁶ Muhammed Nûru’l-Arabî, *Şerh-i Divan-ı Niyâzî-i Mısri*, s. 48a.

³⁰⁷ Muhammed Nûru’l-Arabî, *Noktatü’l-Beyan*, s. 155.

³⁰⁸ Bolat, *Muhammed Nûru’l-Arabî*, s. 155.

duyduğunu, makamlardaki zevki ancak müşşidin telkiniyle tadabileceğini ifade etmiştir.³⁰⁹

Melâmîlikte mürid ve müşşid ilişkisi önem arz etmektedir. Bu iki şahsın ilişkisi hoca ile talebenin ilişkisi gibidir. İlm-i ledün³¹⁰ sahasında hocaya müşşid, talebeye ise mürid ismi verilmektedir. Her ikisi de “ism-i fail” kalıbındadır yani özne mesabesindedir. Müşşid, irşad eden, eğiten; mürid ise irşadı isteyen anlamında değerlendirilmektedir. Ancak her ikisi de Allah’a aittir, zaten Allah’ın subûtî sıfatlarından biri de iradedir. Onun için melâmetteki fenâfillâh zevkinde olanlar, gerçekte müşşid olarak da Allah’ı kabul etmektedirler. Müşşidin ders verip irşad ettiği kimseye aynı kökten olmak üzere mürid yerine “müsterşid” de denilmektedir. Böylece hakîkatin tezahürü olan bu gerçeğe mürid ve müşşid arasında kopmaz bir bağ oluşmaktadır. Kopmaz bağı oluşturan ise müşşidde samimiyetin, müridde ise teslimiyetin olmasıdır.³¹¹

Melâmîlere göre müşşid hüccetli olmalı, her müşşidim diyene aldanılmamalıdır. İnsan-ı kâmil/müşşid birer kürsüdür, oradan gelen tecelli ne ise müride o sunulmaktadır. Kur’an’da bu vasıfların kendisinde toplandığı kişi kâmil insandır. İnsan-ı kâmil, Kur’an’ın sırrını okutmayı sağlayan kişidir. Müşşid, her an temiz olmayı (abdestsiz gezmeyi), her an Allah’ı zikretmeyi ve namaz kılmayı emretmektedir.³¹²

Yukarıda da zikrettiğimiz üzere müşşid, Allah’a vuslat yolunda rehber olan kişidir. İlk dönem melâmîlerinde şeyhlik makamının olmadığı görülmektedir. Ancak ikinci devre melâmîlerinde kutub, üçüncü devre melâmîliğinde ise şeyh/müşşid kavramları yer almaktadır. Bayramî Melâmîliği’ne göre kutub, Allah’ın halifesi konumunda olan ve yeryüzünün düzenini sağlayan kimseyken; üçüncü devre melâmîliğinde kutub yerine kullanılan şeyh teriminin insanları Allah’a yönlendirmede rehber olan kişiler olarak ön plana çıkması söz konusudur. İzmir melâmîlerinde de

³⁰⁹ Muhammed Nûru’l-Arabî, *Delîlü’l-Uşşâk*, s. 87b; Bolat, *Muhammed Nûru’l-Arabî*, s. 152.

³¹⁰ Ledün kelimesi zaman veya mekân zarfı olup ..de, ..da manalarına gelmektedir. Allah katındaki ilmi ve sırlara vâkıf olmayı ifade etmektedir. Kehf Suresi’nde “Ona katımızdan bir ilim öğrettik” ayetiyle ledün ilmine işaret edilmektedir. Ledünî ilim çalışarak elde edilmeyip Allah tarafından bağış olarak kişiye verilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 306.

³¹¹ Bu bilgiler Hasan Fehmi Kumanlıoğlu ile yapılan görüşme neticesinde elde edilmiştir.

³¹² Bu bilgiler Ümit Bulut ile yapılan görüşme neticesinde elde edilmiştir.

durum bu şekildedir. Mürşid, mürid için yol gösterici konumda olup; her haliyle örnek bir şahsiyet olmalı, kişiye Allah yolunda rehberlik etmelidir.

3.3. Zikir-Sohbet

Zikir, sözlükte anmak, yâd etmek ve hatırlamak anlamlarına gelmektedir. Tasavvufta ise Allah'ı anmak, unutmamak, gaflet halinde olmamak, Allah kelimesini söylemek veya tekrarlamak, sûfilerin bir araya toplanıp şeyh gözetiminde belli ifadeleri belli bir düzen içinde söyleme anlamlarını taşımaktadır.³¹³ Zikrin iki çeşidi vardır ki bunlar dil ve kalpledir. Bir şeyi anmak, onun sözünü etmek, hakkında konuşup övmek dil ile zikir, bir şeyi zihinde tutup düşünmek ve hatırına getirmek ise kalp ile zikirdir. Hatırlamak da iki türlüdür. İlki unutulmuş bir şeyi hatırlama, diğeri ise hatırlanan şeyi korumayı ifade etmektedir.³¹⁴

Kur'an-ı Kerim'in pek çok ayetinde zikir kavramı yer almaktadır. Zikir, Allah'ı dil ile zikretmek, O'nu övmek, tefekkür etmek, emirlerini yerine getirmek, kutsal kitap, vahiy, ilim, beyan, namaz, oruç, ikaz vb. anlamlarda kullanılmıştır.³¹⁵ Zikir kavramının ayetlerdeki kullanımının hadislerde de olduğu görülmektedir. Unutmamak, hatırlamak, namaz ve nasihat etmek anlamlarında bu kavram kullanılmıştır.³¹⁶ Hadislerde Allah'ı zikretmek amacıyla hamd etmeye, dua etmeye ve tesbihe yer verilmiştir. Hadislerde zikrin dil, beden ve kalp ile yapılması söz konusudur. Kur'an okumak, tesbih,³¹⁷ tehlil,³¹⁸ tekbir ve tahmid cümleleri dil ile zikir; tefekkür ederek ayakta, otururken ve yatarken Allah'ı zikretmek kalp ile zikir; her bir azanın yaratılışına uygun olarak kullanılması ise beden ile zikri kapsamaktadır.³¹⁹

³¹³ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 588.

³¹⁴ Isfahâni, *el-Müfredât*, s. 328.

³¹⁵ Adem Varıcı, *Kur'an'da Zikir Kavramı* (Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2000, s. 32-33.

³¹⁶ Buhari, Ezan, 4; Müslim, Tövbe, 26; Vezire Yaman, *İtikadî Açından Zikir Kavramı* (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2010, s. 39.

³¹⁷ Allah'ın uluhiyetiyle bağdaşmayan her bir noksanlık ve eksiklikten tenzih edilmesini ifade etmektedir. Bkz. Metin Yurdağ, "Tesbih", DİA, İstanbul 2011, c. 40, s. 528.

³¹⁸ Kelime-i tevhidi okuyarak zikretmek manasına gelen bir terimdir.

<https://islamansiklopedisi.org.tr/tehlil> (erişim tarihi: 10.05.2022)

³¹⁹ Akıbet Aksu, *Asr-ı Saadette Zikir Anlayışı* (Yüksek Lisans Tezi), Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul 2019, s. 62-64.

Zikrin hem ayetlerde hem de hadislerde yer aldığı görülmektedir. Zikir, kulu gafletten korumakta, dünyaya karşı duyulan zayıflığı azaltmaktadır. Kişi Rabbini zikrettiğinde huzur bulmakta, gaflet uykusundan uyanmaktadır. Sûfilerin ana kaynakları Kur'an ve hadislerdir. Onlar, Allah'ın emir ve yasaklarına uymak için çaba sarf etmişlerdir. Tasavvufta zikrin gayesi Allah'ın sıfatlarında ve zatında fâni olmaktır. Kur'an'da kalplerin Allah'ı anmakla huzur bulacağına dikkat çekilmekte; münafıkların zikirlerinin az olduğu bildirilmektedir.³²⁰

Zünnûn-i Mısrî (v. 245/859) gerçek zikri, zikreden kimsenin zikrin içinde kaybolması olarak ifade etmiştir.³²¹ Büyük sûfilerden biri, zikrin gafleti ortadan kaldırmak olduğunu, bir kimsenin gafleti kalktığında sükût etse dahi zikir halinde olacağını dile getirmiştir.³²²

İlk dönem sûfilerinde zikrin belirli kalıplara girmediği görülmüştür. Onlar zikrin gayesinin Allah'ı bulmak olduğunu düşünmüşlerdir. Zikirden ilahi tadın alınacağı, zikrin kalbe yerleştiğinde şeytanın kalbe girmekte zorlanacağı, gizli yapılan zikrin Allah ile kul arasında kalacağı ve zikrin karşılıklı olması üzerinde durmuşlardır.³²³ Zâhidler, zikri belirli bir zaman dilimine hapsedmeksizin beş vakit namazdan ayrı olarak dua etmek, nafil namaz kılmak, tesbih çekmek şeklinde gerçekleştirmişlerdir.³²⁴

Melâmetîler zikri dört kategoride ele almışlardır. Bunlar dil, kalp, sır ve ruh ile zikirdir. Onlar, zikrin en üst derecesinin ruh zikri olduğunu düşünmüşlerdir.³²⁵ Onlar, her an Allah'ı zikretmekle/övmekle meşgul olmuşlar, amellerini küçük görmüşler, zikir ve ilim meclislerinde ağlamayı terk etmişlerdir.³²⁶

Tasavvufta zühd ve takvanın gelişerek cemaat ve tarikatları meydana getirmesiyle zikir bazı ilkelere tabi tutulmuştur. Her tasavvufi teşekkülün kendine has zikri oluşmuş, bunların oluşumu da her bir grubun önderi tarafından belirlenmiştir.³²⁷

³²⁰ el-Ahzâb 33/45; el-A'râf 7/205; Âl-i İmrân 3/41, 191; el-Cum'a 62/9, 10.

³²¹ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 438.

³²² Muhammed b. İbrahim el-Kelâbâzî, *Doğuş Devrinde Tasavvuf: Ta'arruf*, haz. Süleyman Uludağ, İstanbul 2019, s. 170.

³²³ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 437-439.

³²⁴ Süleyman Ateş, "Zikir", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1966, c. XIV, s. 237.

³²⁵ Bolat, *Melâmetîlik*, s. 237.

³²⁶ Sülemî, *er-Risâletü'l-Melâmetiyye*, s. 105-107.

³²⁷ Ateş, "Zikir", s. 237.

İkinci devre melâmîlerinde manevî eğitim metodu sohbet temellidir. Sohbetlerdeki irşâd yetkisi ise Hz. Peygamber'in (sav) varisi ve zamanın kutbu kabul edilen mürşide aittir.³²⁸ Onlar için belirli bir erkân, zikir ve evrâd yoktur. Mürşid, kişinin isti'dâtına göre müridin durumuna karar vermektedir. Melâmîlerin seyr ü sülûkları mürşide sevgi duymak ve ihvan ile sohbet etmektir. Zikr-i dâimîyi benimsemekte ve zikirlerini bazen hafî bazen de cehrî olarak yapmaktadırlar. Bayrâmî melâmîlerinde sohbe önem verilmekte, gönül bekleme düsturu benimsenmektedir.³²⁹ Meclislerine yabancı kimseleri almamakta, hatta kendilerini halktan gizlemektedirler.

Müridler sohbetlere gittiğinde, meclise girmeden önce nefsanî duygu ve düşüncelerini uzaklaştırmaya çalışarak samimiyet ile mürşidlerinden yardım isterler. Sonrasında ise zikre başlarlar ve zikretmeleri bitince de dualar okurlar; bu zaman diliminde dünya kelamı konuşulmadan sohbe başlarlar. Bu sohbetlerde peygamberlerin, velilerin hayat hikayeleri hakkında okumalar gerçekleştirilir. Sohbet bitiminde ise Cuma suresi 10. ayet³³⁰ okunur ve meclistekiler dağılır.³³¹ Bayrâmî Melâmîleri'nin tasavvuf yolunu cezbe, muhabbet ve sırr-ı ilâhî olmak üzere üç temel esastan oluşmaktadır. Zikir merasimleri olmamasından dolayı da musikiye pek önem vermemişlerdir.³³²

Üçüncü devre melâmîlerinin piri olan Muhammed Nûru'l-Arabî, zikrin olgunlaştırıcı mahiyeti üzerinde durmuş, kulun tevhid mertebelerini aşmasında zikrin önemli bir mahiyetinin olduğunu düşünmüştür. O, bir kimsenin manevî terbiye altına girmeden önce ehl-i sünnetin itikad ve ibadet esaslarını bilmesi gerektiğini, sonrasında ise kâmil bir mürşidden cehrî zikir alması gerektiğini ifade etmiştir. Ancak bunu da yeterli olduğunu düşünmemiş, müridin zikri dâimîye ulaşmasını gerekli görmüştür. Ona göre zikir, kulu daimî huzur haline ulaştırmakta ve kalbi zikir ile de hakiki zikre ulaşılmaktadır.³³³

³²⁸ Abdürrezzak Tek, *Melâmet Risaleleri*, Bursa 2007, s. 47.

³²⁹ La'lizâde, *Sergüzeşt*, s. 66-67, 69.

³³⁰ وَأَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِ اللَّهِ - Allah'ın lütfundan isteyin.

³³¹ Abdürrezzak Tek, "Bayrâmî-Melâmîliği'nin Temel Özellikleri", *Hacı Bayrâm-ı Velî Uluslararası Sempozyum 14-16 Aralık 2012 Ankara*, s. 6-7.

³³² Özköse, "Bayramî Melâmîlerinin Tasavvuf Çizgisi", s. 92.

³³³ Bolat, *Muhammed Nûru'l-Arabî*, s. 94-95.

Çalışmamızın konusu olan İzmir Melâmîlerinin bu konudaki yaklaşımları ise şu şekildedir: Onlara göre melâmîlik, İslamiyet'in özünü oluşturmaktadır. Bu sebepten ötürü de melâmî şeriatın kurallarına sıkı sıkıya bağlı olmalıdır. Emredildiği gibi farzları yerine getirmeli, aşırılığa kaçmaktan sakınmalıdır. Melâmîlikte zikirsiz kemale erişilememektedir, bu sebeple zikir, onlar için oldukça önem arz etmektedir. Melâmîler zatiyyun³³⁴ olduklarından esma ve tesbihle değil, esmanın müsemması olan ve bütün isimlere câmi olan Allah ismiyle zikirler yapmaktadırlar. Zikirleri üçlü formatta gerçekleşmektedir ki bu her nefeste üç defa “Allah” denilerek yapılır. Bunların ilk ikisinde nefes dışarı verilirken Allah denilir, üçüncüsünde ise “Al” nefes verilirken “lah” nefes geri alınırken söylenmektedir. Üç defa Allah isminin zikredilmesinde de bir hikmet bulunmaktadır. İlk Allah denildiğinde sâlik kendisinde gördüğü ben yaparım/ben bilirim anlayışından geçmekte, ikincisinde kendinde gördüğü sıfatların sahibinin Allah olduğunu zevk etmekte, üçüncüsünde ise kendisinde gördüğü vücûd vehminden soyunarak adeta fenâfillâh zevkine erişmektedir. Onlar ortamın şartlarına göre zikirlerini hem cehrî hem de hafî olarak yapmaktadırlar. Zikir, onlar için oldukça önemlidir. Hasan Fehmi Tezdoğan bir ilahisinde “Zikredenler mest olur- Allah ile dost olur- Her murada rast olur- De Lâ ilâhe illallah” derken;³³⁵ Hüseyin Sabri Efendi “Gel dervişim zikredelim”³³⁶ diyerek zikre davet etmektedir.

Hüseyin Sabri Efendi, zikrin iç abdest olduğunu ifade ederek ihvanına “için dışın abdestli, pak olacaksın” demektedir. Zikir melâmî erbabı için bir mertebe değildir. Ancak tüm mertebeler ve makamlar zikir ile işler hale gelmektedir. Zikir, insanın tefekkürünü arttırmakta ve Allah ile muhabbetini sağlamaktadır.³³⁷ Hüseyin Sabri Efendi zikirle ilgili bir ilahisinde şöyle demektedir:

Âşık olam der isen
Mâşûku bulam dersen
Zikret Hakk'ı her yerde
Kalmaz arada perde

³³⁴ Zatiyyun: Bir kimsenin kendi varlığını Hakk'ın varlığında yok ettikten sonra Hakk'ın varlığı ile var olmasını ifade etmektedir. Kişi tevhid-i zat makamında bu düşünceye ulaşmaktadır. <https://doczz.biz.tr/doc/86292/tevhid-nedir> (erişim tarihi: 20.05.2022)

³³⁵ Kumanlıoğlu, *Hasan Fehmi Tezdoğan Divanı*, s. 55.

³³⁶ Soyyiğit, *Hüseyin Sabri Soyyiğit Divanı*, s. 521.

³³⁷ Hasan Hilmi Soyyiğit ile yapılan görüşme neticesinde bu bilgiler elde edilmiştir.

Zikir nefsin öldürür
Can perdesin kaldırır
Zikret Hakk'ı her yerde
Kalmaz arada perde

Zâkir mezkûrdan mutlak
Tecellî eyleyen Hak
Zikret Hakk'ı her yerde
Kalmaz arada perde

Vuslat bulursun billâh
Budur makbûl indallah
Zikret Hakk'ı her yerde
Kalmaz arada perde

Zevkle beyhûş olursun
Zat-ı Hakk'ı bulursun
Zikret Hakk'ı her yerde
Kalmaz arada perde

Ölmeden evvel ölürsün
Gizli sırlar açarsın
Zikret Hakk'ı her yerde
Kalmaz arada perde

"Fezkürûni" dedi Hak
Kelâmullâhtır mutlak

Zikret Hakk'ı her yerde

Kalmaz arada perde.³³⁸

Melâmîlikte kulun Allah'ı zikretmesi olduğu gibi Allah'ın da kulu zikretmesi söz konusudur. Bu konudaki delilleri ise Bakara suresinin 152. Ayetindeki ³³⁹“فَاذْكُرُونِي” ifadesidir.

Melâmîler bir araya toplandıkları zaman sohbeti/zikri yönetecek olan kişi yani müşid zikri başlatırken önce tövbe etmektedir. Gelen misafirler de müşidin söylediklerini tekrar etmektedirler. Sonrasında ise müşid ³⁴⁰“توبوا الى الله توبة نصوحا” ayetini okur, “fa'lem ennehû” der ve “Lâ ilâhe illallah” zikri yapılır. Devamında Allah zikrine geçilir, müşid “hu” deyinceye kadar da bu zikre devam edilir ve zikir sona erdikten sonra ise Kur'an'dan bir aşr-ı şerif okunarak bu tören bitirilir. Sohbetlerde tevhid algısının yerleştirilmesi ön plandadır. Şirk kelimesi ikilik, ortaklık anlamlarını içermektedir. Bu sohbetlerde de insanın nasıl şirkte olduğu ve nasıl birliğe ereceği anlatılmaktadır. Sohbetlere herkes katılabilmektedir ancak yanlış algı oluşması ihtimaline karşı melâmet eğitimi veya tasavvufi terbiye almayanların sohbetlere katılması önerilmemekte, bu tarikin yolcularının sohbetlere katılması beklenilmektedir.³⁴¹

Melâmîlikte yapılan faaliyetlere bakıldığında ise sohbetin ön plana çıktığı görülmektedir. Peygamber efendimizin en büyük mucizesi Kur'an-ı Kerim'dir. Rahman suresinde bu husus ilk ayetlerde açıkça belirtilmiş; Kur'an'ın “beyan” yani açıklama, sohbet olduğu anlaşılmıştır. Buradan alınan ilham ile melâmîlerde de hayat kılavuzu olarak Kur'an-ı Kerim, hadisler ve arif-i billah, muhakkik/ehl-i tahkik büyüklerin sözlerinden oluşan sohbetleri bulunmaktadır. Dolayısıyla takip edilen yol, sohbet yoludur.³⁴²

Üçüncü devre melâmet piri Muhammed Nûru'l-Arabî hazretlerinin halifesi Salih Rif'at Efendi'nin yazdığı *Risale-i Salihyye*'de bu gerçek belirtilmektedir. Yani melâmet mesleğine girecek olan talip kişinin önce İslam'ın ilmihal bilgilerini

³³⁸ Soyyiğit, *Hüseyin Sabri Soyyiğit Divanı*, s. 3-4.

³³⁹ “Beni zikredin ki bende sizi zikredeyim.”

³⁴⁰ Tahrîm Sûresi, 8/66.

³⁴¹ Bu bilgiler Kemal Aydın ile yapılan görüşme neticesinde elde edilmiştir.

³⁴² Bu bilgiler Hasan Fehmi Kumanhoğlu ile yapılan görüşme neticesinde elde edilmiştir.

öğrenmesi ve uygulaması gerekmektedir. Sonrasında ise müşid tarafından uygun görülürse kendisine sayıya dayanmayan zikrullah (her nefeste üç defa Allah-Allah-Allah zikri) verilir ve tefekküre davet edilir. Arkasından da yine müşidin kabulü ile fenâfillâh ve bekâbillâh mertebe ve makamları telkin edilir. Bütün bunların anlaşılabilmesi için yapılan tek hizmet ise sohbettir; yani derslerin beyanı, açıklamasıdır. Daha öncesinde kahvehanelerde ve evlerde yapılan sohbetler şimdi dernek çatısı altında yapılmaktadır. Ancak şu an salgından dolayı dernekte toplantılar yapılamamakta; bunun yerine ikişer üçer kişilik küçük gruplarla ilm-i hakikat sohbetleri yapılmaktadır. Sohbetlerde ise bolca zikir ve zikrin ritmine uyan ilahilerle sohbet süslenmekte, gerektiğinde okunan ilahilerden derûnî hikmetler ve mesajlar çıkarılmaktadır. Melâmet anlayışlarında riyazet, evrad, kuyudat (zahir şekil ve merasim) yoktur. Farzları yerine getirmekle birlikte nafîle ibadette aşırılığa kaçılmaması önerilmekte, rüyayı seyr ü sülûkun merkezine koyma anlayışı bulunmamaktadır. Sâliklerden istenen zikri dâimî ve fikri dâimî üzere olmalarıdır. Zikrullahın ise dâimî olmasından dolayı abdestsiz dolaşılması sâliklerden istenmektedir.³⁴³

İzmir'deki ikinci grup melâmîlerinin zikir ve sohbet düşüncesiyle ilgili şöyle bilgiler elde edilmiştir: Sohbetlerinde evliyaların kendi çağlarındaki ilmini, irfanını, dine, kitaba, Allah'a ve resulüne bağlılıklarını, güzel ahlaklarını, yetiştirilme metotlarını, görülmüş olunan dersleri ve makamlarını işlemektedirler. Çarşamba ve cumartesi günleri Karşıyaka'daki derneklerinde sohbet etmektedirler. Derneklerine üye olmak isteyen kimseye Nahl Suresi 43. ayeti³⁴⁴ okutturulmaktadır. Bu grupta toplu bir zikir yapma söz konusu değildir, herkes kendi zikrini kendine göre yapmaktadır.³⁴⁵ İkinci gruba göre insan-ı kâmil abdestsiz gezmemeyi, Allah zikri yapmayı ve namazları kılmayı emretmektedir. İnsan-ı kâmilin ağzından çıkan sözler sohbet değildir aksine sohbet, insan-ı kâmilin varlığıdır. Salı ve perşembe günleri müridlerle dernekte sohbetler yapılmakta ve bu sohbetlerin ana konusunu tevhid oluşturmaktadır. Sohbetler duruma ve zamana göre gelişmekte, önceden bir hazırlıkla değil irticalen

³⁴³ Bu bilgiler Hasan Fehmi Kumanlıoğlu ile yapılan görüşme neticesinde elde edilmiştir.

³⁴⁴ وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ إِلَّا رَجَالًا نُوحِي إِلَيْهِمْ فَاسْتَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ إِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ (Senden önce de ancak kendilerine vahiy indirdiğimiz kişileri peygamber olarak gönderdik. Eğer bilmiyorsanız bilgi sahibi olanlara sorun.)

³⁴⁵ Bu bilgiler Şaban Görhan ile yapılan görüşme neticesinde elde edilmiştir.

yapılmaktadır. Müridlerin sohbetleri ihmal etmemesi beklenmekte ve kişinin isti'datı oranında müride ef'âl, sıfat, zat, cem, cem'ul-cem ve hazretü'l-cem makamları verilmektedir.³⁴⁶

Zikir hakkında verilen bu bilgiler neticesinde ilk dönem melâmîlerinin zikir yapmayı önemli gördükleri, kalbe Allah yerleştiği takdirde şeytanın orada hükümdar olmayacağını düşündükleri görülmektedir. Ayrıca ilk dönem melâmîleri dua etmenin, nafilâ namaz kılmanın ve tesbih çekmenin de zikir sayılacağını düşünmektedirler. Zâhire önem verenlere/şekilciliğe karşı çıkan melâmîler, tekke kurmaktan kaçınmakta her yerde zikir/sohbet yapılabileceği üzerinde durmaktadırlar. İkinci devre melâmîleri ise her ne kadar zâhire önem vermeme, sohbet yapma, cehrî ve hafî zikri benimseme gibi esaslarda ilk dönem melâmîlerine benzeselerde, tekke-dergah yapılanması göz önünde bulundurularak zaman içinde tarikatlaşma yapısına büründükleri söylenebilir. Üçüncü döneme bakıldığında da bu durumun devam ettiği görülmektedir. Her yerde sohbet ve zikir yapılabileceği düşüncesi devam etmekle birlikte ihtiyaç dahilinde dergâh kurmaktalarsa da Cumhuriyet döneminden sonra faaliyetlerini dergâh/tekke çatısı altında değil dernek çatısı altında devam ettirmektedirler.

3.4. Nefis

Nefis, Arapça bir kelime olup çoğul hâli nüfûs veya enfüstür. Sözlükte bir şeyin hakikati, zatı, özü; beden, ruh, kan, katında, kibir, gayb ve şiddet anlamlarında kullanılmıştır.³⁴⁷ Tasavvufta kulun kötü huyları/vasıfları, kötülüğü emreden nefis olarak anlaşılmakta, kötülüğün nedeni olarak da şeytanın iş birlikçisi sayılmaktadır.³⁴⁸

³⁴⁶ Bu bilgiler Ümit Bulut ile yapılan görüşme neticesinde elde edilmiştir.

³⁴⁷ İbn Manzûr, *Lisanu'l-Arab*, 4500-4504.

³⁴⁸ Süleyman Uludağ, "Nefis", *DİA*, İstanbul 2006, c. 32, s. 527; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 405.

Kur'an-ı Kerim'in pek çok ayetinde nefis kelimesi yer almaktadır. Ayetlerde bedenle beraber ruh,³⁴⁹ kalp,³⁵⁰ beden,³⁵¹ Âdem (a.s),³⁵² can,³⁵³ insan,³⁵⁴ ruh³⁵⁵ vb. anlamlarda kullanılmıştır. Hadislerde de nefsin kirlenmesinin doğru olmadığı, sıkılmasının uygun olduğu,³⁵⁶ nefsin şerrinden Allah'a sığınmanın³⁵⁷ yer aldığı görülmektedir.

Hz. Ali nefisle ilgili şöyle söylemiştir: “Sizin hakkınızda iki şeyden korkarım: Birisi nefsinizin yersiz isteklerine uymanızdır ki bu size hak yolunu kapatır. İkincisi ise gücünüzün üstündeki emeller peşine düşmenizdir ki bu da size hesap gününü unutturur.”³⁵⁸

İlk zâhid ve âbidler, zühdü yaşama hususunda en büyük engelin nefis olduğunu düşünmüşlerdir. Çünkü nefis, hayırlı ve güzel olan şeylerden kaçmakta, günaha ve kötülüğe meyillenmektedir. Bu nedenle zâhidler nefisle mücadele etmişler ve onu alt etmeye çalışmışlardır.³⁵⁹ İlk dönem melâmîleri de nefsi düşman olarak görmüşler ve nefsin heva ve hevesine uyulmaması gerektiğini sıklıkla vurgulamışlardır. Sülemî'nin risalesinde melâmîlerin nefse karşı tutumları şu maddelerle dile getirilmiştir: zâhirin ibadetlerle süslenmesini şirk, bâtının haller ile süslenmesini dinden çıkma olarak görmek,³⁶⁰ nefis çalışmadan bir şey elde etmek istediğinde o şeyi çalışarak elde etmeye yönelmek,³⁶¹ gaflet halinden uzak olmak; tüm hallerde nefsi itham etmek,³⁶² yapılan ibadetlerden lezzet almamaya çalışmak, kendilerinin amellerini küçük görmek,³⁶³ nefislerinde bir varlık görmemek,³⁶⁴ nefsinin güzel olarak görmüş olduğu her şeyi batıl

³⁴⁹ Bakara Sûresi, 2/286.

³⁵⁰ Bakara Sûresi, 2/77, 109.

³⁵¹ Âl-i İmrân, 3/185.

³⁵² Nisâ Sûresi, 4/1; En'âm Sûresi, 6/98.

³⁵³ Nisâ Sûresi, 4/66.

³⁵⁴ Mâide Sûresi, 5/45.

³⁵⁵ En'âm Sûresi, 6/93.

³⁵⁶ Buhârî, Edeb, 78.

³⁵⁷ İbn Mâce, Nikah, 19.

³⁵⁸ Mehmet Müftüoğlu, “Nefisle Mücadele”, *Diyanet İlmî Dergi (Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi)*, 1965, c. IV, sayı: 10-11, s. 178.

³⁵⁹ Uludağ, “Nefis”, s. 527.

³⁶⁰ Sülemî, *er-Risâletü'l-Melâmetiyye*, s. 98.

³⁶¹ Sülemî, *er-Risâletü'l-Melâmetiyye*, s. 99.

³⁶² Sülemî, *er-Risâletü'l-Melâmetiyye*, s. 100.

³⁶³ Sülemî, *er-Risâletü'l-Melâmetiyye*, s. 105.

³⁶⁴ Sülemî, *er-Risâletü'l-Melâmetiyye*, s. 107.

saymak, nefislerini kusurlu görmek ve halkı mazur görmek, zâhir olan halleri gizlemek,³⁶⁵ nefse karşı düşmanlık beslemek, yapılan amel ile övünmemek,³⁶⁶ insanların ayıplarıyla meşgul olmayı terk ederek kendi kusurlarıyla meşgul olmak, nefsi sürekli itham etmek.³⁶⁷

İlk dönem melâmîlerinden Ebû Hafs el-Haddâd, bir kimse tüm vakitlerinde nefisini suçlamadığı takdirde kişinin kendisini aldatmış olacağını ve bu sebepten ötürü de helak olacağını ifade etmiştir.³⁶⁸ Ebû Osman el-Hîrî’de aynı şekilde kişinin nefesine ait olan şeyleri güzel görmemesi gerektiğini, güzel gördüğü takdirde hataya düşebileceğini, nefsin kusurunu ise yalnızca kendini suçlayan kimsenin görebileceğini dile getirmiştir.³⁶⁹ Hamdûn Kassâr ise, “Bir kimse nefsinin Firavun’un nefsinden daha hayırlı olduğunu zannederse kibir ve gurur göstermiş olur.”³⁷⁰ diyerek kişinin kendini başkasından üstün görmemesi gerektiği üzerinde durmuştur.

Yukarıda zikredilen esaslar ve sözlerden de anlaşılacağı üzere bu yolun önde gelenleri nefse daima kötü bir şekilde bakmış, nefsin kınanması ve küçümsenmesi üzerinde durmuşlardır. Melâmetî anlayışa göre nefis, Allah yolunda en büyük düşman olarak görülmüş, nefsin ıslah edilmesi gerekliliği ve kişinin kendini başkalarının nefsinden üstün görmemesi üzerinde durulmuştur.

Bayrâmi melâmîlerinde de aynı düşüncenin devam ettiği görülmekte, Allah’a ulaşmada nefsin istek ve arzularından kurtulmak gerekmektedir. İkinci devre melâmîlerinden La’lîzâde Abdülbâkî’nin bu konu hakkındaki düşüncelerini zikretmek konunun açıklanması açısından uygun olacaktır. Ona göre sâlik için nefis tezkiyesi ve Allah’a vâsıl olmada sâlikin nefsiyle mücadele etmesi önemlidir. Hakikate ulaşmak isteyen sâlik, seyr ü sülûk ile bu yolu kat edebilir. Seyr ü sülûkun sıhhatli olması için kâmil bir mürşid gerekmektedir ki mürşid, kişiyi maddi ve manevi hastalıklardan koruyacak olan kimsedir. O, müridin nefsanî arzulardan kurtulmasını sağlayacak, böylece kişiye Hakk’a vâsıl olma yolunda yardımcı olacaktır. Mâsivadan arınan sâlik için Allah’tan başka bir şey kalmayacak, her şeyin ondan olduğu zevkine varacaktır.

³⁶⁵ Sülemî, *er-Risâletü'l-Melâmetiyye*, s. 110.

³⁶⁶ Sülemî, *er-Risâletü'l-Melâmetiyye*, s. 111.

³⁶⁷ Sülemî, *er-Risâletü'l-Melâmetiyye*, s. 113.

³⁶⁸ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 330.

³⁶⁹ Attâr, *Evliya Tezkireleri*, s. 439.

³⁷⁰ el-Münâvî, *el-Kevâkib*, s. 592.

Mürîd, bu yolda nefsin isteklerini terk etmeli, şehvetten uzaklaşmalı, dünyayı bırakmalı, hevasından kaynaklanan fiiller için pişman olmalı ve tövbe etmelidir. Kul faydasız ilimden ve makam sevgisinden sakınmalı, yaptığı amellerden alınan zevkin, Hak yolunda perde olmamasına dikkat etmelidir.³⁷¹

Üçüncü devre melâmî şeyhi Muhammed Nûru'l-Arabî de nefisle mücadele etme gerekliliği üzerinde durarak kulun manevî seyrinde ilerleyememesindeki en büyük engelin nefis olduğunu düşünmektedir. Ona göre kişi nefisine uymamalı, ibadetleri cennet arzusu ve cehennem korkusu olmadan Hakk'ın rızası için yapmalıdır.³⁷²

Muhammed Nûru'l-Arabî, gönlün büyük bir şehir olduğunu ve orada iki tane padişahın olduğunu ifade etmektedir. Bu padişahlardan biri akıl diğeri ise şeytandır. Şeytanın cehl, kibir, ucb, hased, gıybet, yalan, inkâr ve gaflet gibi özellikleri bulunmaktadır. Bunlardan ancak zıdları olan tevazu, şefkat, tevekkül, sıdk, mürüvvet, kerem gibi güzel hasletlerle kurtulunabilmektedir.³⁷³

İzmir ve çevresindeki melâmîler de nefis ile mücadele etmeye önem vermekte, nefsin bir anlık ihmaliinde dahi kişiyi büyük zarara uğratacağını düşünmektedirler. Kişi de nefisinden kaynaklanan haset, kin, inat, öfke, gurur ve kibrin atılması gerekmektedir. Bunların yerine aşk, sevgi ve muhabbet konulmalıdır. Kişi bu nefsanî arzularından kurtulduğu takdirde onun kalbi tertemiz olacak, Hakk'ın rızası için çalışma gösterecek ve şeytan onda hakimiyet kuramayacaktır.³⁷⁴

Hasan Hilmi Soyyiğit'e göre melâmî, nefisini kınayan kimsedir, halk tarafından kınanması istenilen kimse değildir. Nefsin sıfatlarına yalnızca halk kınasın diye kötü vasıfların yüklenmesi oldukça yanlış bir tavidir. Hz. Peygamber ve ashabı böyle bir düşünce sistemi geliştirmemiştir. Nefsin kınanmasından maksat, nefse herhangi bir varlık vermemeye çalışmaktır. Eğer ona bir varlık verilirse orada ikilik ortaya çıkacak ve Hak perdelenecektir. Nefis kendini bildiği takdirde ise Rabbini bilecektir. Melâmî, nefisini ef'âl, sıfat ve zat mertebeleriyle ikilik halinden çıkaracak; fiillerin, sıfatların ve zatın Hakk'a ait olduğunu anlayacaktır. Melâmî varlıklardan süzölmüş, benliklerden

³⁷¹ Haluk Enönlü, *La'lizâde Abdülbâki Efendi'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri* (Doktora Tezi), Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir 2019, s. 108-116.

³⁷² Uzuner, *Muhammed Nûru'l-Arabî'nin Eserleri*, s. 189.

³⁷³ Muhammed Nûru'l-Arabî, *Noktatü'l-Beyan (Noktanın Sırrı)*, haz. H. Rahmi Yananlı, İstanbul 2014, s. 145-146.

³⁷⁴ Hüseyin Sabri Soyyiğit, *Akl-ı Selime Hitap*, İzmir 2008, s. 136-137.

elenmiş ve Hakk'ın varlığı ile var olmuş kimsedir.³⁷⁵ Melâmîler, tevhid ehlinin gözünün, kalbinin, ruhunun uyanık olması gerekliliği üzerinde durmuş ve kötülüğe iyilikle cevap vermek, kahra lütuf gözüyle bakmak, narı nura çevirmek emelleri olmuştur. Kalpten mâsivayı silebilmek, kötülüklerden uzaklaşmak, Hz. Muhammed'i söz sahibi yapmak, onun ahlakı ile ahlaklanmak onlar için oldukça önem arz etmiştir.³⁷⁶

İlk dönem melâmîleri nefsin isteklerine uymamak, gaflet halinden uzak olmak, tüm hallerde nefsi itham etmek üzerinde önemle durmuşlardır. İkinci devre melâmîlerinde de şehvetten uzaklaşmak, dünyayla meşgul olmayı terk etmek, nefsi sürekli olarak itham etmek ön plana çıkmaktadır. İlk iki devrede görülen bu düşüncelerin üçüncü devre melâmîlerinde de devam ettiği görülmektedir. Onlarda nefsin isteklerinden kurtulmak, nefiste Hakk'ın varlığını ortaya koymak, senlikten ve benlikten geçerek "biz" in farkına varmak önem arz etmektedir. Onlar için nefis terbiyesinden maksat, nefsin ilk olarak yaratıldığı zamanki gibi temiz ve saf duruma getirilmesidir. Nefsin bu hale getirilmesinde ise nefis mertebeleri önem kazanmakta; ef'âl mertebesiyle fiillerin, sıfat mertebesiyle sıfatların ve zat mertebesiyle de hakiki zatın Hak olduğu düşüncesine ulaşılmakta, nefse bir vücûd verilmekten uzaklaşmaktadır. Ayrıca günümüz melâmîleri kendilerini kınanacak bir hale düşürmekten kaçınmakta, giyim-kuşamda dikkat çekebilecek hususlardan uzak durmakta, Hz. Peygamber'in ve ashabının kınanma gibi bir amaçlarının/davranışlarının olmadığı, bu sebeple de başkaları tarafından kınanmaya sebebiyet verecek şeylerden kaçındıkları görülmektedir.

3.5. Tevhid-Vahdet-i Vücûd

Arapça vahd kökünden türeyen tevhid kelimesi bir şeyin bir ve tek olduğunu kabul etmek anlamına gelmektedir.³⁷⁷ İslam inancının esasını tevhid oluşturmakta; diğer tüm inanç, ibadet ve ahlak ilkeleri ise Allah'ın varlığını yani tevhidi ortaya koymaktadır. İslam'ın esasını oluşturan tevhid üzerinde mutasavvıflar da önemle

³⁷⁵ Hasan Hilmi Soyyiğit ile yapılan görüşme neticesinde elde edilmiştir. Ayrıca bkz. <https://www.youtube.com/watch?v=kopBhRfIVBk> (erişim tarihi: 01.05.2022).

³⁷⁶ Soyyiğit, *Akl-ı Selime Hitap*, s. 29-32.

³⁷⁷ Mevlüt Özler, "Tevhid", *DİA*, İstanbul 2012, c. 41, s. 18.

durmuşlardır. Kur'an ve sünnetin emirlerini yaşamak/yerine getirmek için çaba sarf eden sûfiler, kalbi Allah dışındaki her şeyden uzak tutmaya çalışmışlar, Hakk'ın varlığı ile hem dem olmuşlardır.³⁷⁸

Zünnûn-ı Mısırî, tevhid hakkında şöyle düşünmektedir. “Allah'ın kudreti, eşyada onunla karışmaksızın bulunmaktadır. O'nun varlıkları yaratması, bir alet ve sanatla değildir. Her şeyin var olma sebebi Allah'tır. Allah insanların tahayyül ettiklerinden münezzehtir.” Cüneyd-i Bağdâdî (v. 297/909) ise tevhidi Allah'ın tüm kemal sıfatlarıyla tek ve her yönüyle yaratıklardan ayrı olduğuna iman ederek Allah'ın tek olduğu, hiçbir çocuk edinmediği, kimse tarafından doğurulmadığı, O'nun bir ortağının, eşinin ve benzerinin olmadığını bilmek, olarak açıklamıştır.³⁷⁹

Tevhidin üç mertebesi bulunmaktadır: İlki avamın tevhidi, ikincisi zâhir ilmin hakikatine ermiş kimselerin tevhidi, üçüncüsü ise havassın tevhididir. Avamın tevhidi dil ile Allah'ın bir olduğunu ifade etmektedir ki bu ceza korkusu ve cennet ümidiyle olmaktadır. İkinci mertebeye tenzihe dayalı olan “Kadimi hadisten ayırmak” şeklindeki bir tevhid anlayışıdır. Üçüncü ve tevhidin en yüksek mertebesi olan havassın tevhidinde ise kul, Allah dışındaki tüm varlıkların hayal olduğunun, Allah ile kul arasında üçüncü bir kimsenin yer almadığının farkına varmıştır. Burada kul Hak'ta yok olmuş, vahdaniyete ermiştir. Ben ve O ikiliği son bulmuştur.³⁸⁰ Burada anlatılmak istenen tevhidin en yüksek mertebesinde maksat fenâfillâh olmak yani kulun kendinden tamamen geçmesidir. Fenâfillâh makamıyla kul, zâhiren var olsa da bâtinen Hak ile birliktedir. Fenâfillâhın bir üst makamı ise vahdet-i vücûddur.

Arapçada vahdetü'l-vücûd, Osmanlıca da ise vahdet-i vücûd şeklinde terkipli olan bu kelime varlığın birliği anlamına gelmektedir.³⁸¹ “Varlık birdir, o da Hakk'ın varlığıdır.” ifadesi vahdet-i vücûd kavramının en önemli mesnedidir. Bu anlayış vücudun Hakk'ın vücudu olduğunu, kendisinde ihtilaf bulunmayan tek varlığın Hak olduğunu ifade etmektedir.³⁸² Vahdet-i vücûd, “la mevcude illa hu” anlayışı

³⁷⁸ Kuşeyrî, *Risâletü'l-Kuşeyriyye*, s. 560.

³⁷⁹ Kuşeyrî, *Risâletü'l-Kuşeyriyye*, s. 558.

³⁸⁰ Süleyman Ateş, *Cüneyd-i Bağdâdî, Hayatı, Eserleri ve Mektupları*, İstanbul 1969, s. 85; Hamide Ulupınar, “İlk Dönem Sûfilerinde Tevhid Anlayışı”, *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 2008, c. IX, sayı: 22, s. 238-246; Mehmet Demirci, “Tevhiden Vahdet-i Vücuda”, *Kubbealtı Akademi Mecmuası*, 1982, c. XI, sayı: 1, s. 27.

³⁸¹ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 512.

³⁸² Ekrem Demirli, “Vahdet-i Vücûd”, *DİA*, İstanbul 2012, c. 42, s. 432.

çerçevesinde Allah'tan başka bir varlık kabul etmeyen, diğer tüm varlıkları onun tezahürü ve tecellisi olarak gören, dini ve keşfi tecrübeye dayanan bir anlayıştır.³⁸³ Bu anlayışa göre var olan sadece Allah'tır; alem mevhum ve Hakk'ın gölgesi konumundadır. Alemin gerçek bir varlığı bulunmamaktadır.³⁸⁴ Gerçek varlığın Allah olması ve varlığının hakiki değil de mecazi olmasını ifade eden bu tabirler vahdet-i vücûdun felsefi bir yaklaşımı olarak değerlendirilebilmektedir.³⁸⁵ Nazarî açıdan bakıldığında ise vahdet-i vücûd, irfani eğitimle erişilen özel bir hali ifade etmektedir. Vahdet-i vücûdda birlik, bilgi ve zevk ile elde edilmekte; yaşanarak bilinmektedir. Vahdet-i vücûdu zevk eden kimse, gerçek varlığın Hakk'ın varlığından ibaret olduğunu, Hakk'ın tecellilerinden başka tecellilerin olmadığını bilmektedir.³⁸⁶

İslam'ın esasını oluşturduğu gibi tasavvufun ana konusunu da tevhid oluşturmaktadır. İslam tasavvufunun ilk dönemlerinde yer almayan vahdet-i vücûd terimi yedinci asırdan sonra dile getirilir olmuştur. Her ne kadar vahdet-i vücûd terimini eserlerinde kullanmamış olsa da vahdet-i vücûdun en önemli temsilcisi İbn Arabî olarak kabul edilmektedir. Ona göre Hak, varlık yönünden mevcutların ayınıdır, her surette zuhur etmiş, her delilde aranan, ibadet edilen, görünen ve görünmeyenden maksat O olmuştur. Hakk'ın varlığının hakikati gerçek nurdur ve halkın varlığının hakikati ise bu nura bağlı birer gölgedir.³⁸⁷

Birinci devre melâmîlerine bakıldığında Hak rızası için çalıştıkları, her şekilde Allah'ı yüceltmeyi istedikleri, keramet ve delilleri gizleyerek bunların kişiyi Hak'tan ayıran şeyler olarak gördükleri ortaya çıkmaktadır.³⁸⁸ Her Müslüman gibi onlar da tevhid üzerinde durmuşlar, Hakk'ın birliği hususunu önemsemişler, O'ndan başkasına ibadet etmenin şirk olacağı bilincinde hayatlarını sürdürmüşlerdir. Yahya b. Muaz bir kimsenin kalbinin Hak ile olması gerektiğine inanmaktayken; Ebû Osman el-Hîrî, mahabbetin sevgiliden başka kalpteki her şeyi sildiğini, Allah dışındaki şeylerle

³⁸³ Hüsamettin Erdem, *Panteizm ve Vahdet-i Vücud Mukayesesi*, Ankara 1991, s. 39.

³⁸⁴ Muhyiddin İbn Arabî, *Fususul-Hikem*, talikat: Ebu'l-Alâ Afifî, el-Mektebetu'z-Zehra, s. 103.

³⁸⁵ Yasemin Köker, *Muhyiddin İbnü'l Arabî'nin Vahdet-i Vücud Düşüncesi*, s. 27.

³⁸⁶ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 512.

³⁸⁷ Suad el-Hakîm, *İbnü'l-Arabî Sözlüğü*, çev. Ekrem Demirli, Eylül 2017, s. 505-510.

³⁸⁸ Sülemî, *er-Risâletü'l-Melâmetiyye*, s. 105-117.

ilgilenmenin Allah'a olan umudu azaltacağını, Allah'tan korkmanın kişiyi Allah'a ulaştıracağını, gerçekte Hakk'a bakan kimsenin halkı unutacağını düşünmektedir.³⁸⁹

İkinci devre melâmîlerine gelindiğinde ise fenâfillâh makamının bir üst derecesi olan vahdet-i vücûd düşüncesini ve bu kavramla ilişkili olan hakikat-ı Muhammediyye ile kutup inancını benimsedikleri görülmektedir. Diğer tarikatlarda vahdet-i vücûd seyr ü sülûkun en son makamı iken; Bayramîler'de en başta aradıkları bir vasıftır. Bu düşüncenin seyr ü sülûkun en başında verilmesi gerektiği kanaatindedirler. Fenâfillah mertebeleri diye adlandırılan tevhîd-i ef'âl, tevhîd-i sıfat ve tevhîd-i zat, yani her fiilin fâilinin, her sıfatın mevsûfunun Allah olduğu ve Allah'tan başka gerçek varlığın olmadığı düşüncesi yer almaktadır.³⁹⁰

Üçüncü devre melâmîlerinin vahdet-i vücûd düşüncesini benimsedikleri hatta üzerinde önemle durdukları görülmektedir. Muhammed Nûru'l-Arabî, Hakk'ın vücudundan başka bir varlık olmadığını, kişilerin Hakk'ın vücuduyla var olduğunu düşünmektedir. Ancak burada bir ittihad veya hulûl söz konusu olmamakta, bunların iki varlık arasında olabileceğine inanmaktadır. Muhammed Nûru'l-Arabî, tevhîd/sülûk makamlarını üçe ayırmaktadır. Bu ayırım ise şu şekildedir: üçü terakki (tevhîd-i ef'âl, tevhîd-i sıfat, tevhîd-i zat), üçü tedelli (cem', hazretü'l-cem', cem'ü'l-cem') ve sonuncusu ise ehadiyyet makamıdır.³⁹¹ Kişi bu makamları müşahede ettiğinde önce varlığından fâni olmakta sonrasında Hakk'ın varlığıyla var olmaktadır. Kul artık tüm varlığa Hakk'ın gözüyle bakmakta ve her şeyin hayalden ibaret olduğu düşüncesine ermekte; tecellilerin Hakk'a ait olduğunu fark etmektedir.

İzmir ve çevresindeki melâmîlere bakıldığında ise tasavvuf eğitiminin fenâfillâh ve bekâbillâh makamlarından oluştuğu görülmektedir. Fenâfillah dersleri ile kişinin var olduğu algısına başlanılmakta, yok olduğu algısı ile bitirilmektedir. Mürid, fenâfillah derslerinden önce bende varım derken, bu eğitim sonrasında ben yokum algısına geçmekte, var olanın yalnızca Allah olduğunu idrak etmektedir. Bekâbillah derslerinde ise sadece Allah'ın varlığı söz konusudur. Diğer bir ifadeyle fenâfillah

³⁸⁹ Attâr, *Evliya Tezkireleri*, s. 437-438, 345.

³⁹⁰ Berk Yaman, "Hacı Bayram-ı Velî ve Hz. Mevlânâ'da Vahdet-i Vücûd", *Uluslararası Hacı Bayram-ı Velî Sempozyumu Bildiriler Kitabı: 25-26 Mayıs 2016*, 2016, c. II, s. 365.

³⁹¹ Muhammed Nûru'l-Arabî, *Şerh-i Divan-ı Niyâzî-i Mısri*, s. 52b-53a; Bolat, *Muhammed Nûru'l-Arabî*, s. 159-161.

derslerinde varlığında ölen mürid, bekâbillah derslerinde Allah'ın varlığı ile yeniden dirilmekte ve bu anlayışla yaşamaya devam etmektedir.³⁹²

Hüseyin Sabri Efendi, tevhidin ikiyi bir yapmak olmadığını, birin iki yüzünün bulunduğunu, bir yüzünün halk diğer yüzünün ise Hak olduğunu ifade etmiştir. Gelecekte bir Allah'ın huzuruna çıkma anlayışından vazgeçerek, her an Allah'ın huzurunda olma halini ve zevkini yaşamayı gaye edinmiştir. Bunu ise bir ilahisinde şu şekilde dile getirmiştir:

“Uzak değil çok yakınsın
Canda gönülde sen varsın
Anladım ki sen benmişsin
Ben Sabri'mi arıyorum”³⁹³

Melâmîler, kişinin kendi özünün bulunması gerektiğine inanmakta; özde var olanın Hak olduğunu, her eşyada onun varlığının tezahür ettiğini dile getirmektedirler. Melâmî olmaya çalışmanın Hakk'ı her daim hâtırda tutmaya çalışmak olduğunu, nefsin ruha dönüştürülmeye çalışıldığını, dünyevi hayatın bir önemi olmadığını vurgulamaktadırlar.³⁹⁴

İlk devre melâmîlerinde, ilk dönem sûfilerinde olduğu gibi vahdet-i vücûd teriminin kullanılmadığını ancak tevhidin hayatın merkezi olduğu görülmektedir. Sûfilere göre tevhîd kişinin davranışına etki eden, hayatın buna göre yaşanmasını gerektiren bir inançtır. Onlar için vahdâniyet, Hak dışındaki her şeyden fânî, Hak ile bâkî olmaktır. Tevhidde halk bulunmamakta, Allah'ı tevhid eden de yine O'ndan başkası olmamaktadır.³⁹⁵ Sûfiler tevhidi, bir yaratılış gayesi olarak görmekte ve tevhid eğitiminin nihayetinde kişide Hakk'ın iradesinin egemen olacağını düşünmektedirler.³⁹⁶ Onlar Hakk'ın birliği üzerinde durmakta, O'nun dışındaki varlıklara ibadeti şirk saymaktadırlar.

İkinci ve üçüncü devre melâmîlerine bakıldığında ise her iki dönem için de vahdet-i vücûd düşüncesinin önemli bir yeri olduğu görülmektedir. Bir kimse önce

³⁹² Bu bilgiler Kemal Aydın ile yapılan görüşme neticesinde elde edilmiştir.

³⁹³ Hasan Hilmi Soyyiğit ile yapılan görüşme neticesinde bu bilgi elde edilmiştir.

³⁹⁴ Bu bilgiler Ümit Bulut ile yapılan görüşme neticesinde elde edilmiştir.

³⁹⁵ Ebu Nasr Serrâc Tûsî, *el-Lüma' (İslam Tasavvufu)*, çev. Hasan Kâmil Yılmaz, İstanbul 2019, s. 30.

³⁹⁶ Ulupınar, “İlk Dönem Sûfilerinde Tevhid Anlayışı”, s. 255.

mürşide intisap etmekte ve isti'datı neticesinde tevhid mertebelerini aşmakta nihayetinde ise Hakk'ın varlığı ve birliğine hâl itibariyle ulaşmakta, Hakk'ın varlığıyla var olmaktadır. Bu bilinçteki sâlik için artık her şey Hak olmakta, O'nun dışında ise bir şey kalmamaktadır. Günümüz melâmîlerinde de seyr ü sülûkun merkezini tevhidin mertebeleri oluşturmakta, her an Allah'ın huzurunda olma hali ve zevkini yaşamaya çalışmaktadırlar.

SONUÇ

Melâmet, selameti terk etmeyi ve kınayanların kınamasından çekinmeden doğru yol üzere ilerlemeyi ifade eden bir terimdir. Bu terim aynı zamanda bir kavram ve tasavvuf anlayışı olarak da kullanılmaktadır. Melâmet düşüncesinin temelinde riyâdan, kendini beğenmekten ve kibirden uzaklaşma bulunmaktadır.

Melâmet ehli, kınanma hususunda kendilerini Kur'an'daki iki ayete dayandırmaktadır. Mâide Sûresi 54. ayette “kınayanın kınanmasından korkmama” ve Kıyamet Suresi 2. ayette “kendini kınayan nefis” olarak melâmet kelimesinin türemiş olduğu levm kelimesi yer almaktadır. Birinci ayette Allah yolunda mücahade etme ifadesi melâmet ehli tarafından nefis ile mücahade etme şeklinde yorumlanmıştır. İkinci ayette nefisini muhasebeye çeken ve kınayanların övülmesinden hareketle melâmîler, kişinin nefisini kınamasını düstur edinmişlerdir.

Hamdûn Kassâr öncülüğünde hicri III. asırda Horasan bölgesinde ortaya çıkmış olan melâmîlik, üç ayrı dönem geçirmiştir. Birinci dönem, Melâmiyye-i Kassâriyye; ikinci dönem Hacı Bayrâm-ı Velî'nin halifelerinden Dede Ömer Sikkînî önderliğinde oluşan Osmanlı Dönemi Melâmîliği/Bayrâmî Melâmîliği; üçüncü dönem ise 19. asırda yaşayan Seyyid Muhammed Nûru'l-Arabî ile başlayıp günümüzde de devam eden Melâmiyye-i Nûriyye'dir.

Birinci dönem melâmîliğinde Hamdûn Kassâr, Yahya b. Muâz er-Râzî, Ebû Hafs el-Haddâd, Ebû Osman el-Hîrî ve Ahmed b. Hadraveyh gibi isimler ön plana çıkmaktadır. Onlar riyâ, kendini beğenme gibi nefsin tezahürlerine karşı nefsi kınamaya çalışmışlardır. Bu anlayışın sonucu olarak da melâmetîler amellerini gizlemişler ve amellerinde ihlâsı gözetmişlerdir.

İkinci dönem melâmîliği Dede Ömer Sikkînî'ye nisbet edilse de melâmet yolunun temellerinin Horasan bölgesinden Anadolu'ya gelen Horasan erenleri tarafından atıldığını belirtmek gerekmektedir. Nitekim Dede Ömer Sikkînî'nin mürşidi Hacı Bayrâm-ı Velî'nin çiftçilik yaparak hayatını idame ettirmesi, müridlerini çalışmaya teşvik etmesi, piri olan Hamîdüddîn Aksarâyî'nin fırıncılık yapması, halk

tarafından tanınmayı istememesi, kişinin arif bir zat olarak bilinmesinden ziyade yaptığı iş ile ön plana çıkmasının daha iyi olması gibi durumların varlığı Dede Ömer Sikkîni'den önce de melâmet anlayışının var olduğunu göstermektedir.

Ömer Sikkîni'nin Akşemseddin ile yaşamış olduğu olay sonrasında Bayramî Melâmîliği olarak ortaya çıkan bu yol, ilk dönem melâmîliğine ilahi aşk ve cezbeyle mecz etmiş bir tarikattır. Bu yolun önde gelen pirleri Ömer Sikkîni, Pîr Ali Aksarâyî, İsmâil Ma'sûki, Sarbân Ahmed, Hamza Bâlî ve Abdülkâdir-i Belhî'dir. Kaynaklarda bu yolun Abdülkâdir-i Belhî'nin oğlu Ahmed Muhtar ile son bulunduğu ifade edilmektedir.

Üçüncü dönem melâmîliği ise Seyyid Muhammed Nûru'l-Arabî'ye nisbet edilmektedir. Kendisinin Halvetiyye-i Şa'bâniyye, Üveysiyye, Ekberîyye, Nakşibendî-Müceddidî icazetnameleri bulunmaktadır. 1813 yılında doğan Muhammed Nûru'l-Arabî, 1851 yılına kadar diğer tarikatlar adına ders verirken bu tarihten itibaren melâmîlik neş'esini telkine başlamıştır. O, pek çok seyahatte bulunmuş, gitmiş olduğu yerlerde özellikle önemli konumlardaki kişilerle tanışmış, sohbet meclislerinde bulunmuş ve pek çok kişi bu süreçte kendisine biat etmiştir. Muhammed Nûru'l-Arabî'nin ortaya koymuş olduğu son dönem melâmîliği daha çok Selanik, Manastır, Üsküp, Edirne, İstanbul, Eskişehir, İzmir, Bursa ve Ankara'da yayılmıştır. Muhammed Nûru'l-Arabî'nin sülûk eğitimine önem verdiği, zikrin bir sayı ile sınırlandırılmasının uygun olmadığı, fenâfillâh ve bekâbillâh makamlarına göre telkinde bulunduğu, vahdet-i vücûd düşüncesini benimsediği, zâhire önem vermediği, ibadetlerin halka açık olacak/gösterişe sebebiyet verecek şekilde yapılmaması gerektiği üzerinde durduğu belirtilmiştir.

Günümüzde Seyyid Muhammed Nûru'l-Arabî'nin takipçileri olan İzmir'deki melâmîlerin iki ayrı silsile ile Muhammed Nûru'l-Arabî'ye ulaştıkları görülmektedir. Bu silsilelerden birincisi, Muhammed Nûru'l-Arabî, Salih Rif'at Efendi, Hacı Ali Rahmi Efendi, Hasan Fehmi Tezdoğan, Ahmet Kumanlıoğlu ve Hüseyin Sabri Soyyiğit; ikinci grubun silsilesi ise Muhammed Nûru'l-Arabî, Hacı Maksut Efendi, Hasan Lütfi Şuşud, Mahmut Sadettin Bilginer, Bozkurt Yılmaz Dalay, Davud Yılmaz şeklindedir.

Çalışmamızda bu iki grubun yaşayan temsilcileri/halifeleri ile görüşme yapılmış ve bu görüşmeler neticesinde günümüzdeki melâmet düşüncesi ve yapısı hakkında

önemli bilgiler elde edilmiştir. Bu bilgiler ise melâmet, şeyh/kutub, zikir-sohbet, nefis ve tevhid/vahdet-i vücûd hakkındadır. Ayrıca tarihsel süreç içerisinde üç aşama geçirmiş olan melâmet düşüncesi ve tasavvufi anlayıştaki değişiklikler kıyaslanarak ele alınmıştır.

Üç dönemde ele alınan melâmîliğin bazı ortak noktaları bulunmaktadır. Her üç devrede nefis tezkiyesi, kendini/nefsini/benliğini görmeme, sohbet şeyhi-mürîd/mürşîd-mürîd ilişkisi, zikir yapma, sohbetlere katılma ve tevhid inancı üzerinde durulmuştur. Yine Hak yolunda halk tarafından kınanmak önemli görülmemiş, Hakk'ın rızası ana ilke olarak benimsenmiş, dini sembollerle öne çıkma, amelde ihlâsı gözetme, nefsin kınanmasının önemli olması, riyâdan sakınma, nefse muhalefet etme ve kötülüğü emreden nefsin tezkiye edilmeye çalışılması söz konusu olmuştur. Her dönemde nefis kötü olarak görülmüş ve nefsin Hak ile kul arasında bir perde olması üzerinde durulmuştur.

Melâmet düşüncesinde diğer tarikatlarda olduğu gibi nefsin tezkiye edilmesi için zikre önem verilmiştir. Kul, zikir yaparak kalbinin temizliğini sağlamakta; abdest ile dış azaların temizliği yapılırken, zikir ile iç temizlik gerçekleştirilmektedir. Melâmetin üç döneminde de zikir yapıldığı bu zikirlerin hem cehrî hem de hafi olarak gerçekleştirildiği görülmektedir.

Melâmîlik düşüncesinde öne çıkan inançlardan biri de tevhiddir. İslamın esasını oluşturan tevhid inancı, İslamî bir yol ve meşrep olan melâmîlikte de en önemli esastır. Üç dönemde de tevhid düşüncesi üzerinde durulmuş; ilk dönemde vahdet-i vücûd düşüncesi adı altında zikredilmemiş olsa da Allah'ın birliği, her şeyin Hak olması ve her fiilin, sıfatın Hakk'a aitliği söz konusu olmuştur. İkinci dönem ve üçüncü dönem melâmîliğinde vahdet-i vücûd düşüncesinin daha çok ön plana çıktığı görülmektedir. Bu düşünce yolunda bir mürşide intisap edilerek mürîdin isti'datı neticesinde tevhid mertebelerini aştığı, nihayetinde ise Hakk'ın varlığı ve birliğine hâl itibariyle ulaşması amaçlanmaktadır.

Çalışmamızda üç dönemde ele alınan melâmîlik düşüncesinin evrelerinde bazı farklılıkların yer aldığı görülmektedir: Mürşîd, nefis tezkiyesinde insana kılavuzluk edecek kişidir. İlk dönem melâmîlerine bakıldığında şeyhlik makamının olmadığı; bunun yerine sohbet şeyhi-mürîd ilişkisinin var olduğu görülürken, ikinci devre melâmîlerinin sohbet şeyhi kavramı yerine kutub kavramını kullandıkları, bunun

terimsel bir farklılık ifade etmekten ziyade içerik itibariyle de farklılığın oluştuğu görülmektedir. Üçüncü devre melâmîliğinde ise bu terim yerine mürşid/şeyh kavramı kullanılmaktadır. Mürşid, mürid için bir yol gösterici, her haliyle örnek bir şahıstır.

İkinci devre melâmîliğinde ilk dönem melâmîliğine oranla daha ileri düzeyde ilahi aşk ve cezbenin önemsendiği ayrıca Bayramî melâmîliğinin tarikatlaşma eğilimi göstermesi neticesinde dergâhların imar edilmesi yönüyle birinci devre melâmîliğinden ayrıldığı, üçüncü devre melâmîliğinde de ilahi aşk düşüncesinin devam ettiği görülmektedir. Üçüncü devre melâmîliğinde cumhuriyet dönemi sonrası tekke ve zaviyelerin kapatılması sebebiyle sohbet meclislerinin dergâh adı altında değil de dernek ismiyle adlandırıldığı ancak sohbet ve zikirlerinin yalnızca bu derneklerde yapılmak zorunda olmadığı, her buldukları yerin zikir ve sohbet meclisi olduğunu düşündükleri anlaşılmaktadır. Ayrıca günümüz melâmîleri, kendilerini “dinin esaslarına aykırı hareketlerini melâmet hırkası” adı altında meşrulaştırmaya çalışanlardan ayırt etmek adına şeriat-tarikat-hakikat düşüncesine vurgu yapmakta, şeriatsız bu yolda asla gidilemeyeceğini/ilerlenemeyeceğini söylemektedirler. Yine İzmir’deki birinci grubun kendilerini melâmî diye tanıtarak namaz, oruç gibi şeriatın emirleriyle sorumlu olmadıklarını, kendilerine her şeyin helal olduğunu söyleyenlerden ayırt etmek adına kendisini “Muhammedî Melâmet” olarak nitelendirdikleri görülmektedir.

KAYNAKÇA

Affî, Ebû'l-Alâ, *el-Melâmetiyye ve's-Sûfiyye ve Ehlü'l-Fütüvve*, Dâru İhyâi Kütübi'l-Arabiyye Yay., 1364/1945.

_____, *Tasavvuf-İslam'da Manevi Hayat*, çev. Ekrem Demirli-Abdullah Kartal, İstanbul 2012.

Aksu, Akıbet, *Asr-ı Saadette Zikir Anlayışı* (Yüksek Lisans Tezi), Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul 2019.

Akün, Ömer Faruk, “Bursalı Mehmed Tâhir”, *DİA*, İstanbul 1992, c. 6.

Ateş, Süleyman, *Cüneyd-i Bağdadi, Hayatı, Eserleri ve Mektupları*, İstanbul 1969.

_____, “Zikir”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1966, c. XIV.

Attâr, Feridüddîn, *Evliya Tezkireleri*, çev. Süleyman Uludağ, İstanbul 2012.

Avcı, İsmail, “Abdülkâdir-i Belhî'nin Esrâr-ı Tevhîd'i ve Nazım Paşa'nın Türkçe Tercümesi”, *Sûfî Araştırmaları*, 2015, c. VI, sayı: 12.

Ay, Mahmut, “Osmanlı'da İtikadi Alanda Aykırı Bir Düşünce: Şeyh İsmail Maşuki”, *İslâmî Araştırmalar*, 1999, c. XII, sayı: 1.

Azamat, Nihat, “Abdülkâdir-i Belhî”, *DİA*, İstanbul 1988, c. 1.

_____, “Hacı Bayrâm-ı Velî”, *DİA*, İstanbul 1996, c. 14.

_____, “Hamza Bâlî”, *DİA*, İstanbul 1997, c. 15.

_____, “Kemâlî Efendi”, *DİA*, İstanbul 2002, c. 25.

_____, “Melâmet”, *DİA*, Ankara 2004, c. 29.

_____, “Muhammed Nûru'l-Arabî”, *DİA*, İstanbul 2005, c. 30.

_____, “Sârbân Ahmed”, *DİA*, İstanbul 2009, c. 36.

Bağcı, Nurgül, “Melâmîlik ve Bayrâmî-Melâmî Bir Şair: Şeyh Seyyîd Abdülkâdir-i Belhî”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi* 2019, c. VI, sayı: 1.

Bayramoğlu, Fuat, *Hacı Bayram-ı Veli Yaşamı-Soyu-Vakfı*, Ankara 1989, c. 1.

- Bayramoğlu, Fuat- Azamat, Nihat, “Bayramiyye”, *DÍA*, İstanbul 1992, c. 5.
- Bilgin, Mustafa, “Hâtim el-Esam”, *DÍA*, İstanbul 1997, c. 16.
- Bilginer, Mahmut Sadettin, *Allah ve İnsan*, İstanbul 1969.
- _____, *Tasavvufta Allah ve İnsan*, İstanbul 2011.
- Bolat, Ali, *Bir Tasavvuf Okulu Olarak Melâmetîlik*, İstanbul 2011.
- _____, *Muhammed Nûru'l-Arabî Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, İstanbul 2015.
- _____, “Şakîk-ı Belhî”, *DÍA*, İstanbul 2010, c. 38.
- Bulut, Ümit, *Davud Yılmaz Divanı Şerhi*, İzmir 2015.
- _____, *Kemâlât-ı Davud'dan Sohbetler*, İzmir 2017.
- _____, *Melâmî Hacı Davud Yılmaz Divanı*, İzmir 2018.
- Büyükçingil, Banu, Osman Kemâlî'nin Şiirlerinde Basiret Anlayışı (Yüksek Lisans Tezi), Üsküdar Üniversitesi Tasavvuf Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2018.
- Câmî, Abdurrahman, *Nefehatü'l-Üns*, çev. Lâmiî Çelebi, İBB Atatürk Kitaplığı, MC_Osm_0.00233.
- Cebecioğlu, Ethem, *Hacı Bayram Veli*, Ankara 2004.
- _____, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Ankara 2020.
- el-Cevherî, İsmail b. Hammâd, *es-Sıhah Tâcu'l-Luğa ve Sıhahu'l-Arabiyye*, Daru'l-Hadîs, Kahire 2011.
- Cürcânî, Seyyid Şerif, *Ta'rifat Tasavvuf Istılahları*, trc. Abdülaziz Mecdi Tolun, İstanbul 2021.
- Çanak, Aysemin, “Bayramî Melâmiliği ve Hamza Bâlî”, *Cappadocia: Journal of History and Social Sciences*, 2018.
- Çetin, Osman, “Horasan”, *DÍA*, İstanbul 1988, c. 18.
- Çiçek, Yakup, “Hârîrîzâde”, *DÍA*, İstanbul 1997, c. 16.
- Çift, Salih, “Mevlânâ'nın Öncülerinden Biri: Yahya b. Muâz er-Râzî”, *Sûfî Araştırmaları*, 2010, cilt: I, sayı: 2.
- _____, “Yahyâ b. Muâz”, *DÍA*, İstanbul 2013, c. 43.

Çubukçu, Hatice, “Nişabur Ekolüne Mensup Hanım Sûfilerde Görülen Fütüvvet ve Melâmet Anlayışı”, *Fatih Sultan Mehmet İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 2017, sayı: 9.

Demir, Emrullah, *İbn Teymiyye'den Vehhâbîliğe Değişen Mürcie Yaklaşımı* (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2021.

Demirci, Mehmet, “Hakikat-i Muhammediyye”, *DİA*, İstanbul 1997, c. 15.

_____, “Tevhiden Vahdet-i Vücuda”, *Kubbealtı Akademi Mecmuası*, 1982, c. XI, sayı: 1.

Demirli, Ekrem, “Vahdet-i Vücûd”, *DİA*, İstanbul 2012, c. 42,

DİA, “Melâmiyye”, *DİA*, Ankara 2004, c. 29.

Dündar, Feyzullah, *Anadolu Aleviliğinde Tevellâ ve Teberrâ İnancı* (Yüksek Lisans Tezi), Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uşak 2017.

Ebu Nasr Serrâc Tûsî, *el-Lüma' (İslam Tasavvufu)*, çev. Hasan Kâmil Yılmaz, İstanbul 2019.

Enönlü, Haluk, *La'lizâde Abdülbâki Efendi'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri* (Doktora Tezi), Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir 2019.

Er, Şaban, *Melâmîlik ve Osmanlı Devri Melâmîleri*, İstanbul 2015.

Erdem, Hüsamettin, *Panteizm ve Vahdet-i Vücut Mukayesesi*, Ankara 1991.

Ergüneş, Muhiddin, *Şemsi Divanı*, Ankara 1976.

Erünsal, İsmail E., *XV-XVI. Asır Bayrâmî-Melâmîliği'nin Kaynaklarından Abdurrahman el-Askerî'nin Mir'âtü'l-Işk'ı*, Ankara 2003.

el-Ferâhîdî, Halil b. Ahmed, *Kitabu'l-Ayn*, thk. Mehdi el-Mahzûmî-İbrahim es-Sâmerrâî, Mektebetü'l-Hilal, Beyrut, 2007.

Fîrûzâbâdî, Muhammed b. Yakub, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, Daru'l-Hadîs, Kahire 2013.

Furat, Ahmet Subhi, “Ebû Hafs el-Haddad en-Neysabûrî”, *İslâm Medeniyeti Dergisi*, 1967, cilt: I, sayı: 2.

Gölpınarlı, Abdülbâki, *Melâmîlik ve Melâmîler*, İstanbul 2017.

Görhan, Şaban, *Şaban Görhan Divanı*, İzmir 2015.

Gül, Halim, “Bayramilik-Melâmîlik İlişkisi”, *Uluslararası Hacı Bayrâm-ı Velî Sempozyumu Bildiriler Kitabı 1, 25-26 Mayıs 2016*, 2016, c. I.

Gürer, Dilaver, *Düşünce ve Kültürde Tasavvuf*, İstanbul 2014.

Hacımeyliç, Kazım, “Bosna’da Bayrâmî İzler: Hamza Bâlî ve Hamzavîliğe Dair Bazı Notlar”, *Hacı Bayrâm-ı Velî Uluslararası Sempozyum 14-16 Aralık 2012 Ankara*.

el-Hakîm, Suad, *İbnü’l-Arabî Sözlüğü*, çev. Ekrem Demirli, Eylül 2017.

el-Hargûşî, Abdülmelik b. Muhammed İbrahim Nisabûrî, *Tehzîbü’l-Esrar*, thk. Bisam Muhammed Barud, Abu Dabi: el-Mecmeüs'-Sekâfî.

Hücvirî, Ebü’l-Hasen Alî b. Osmân b. Ebî Alî el-Cüllâbî, *Keşfü’l-Mahcûb*, haz. Süleyman Uludağ, İstanbul 2018.

İsfahânî, Râgıb, *el-Müfredât Elfâzu’l-Kur’an*, thk. Safvan Adnan Dâvûdî, Daru’ş-Şâmiyye, Beyrut.

İbn Arabî, Muhyiddin, *Fususü’l-Hikem*, talikat: Ebu’l-Alâ Afifî, el-Mektebetu'z-Zehra.

İbn Manzûr, Ebu’l Fazl Cemâlüddin Muhammed b. El-Ensârî, *Lisanu’l-Arab*, thk. Abdullah Ali el-Kebîr-Muhammed Ahmed Hasbullah-Hâşim Muhammed eş-Şazeli, Dâru’l-Ma’arif.

İzeti, Metin, “Balkanlarda İslam’ın Yapıcı ve Evrensel Paradigması ve Osmanlı Döneminde Günümüze İrfan Ocakları: Tekkeler ve Tarikatlar (Arnavutluk, Kosova ve Makedonya Örneği)”, *Balkanlar’da İslâm: Miadı Dolmayan Umut*, 2016, c. II.

İzeti, Metin, “19. ve 20. Asırlarda Makedonya’da Dini ve Sosyal Hayatın Oluşmasında Üçüncü Devre Melâmîliğinin Rolü ve Önemi”, *Uluslararası Melâmîlik ve Seyyid Muhammed Nûru’l-Arabî Sempozyumu Bildirileri, 9-10 Mayıs 2015, Antalya*, 2015.

Kara, Mustafa, *Dervişin Hayatı Sûfinin Kelâmı*, İstanbul 2012.

_____, “Hamdûn el-Kassâr”, *DİA*, İstanbul 1997, c. 15.

_____, “Melâmetiyye”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, sy. 1-4, İstanbul, 1987.

Karpat, Kemal, “Balkanlar”, *DİA*, İstanbul 1992, c. 5.

Kapdan, Emirhan, *Seyyid Abdulkâdir Belhî'nin "Kunûzu'l-Ârifin" adlı Farsça mesnevisi* (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2020.

el-Kâşânî, Abdürrezzâk, *Istulâhâtu's-Sûfiyye*, thk. Abdulâlî Şahin, Kahire: Dâru'l-Menâr.

Kemikli, Bilal, *Bir Hak Aşığı: Osman Kemalî Efendi*, Erzurum 2015.

Konur, Himmet, "Horasan'ın İslam ve Tasavvuf Tarihine Katkısı (H. I-V. asırlar)", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2005, sayı: 21.

Köker, Yasemin, *Muhyiddin İbnü'l Arabî'nin Vahdet-i Vücut Düşüncesinin Ayetleri Tefsirindeki Yeri* (Doktora Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2021.

Kumanlıoğlu, Hasan Fehmi, *Efendi Babamdan Mektuplar ve İlahiler*, İzmir 2015.

_____, *Hasan Fehmi Tezdoğan Divanı*, Aydın 2010.

_____, *H. Pir Seyyid Muhammed Nûr el-Melâmî el-Arabî Hayatı, Şahsiyeti ve Bazı Tasavvufî Görüşleri*, İzmir 2015.

_____, *İhsanü'r-Rahman: Şerh-i Muhammed Nûru'l-Arabî 'ala Risaleti Şehri Arslani*, İzmir 2015.

Kuşeyrî, Abdülkerim, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, thk. Ma'rûf Mustafa Zerrik, el-Mektebetü'l-Asriyye. (çev. Dilaver Selvi, İstanbul 2016.)

Küçük, Reşat, "Abdullah b. Mübârek", *DİA*, İstanbul 1988, c. 1.

La'lizâde Abdülbakî, *Tarikat-ı Aliye-i Bayramiyeden Taise-i Melamiyenin anane-i iradetleri ve keyfiyet-i sohbetleri ve aşk-i muhabbetullahâ cümleden ziyade rağbetleri beyanındadır (Sergüzeşt)*, İBB Atatürk Kitaplığı, HCE Osm, 00316.

Mecmau'l-Lugati'l-Arabiyye, *Mu'cemü'l-Vasit*, Mektebetü's-Şurûk ed-Devliyye, Kahire 2014.

Muhammed b. İbrahim el-Kelâbâzî, *Doğuş Devrinde Tasavvuf: Ta'arruf*, haz. Süleyman Uludağ, İstanbul 2019.

Muhammed Nûru'l-Arabî, *Dâiretü'l-Vücûd fî Beyâni Makami'l-Mahmûd*, İBB Atatürk Kitaplığı, OE_Yz_0702_04.

- _____, *Delîlü'l-Uşşâk*, İBB Atatürk Kitaplığı, OE_Yz_0702/21.
- _____, *Menbau'n-Nur fi Ru'yeti'r-Resul*, İBB Atatürk Kitaplığı, BEL_Yz_O_0123_01.
- _____, *Niyazi Mısri Divanı Şerhi*, haz. Mahmut Sadettin Bilginer, İstanbul 1976.
- _____, *Nokatü'l-Beyan (Noktanın Sırrı)*, haz. H. Rahmi Yananlı, İstanbul 2014.
- _____, *Risâletü'l-İsmâiliyye*, İBB Atatürk Kitaplığı, OE_Yz_0542_07.
- _____, *Şerh-i Divan-ı Niyâzî-i Mısri*, İBB Atatürk Kitaplığı, OE_Yz_0240.
- _____, *Şerh-i Evrâd-ı Üsbûiyye*, İBB Atatürk Kitaplığı, OE_Yz_0808.
- Müftüoğlu, Mehmet, “Nefisle Mücadele”, *Diyanet İlmî Dergi (Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi)*, 1965, c. IV, sayı: 10-11.
- el-Münâvî, Zeynüddîn Muhammed Abdürraûf, *Tabakâtu's-Sûfiyye: el-Kevâkibü'd-Dürriyye*, thk. Muhammed Edip el-Câdir, Darü's-Sadir, Beyrut, 2012, c. 1/2.
- Ocak, Ahmet Yaşar, *Osmanlı Sûfiliğine Bakışlar*, İstanbul 2010.
- _____, “Bayrâmîlik ve Osmanlı Tasavvuf Tarihindeki Yeri” *Hacı Bayrâm-ı Velî Uluslararası Sempozyumu* 14-16 Aralık 2012.
- _____, *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler*, İstanbul 1998.
- Öngören, Reşat, “İbrâhim b. Edhem”, *DİA*, İstanbul 2000, c. 21.
- _____, “Şeyh”, *DİA*, İstanbul 2010, c. 39.
- Öz, Mustafa, “Teberri”, *DİA*, İstanbul 2011, c. 40.
- Özden, Fehmi, “Kosova ve Makedonya’da Yaşayan Melâmî Tekkeleri”, *Uluslararası Melâmîlik ve Seyyid Muhammed Nûru'l-Arabî Sempozyumu Bildirileri, 9-10 Mayıs 2015, Antalya*, 2015.
- Özköse, Kadir, “Bayrami Melamilerinin Tasavvuf Çizgisi”, *Hacı Bayram-ı Velî V*, 2020.
- Özler, Mevlüt, “Tevhid”, *DİA*, İstanbul 2012, c. 41.
- Sabitoğulları, Selim, *Balkanlar'da Melâmîlik ve Osmanlı yönetimi (XVI.-XVII. Yüzyıllar)* (Yüksek Lisans Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2019.

Salih, Eyüp, “Makedonya’daki Tarikatlar, Silsileleri, Maneviyat Büyüklerinin Hayatları ve Hizmetleri”, *Uluslararası Balkanlarda Türk Varlığı Sempozyumu II Bildiriler: 13-15 Mayıs 2010*, 2010, c. II.

Sami, Şemseddin, *Kâmûs-ı Türkî*, Dersaadet 1317.

Sarı Abdullah Efendi, *Semerâtü’l-Fu’âd fi’l-Mebde’ ve’l-Meâd*, İBB Atatürk Kitaplığı, HP Osm 00066.

Soyyigit, Ahmet, *Zikir ve Tevhîd-i Bârî*, Antalya 2006.

Soyyigit, Hüseyin Sabri, *Akl-ı Selime Hitap*, İzmir 2008.

_____, *Hüseyin Sabri Soyuyigit Divanı*, İzmir 2005.

es-Sülemî, Ebu Abdurrahman, *Tabakâtu’s-Sûfiyye*, thk. Nureddin Şüreybe, Mektebetü’l-Hanci, Kahire 2014.

Sühreverdî, Ebû Hafs Şihâbüddîn Ömer, *Avârifü’l-Maârif*, trc. Dilaver Selvi, İstanbul 2021.

Sülemî, *er-Risâletü’l-Melâmetiyye* (Ebû’l-Alâ Afîfî, el-Melâmetiyye ve’s-Sûfiyye ve Ehlü’l-Fütüvve içinde), Dâru İhyâi Kütübi’l-Arabiyye Yay., 1364/1945.

Şahin, Haşim, “Bayramiyye”, Türkiye’de Tarikatlar Tarih ve Kültür, ed. Semih Ceyhan, İSAM Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2018.

_____, “Hacı Bayram-ı Veli’nin Halifesi Emir Sikkînî ve Bayramî Melâmiliğinin Oluşum Süreci”, *Hacı Bayrâm-ı Velî Uluslararası Sempozyumu 14-16 Aralık 2012*.

_____, “İkinci Devre (Bayrâmî) Melâmiliğine Genel Bir Bakış”, *Uluslararası Hacı Bayrâm-ı Velî Sempozyumu Bildiriler Kitabı 1, 25-26 Mayıs 2016*, 2016, c. I.

_____, “İkinci Devre (Bayrâmî) Melâmiliğine Genel Bir Bakış”, *Uluslararası Melâmîlik ve Seyyid Muhammed Nûru’l-Arabî Sempozyumu Bildirileri*, 9-10 Mayıs 2015, Antalya.

_____, “Ömer Dede Sikkînî”, İstanbul 2007, c. 34.

_____, “Somuncu Baba”, *DİA*, İstanbul 2009, c. 37.

Şen, Fatma, *Kelam Literatüründe Meûnet Kavramı ve İmkânuna Dair Tartışmalar* (Yüksek Lisans Tezi), Ondokuz Mayıs Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Samsun 2021.

Şiljak-Yesenkovic, Amina, “Hamza Bali ve Bosna Hamzevilerine Ait Notlar”, *Kütahyalı Bilge Şâir Sun ’ullah Gaybî ve Dönemi*, 2016.

Tâhir, Bursalı Mehmed, *Menâkıb-ı Şeyh Seyyid Hâce Muhammed Nûru ’l-Arabî Beyân-ı Melâmet ve Ahvâl-i Melâmiyye*, haz.: Mustafa Tatçı-Burak Anılır, İstanbul, 2016.

_____, *Osmanlı Müellifleri*, haz. M. A. Yekta Saraç, Ankara 2016, c. 1.

Tek, Abdürrezzak, “Bayrâmî-Melâmîliği’nin Temel Özellikleri”, *Hacı Bayrâm-ı Velî Uluslararası Sempozyum 14-16 Aralık 2012 Ankara*.

Tek, Abdürrezzak, *Melâmet Risaleleri*, Bursa 2007.

_____, *Müstakîmzâde Süleyman Sadeddîn’in Risâle-i Melâmiye-i Bayrâmiye Adlı Eserinin Metni ve Tahlili*, Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 2000.

_____, *Tarihi Süreçte Tasavvuf ve Tarikatlar*, Bursa 2016.

Toklu, Bekir, *Ehl-i Sünnet Kelam Ekolü oluşum bağlamında Küllâbiyye-Mu’tezile Etkileşimi* (Yüksek Lisans Tezi), Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Çanakkale 2022.

Türer, Osman, “Fudayl b. İyâz”, *DİA*, İstanbul 1996, c. 13.

_____, “Melamiliğe Dair”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, 1985.

Ulu, Mahmut, “Hacı Bayram-ı Veli ve Melâmîlik”, *Hacı Bayram-ı Velî: IV. Uluslararası Hacı Bayram-ı Sempozyumu*, 2019.

Uludağ, Süleyman, “Nefis”, *DİA*, İstanbul 2006, c. 32.

_____, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1977.

_____, *Tasavvufun Dili*, İstanbul 2006, c. 1.

Ulupınar, Hamide, “İlk Dönem Melâmetî Şeyhlerinden Hamdûn Kassâr’ın Tasavvuf Anlayışı”, *Marîfe: Dini Araştırmalar Dergisi*, 2017, cilt: XVII, sayı: 1.

_____, “İlk Dönem Sûfilerinde Tevhid Anlayışı”, *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 2008, c. IX, sayı: 22.

Uzuner, Ömer Sami, *Muhammed Nûru'l-Arabî'nin Eserleri (metin ve inceleme)* (Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2021.

Varıcı, Adem, *Kur'an'da Zikir Kavramı* (Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2000.

Vassaf, Osmânzâde Hüseyin, *Sefîne-i Evliyâ*, haz. Mehmet Akkuş-Ali Yılmaz, İstanbul 2015, c. 2.

_____, Osmânzâde Hüseyin, *Sefîne-i Evliyâ*, haz. Mehmet Akkuş-Ali Yılmaz, İstanbul 2015, c. 3.

Vırmiça, Raif, “Üçüncü Devre Melâmîliğin yayılmasında Seyyid Muhammed Nûru'l-Arabî'nin Faaliyetleri ve Halifeleri”, *Uluslararası Melâmîlik ve Seyyid Muhammed Nûru'l-Arabî Sempozyumu Bildirileri, 9-10 Mayıs 2015, Antalya*, 2015.

Vicdanî, Sâdık, *Tomâr-ı Turuk-i Âliyye (Melamîlik)*, İBB Atatürk Kitaplığı, OE_TK_02190/01.

Yaman, Berk, “Hacı Bayram-ı Velî ve Hz. Mevlânâ'da Vahdet-i Vücûd”, *Uluslararası Hacı Bayrâm-ı Velî Sempozyumu Bildiriler Kitabı: 25-26 Mayıs 2016*, 2016, c. II.

Yaman, Vezire, *İtikadî Açından Zikir Kavramı* (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2010.

Yapıcı, Saide, *Balkanlar'ın Türk ve İslamlaşmasında Tasavvufun Önemi ve Bosnavî Hasan Kâimî Efendi'nin “Risâle-i Tasavvuf” Adlı Eserinin Transkripsiyonu* (Yüksek Lisans Tezi), Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale 2019.

Yazıcı, Tahsin, “Ebû Hafs el-Haddâd”, *DİA*, İstanbul 1994, c. 10.

Yetik, Erhan “Ebû Osmân el-Hîrî”, *DİA*, İstanbul 1994, c. 10.

Yılmaz, Davud, *Gönül Sohbetleri*, İzmir 2007.

_____, *İnsan-ı Kâmil ve Sırları*, İstanbul 2020.

Yılmaz, Hasan Kâmil, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul 2017.

Yılmaz, Oğuz, *Son Dönem Melâmîliği Şairlerinden Ali Örfî'nin Hayatı ve Eserleri* (Doktora Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta 2019.

Yiğit, Ali, “Balkan Yarımadası’nın Beşeri Coğrafya Özellikleri ve Türk ve/veya Müslüman Nüfus Varlığı”, *Yeni Türkiye Rumeli-Balkanlar Özel Sayısı I*, Sayı: 66, 2015.

Yurdagür, Metin, “Tesbih”, DİA, İstanbul 2011, c. 40.

<https://doczz.biz.tr/doc/86292/tevhid-nedir>.

<https://www.dunyabizim.com/hikmet/3-devre-melamiliginin-onde-gelen-isimleri-h12813.html>.

<http://meksav.org/index.php/tr/publications/ahmet-kumanlioglu/hayati>.

<http://meksav.org/index.php/tr/publications/divanlar/hayati>.

<http://meksav.org/index.php/tr/publications/ahmet-kumanlioglu/hayati>.

<http://melamidusuncesi.com/haci-maksut-efendi/>

<http://www.salihlimelamilerdernegi.com>.

<https://www.yeniasir.com.tr/yazarlar/mehmet.demirci/2017/12/29/melami-seyhi-hasan-fehmi-tezdogan>.

<https://www.yeniasir.com.tr/yazarlar/mehmet.demirci/2018/01/01/melami-seyhi-ahmet-kumanlioglu>.

<https://sites.google.com/site/hasanlutfisusud/yasami>.

<https://islamansiklopedisi.org.tr/tehlil>.

<https://www.youtube.com/watch?v=kopBhRfIVBk>.